

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Νέα Χριστιανική Κρήτη. *Ἐπιστημονικὴ περιοδικὴ ἔκδοση Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου*, Περίοδος Β', Τεύχος 22, Ρέθυμνο 2003, σχ. 24 × 17 ἔκ., σσ. 336.

Ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου κ. Ἄνθιμος δὲν περιορίζεται στὴν λαμπρὴ, πολυδιάστατη ποιμαντορικὴ δρᾶσιν του, ποὺ κορυφώνεται λ.χ. στὴν χριστιανικὴ ἀγωγή τῆς νεολαίας, στὴν συμπαράστασιν στὶς μητέρες, στὶς Σχολές Ἐκκλησιαστικῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς, Ἁγιογραφίας καὶ Ψηφιδωτοῦ, στὸν ἀξιόλογον ραδιοφωνικὸν σταθμὸν τῆς Ἱ. Μητροπόλεως, στὴν ἀνάπτυξιν πνευματικῶν κέντρων, στὴν ὀργάνωσιν διαλέξεων καὶ στὴν ἔκδοσιν, ἐκτὸς τοῦ ἐκλεκτοῦ «Ἡμερολογίου» τῆς Ἱ. Μητροπόλεως, τῶν ἑξαίρετων περιοδικῶν «*Λόγος Πίστεως καὶ Μαρτυρίας*» καὶ «*Ἐνοριακὴ Παρουσία*». Ἐπὶ πλέον, φροντίζει καὶ γιὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης καὶ ἐπιστήμης, ἥ ὁποία συναρτᾶται πρὸς τὴν Θεολογίαν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, τόσον πρὸς ἀνάδειξιν ἐπιστημόνων κρητικῆς καταγωγῆς ὅσον καὶ πρὸς ἐπιστημονικὴν διαπραγματεύσιν θεμάτων, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στὴν Κρήτην. Καρπὸς τῆς φροντίδος αὐτῆς εἶναι ἡ καλαίσθητη «*Ἐπιστημονικὴ περιοδικὴ Ἐκδοση Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου*» ὑπὸ τὸν τίτλον «*Νέα Χριστιανικὴ Κρήτη*».

Δειγματοληπτικῶς παρουσιάζομεν τὸ τελευταῖον ὑπ' ἀρ. 22 τεύχος τῆς Β' περιόδου, τὸ ὁποῖον ἐκδόθηκε στὸ Ρέθυμνο ἐντὸς τοῦ 2003 καὶ περιλαμβάνει τὶς ἑξῆς ἀξιόλογες πρωτότυπες μελέτες: 1) «*Ἡ «δέηση» στὶς Ἐκκλησίες τῆς Κρήτης* (τοῦ Σταύρου Νικ. Μαδεράκη). 2) «*Ἡ Παναγία ἢ Καρδιώτισσα τοῦ Ἑμμανουὴλ Τζάνε καὶ ὁ εἰκονογραφικὸς της τύπος (τῆς Μαρίας Σφακιανᾶκη-Σαββάκη)*. 3) «*Ὁ Μέγας Βασίλειος στὸ ἔργον τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα Κρήτης* (τοῦ Πρεσβ. Εὐαγγέλου Κ. Πριγκιπάκη). 4) «*Χριστιανικὰ τοπωνύμια τῆς ἀγροτικῆς περιφέρειας τοῦ Δήμου Ρεθύμνης (Περιοχὴ τοῦ βουνοῦ Βρῦσινας)* (τοῦ Μιχάλη Ἑμμ. Ἀντωνογιαννάκη-[Σελλιανοῦ]). 5) «*Χριστιανικὰ μικροτοπωνύμια τοῦ οἰκισμοῦ τῆς Ἀμπαδιᾶς Ἀμαρίου Ρεθύμνης Κρήτης* (τοῦ Ἰωάννη Ἡλ. Βολανάκη). 6) «*Χριστιανικὰ τοπωνύμια τῆς ἐπαρχίας Ἁγί-*

ου Βασιλείου Ρεθύμνης (του Κωστή Ήλ. Παπαδάκη). 7) *Τέσσερα αγωνιύμια του χωριού «΄Αστρικας» Κισάμου* (του Βασίλη Γ. Χαρωνίτη).

Ο τόμος κατακλείεται με τις βιβλιοπαρουσιάσεις του Μιχάλη Τρούλη για τὸ βιβλίον *Εἰσαγωγή στή Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία* (του Καθηγητοῦ τοῦ Παν/μίου Ἰωαννίνων Ἀθανασίου Παλιούρα) καὶ ὁ *Ἀρχιεπίσκοπος Εὐγένιος καὶ ἡ Ἐκκλησία Κρήτης* (του Σεβ. Μητροπολίτου Πέτρας καὶ Χερσονήσου κ. Νεκταρίου).

Οἱ ἀξιόλογες αἰσθητικὲς μελέτες τοῦ τόμου καὶ ἡ ἀναφερομένη στὸ περι Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας ἔργον βιβλιοπαρουσιάσεις, ἡ ὅποια ἐπισημαίνει τὴν ἀποκάλυψιν τῆς εἰκαστικῆς ὁμορφιάς τοῦ πνευματικοῦ βάθους καὶ τοῦ ξεχωριστοῦ ἥθους τῆς βυζαντινῆς τέχνης, εἶναι συμβατὲς πρὸς τὴν γνωστὴν προβολὴν τῆς τέχνης αὐτῆς ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου, ἡ ὅποια, ἐκτὸς τῶν μνημονευθεισῶν Σχολῶν Βυζαντινῆς Μουσικῆς, Ἀγιογραφίας καὶ Ψηφιδωτοῦ, ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἀξιόλογα Ἐκκλησιαστικὰ Μουσεῖα: 1) Ἱερᾶς Μονῆς Ἀρκαδίου, 2) Ἱ. Μονῆς Ἀρσανίου, 3) Ἱ. Μονῆς Δισκουρίου, 4) Ἱ. Μονῆς Σωτῆρος Χριστοῦ Κουμπέ, 5) Ἱ. Μονῆς Ἀγίας Εἰρήνης, 6) Ἱ. Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου Ρεθύμνου καὶ Ἐνορίας Ρουστίκων Ρεθύμνης.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Von Athen nach Bamberg-König Otto von Griechenland - Begleitheft zur Ausstellung in der Neuen Residenz Bamberg: 21. Juli bis 3. November 2002 (= Ἀπὸ τὴν Ἀθήνα πρὸς τὴν ἔξορίαν τοῦ Bamberg - Ὁδηγὸς στὴν Ἐκθεσὶ στὸ Νέο ἀνάκτορον Bamberg: 21 Ἰουλίου ἕως 3 Νοεμβρίου 2002), ἐκδ. ἀπὸ τὴν Bayerische Schlösserverwaltung, σχ. 24 × 17 ἐκ., σσ. 200.

Ἐξ ἀφορμῆς τῆς –ὡς ἐλπίζομεν– παροδικῆς κρίσεως στὶς σχέσεις μεταξὺ τοῦ Σεπτοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἔγιναν σὲ ἄρθρα ἐφημερίδων καὶ σὲ διάφορες ραδιοτηλεοπτικὲς ἐκπομπὲς ἀπὸ διαφόρους ἐπαίοντες ἢ ἀσχέτους ἀναλυτὲς ἀναφορὲς στὶς ἱστορικὲς συναρτῆσεις τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ Αὐτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ὀθωνος. Ἐπομένως, ἔχει κάποιαν ἄμεση ἢ ἔμμεση ἐπικαιρότητα τὸ ὡς ἄνω βιβλίον, τοῦ ὁποίου τὸ περιεχόμενον γίνεται σαφῶς ἀντιληπτὸν ἐκ τοῦ τίτλου αὐτοῦ. Πρόκειται γιὰ ὠραιότατην καλλιτεχνικὴν ἔκδοσιν, ἡ ὅποια, προβάλλοντας θαυμάσιες ἐγχρωμες καὶ ἀσπρόμαυρες φωτογραφίες τῶν ἐκθεμάτων τῆς Ἐκθέσεως στὸ νέο παλάτι

της γερμανικής πόλεως Bamberg και σχολιάζοντας αυτές με έκτενη ιστορικά κείμενα, παρουσιάζει στο *Α' Μέρος* τους κυρίους σταθμούς της ζωής του πρώτου βασιλέως της Νεωτέρας Ελλάδος Όθωνος. Συγκεκριμένως υπενθυμίζει την κατάσταση της Ελλάδος περί το 1832 (κεφ. 1)· την έκλογήν του 16ετούς πρίγκιπος της Βαυαρίας Όθωνος ως βασιλέως της Ελλάδος (κεφ. 2)· τὰ πρώτα ἔτη της βασιλείας του Όθωνος στην Ελλάδα (κεφ. 3)· την έκλογήν της Αθήνας ως πρωτεύουσής της Ελλάδος (κεφ. 4)· την ανάπτυξιν της βασιλικῆς αὐλῆς στην Αθήνα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν της βασιλικῆς αὐλῆς του Μονάρχου και τῶν μεγάλων βασιλικῶν οἰκῶν της Εὐρώπης (κεφ. 5)· τὰ διασωθέντα δείγματα του βασιλικῶν μεγαλείου (κεφ. 6)· τὴν ζωὴν τῶν ἑξορίστων Όθωνος και Ἀμαλίας κατὰ τοὺς πρώτους μῆνες μετὰ τὴν ἐκθρόνισίν τους στο ἀνάκτορον τῶν βασιλέων της Βαυαρίας στο Μόναχον (κεφ. 7).

Τὸ *Β' μέρος* ἀναφέρεται στην ὀργάνωσιν της αὐλῆς τῶν ἐκθρονισμένων στο ἀνάκτορον Bamberg, τὸ ὁποῖον σὲ παλαιότερους χρόνους ἦταν ἡ κατοικία του Ρωμαιοκαθολικοῦ ἐπισκόπου της περιοχῆς.

Τὸ *Γ' μέρος* παρουσιάζει τὴν φιλελληνικὴν κίνησιν και τὴν φιλελληνικὴν ἀτμόσφαιραν της ζωῆς τῶν ἑξορίστων Όθωνος και Ἀμαλίας, οἱ ὁποῖοι περιβάλλονταν ἀπὸ Ἕλληνες και Ἑλληνίδες, ποὺ ἔμειναν ἀφοσιωμένοι σ' αὐτοὺς.

Τὸ βιβλίον αὐτὸ εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρον, διότι με τὴν ἀξιοποίησιν σημαντικοῦ πηγαίου ὕλικου, με πλῆθος βιβλιογραφικῶν σημειώσεων και με τὸν κατάλογον τῶν ἐκθεμάτων διευκολύνει τὸ νὰ ριψώμε στοχαστικὲς ματιὲς τόσον στην ἱστορίαν τμήματος της Ελλάδος μετὰ τὴν ἐκ του ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ ἀπελευθέρωσίν του, ὅσον και στην ἀγάπην του Όθωνος και της Ἀμαλίας γιὰ τὴν Ελλάδα, τὴν ὁποῖαν ἐξεδήλωσαν ποικιλοτρόπως και στὰ χρόνια της ἑξορίας των.

Δὲν θὰ δημοσιεύαμε τὴν βιβλιοκρισίαν αὐτὴν στο περιοδικὸν «Θεολογία», ἐὰν τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος βιβλίον δὲν χρησιμοποιοῦσε ὡς βοηθήματα και τὰ εἰς τὴν ἀκολουθοῦσαν βιβλιοκρισίαν μνημονευόμενα ὀγκώδη δημοσιεύματα του ἱστορικοῦ κ. Κωνσταντίνου Κωτσοβίλη, τὰ ὁποῖα ἀμέσως ἢ ἐμμέσως συνδέονται πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν και συντελοῦν στο νὰ προβάλλεται τόσον ἡ altera pars ἐπὶ του ζητήματος της ἀξιολογήσεως της λεγομένης «Βαυαροκρατίας» και «Ξενοκρατίας» στην Ελλάδα κατὰ τὰ χρόνια της βασιλείας του Όθωνος, ὅσον και ὁ φιλελληνισμὸς αὐτοῦ, του πατρός του Λουδοβίκου Α' και πλῆθους ἐπιφανῶν Βαυαρῶν, οἱ ὁποῖοι συνώδευσαν τὸν Όθωνα στην Ελλάδα και ἀργότερα κατέλαβαν διακεκριμένες θέσεις στην Βαυαρίαν.

Ἴδου μερικὰ δείγματα ἀναφορῶν στὰ ἔργα του κ. Κωτσοβίλη: Στὴν σελ.

144 τοῦ βιβλίου ὑπάρχει παραπομπή στήν σελ. 317 τοῦ παρουσιαζομένου στήν ἐπομένην βιβλιοκρισίαν ἔργου αὐτοῦ περὶ τοῦ ἑλληνορθόξου Ἰ. Ναοῦ τοῦ Σωτῆρος τοῦ Μονάχου. Στήν παραπομπήν αὐτήν ἐπισημαίνεται ἡ μυστική σημαντική οἰκονομική ἐνίσχυσις τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνος τῆς Κρήτης ἀπὸ τὸν ἐξόριστον Ὅθωνα καὶ τὸν πατέρα του Λουδοβίκο Α'. Στις σελίδες 149 καὶ 183 γίνεται παραπομπή στήν σελ. 233 τοῦ ἰδίου ἔργου τοῦ κ. Κωτσοβίλη, ὅπου ἐπισημαίνεται ἡ ἐκδήλωσις τοῦ φιλελληνισμοῦ τοῦ Λουδοβίκου Α' ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν ἐκθρόνισιν τοῦ υἱοῦ του Ὅθωνος.

Ἰδιαίτερος ἀναφέρομεν τὴν σελ. 139, ὅπου ἐπισημαίνεται ὅτι οἱ ἔρυνες τοῦ κ. Κωτσοβίλη συντελοῦν ἀφ' ἐνὸς στήν ἀναθεώρησιν τῶν περὶ «Βαυαρικῆς» καὶ «Ξενοκρατίας» αἰτιάσεων, οἱ ὁποῖες στρέφονται ἐναντίον τοῦ Ὅθωνος καὶ τῆς Ἀμαλίας, καὶ ἀφ' ἑτέρου στήν ἀνάδειξιν τοῦ φιλελληνισμοῦ τοῦ Ὅθωνος καὶ τοῦ Λουδοβίκου Α', οἱ ὁποῖοι ἀγαποῦσαν τὴν Ἑλλάδα. Χαρακτηριστικῶς παρατίθεται ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Κωτσοβίλη προβαλλομένη ὁμολογία τοῦ Γεωργίου Α. Πετιμεζᾶ, ὁ ὁποῖος συμμετέσχεν ἐνεργῶς στήν ἐκθρόνισιν τοῦ Ὅθωνος καὶ λίγο ἀργότερα ὀρίσθηκε μέλος τῆς 20μελοῦς Ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία, κατόπιν ἐπιμελοῦς διερευνήσεως, ἔκρινε τὸ περιεχόμενον τῆς συλλογῆς τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ὅθωνος, γιὰ τὴν τυχὸν ἐπισημάνει κάποιος ἐνοχῆς του. Ὁ Πετιμεζᾶς ὡμολόγησε μὲ θάρρος τὰ ἑξῆς ἐνώπιον τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς: «Κύριοι! Ἐπείσθημεν ὄλοι τόσον ἀργὰ περὶ τῆς φιλοπατρίας τοῦ Ὅθωνος. Ἄς καύσωμεν τὴν ἀλληλογραφίαν αὐτήν, διότι ἂν ὁ Λαὸς λάβῃ γνῶσιν ταύτης θὰ καύσῃ ἡμᾶς. Δυστυχῶς ἐβγάλαμε τὰ μάτια μας καὶ τὰ μάτια τοῦ ἔθνους». Ἡ ὁμολογία αὐτὴ τοῦ Πετιμεζᾶ εἶναι εἰλημμένη ἐκ τῆς σελ. 192 τοῦ ἤδη γνωστοῦ στοὺς ἀναγνώστες τῆς «Θεολογίας» (ἔτος 1997, σσ. 1021-3) πρώτου σημαντικοῦ ἔργου τοῦ κ. Κωτσοβίλη, ποῦ ἐκδόθηκε τὸ 1995 περὶ τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν στὸ Μόναχο ἀπὸ τὸ 1826 ἕως τὸ 1844. Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Ὅθωνος παρεδόθη στὸν βασιλέα Γεώργιον τὸν Α' πρὸς φύλαξιν στὸ βασιλικὸν ἀρχεῖον.

Ἐπίσης, ὁ Ὅδηγὸς τῆς Ἐκθέσεως στὸ νέον Ἀνάκτορον τοῦ Bamberg στήν σελίδα 139 ἀναφέρει ὅτι καὶ ὁ διατελέσας Βουλευτῆς καὶ Ὑπουργὸς Ἑσωτερικῶν Ἰωάννης Λ. Μεσηνέζης διεκήρῳξε στήν ἑλληνικὴν Βουλὴν τὰ ἑξῆς: «*Εὐρισκόμενος στήν ἀντιπολίτευσιν κατεπολέμησα τὸν Ὅθωνα· τὸν κατεπολέμησα σκληρὰ ἕως τὴν τελευταίαν στιγμήν, ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξα προδότης ὅπως πολλοὶ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι ἔφεραν τὴν πτώσιν του διὰ προδοσίας. Ὅφειλομεν στὸν ἄνδρα αὐτὸν ἄπειρη εὐχαριστίαν, διότι ἔθεσε τὸν θεμέλιον λίθον γιὰ τὴν σημερινὴν μας ἔθνικὴν ὑπόστασιν. Ἠγάπησε τὴν Ἑλλάδα περισσότερο ἀπὸ ὅσον τὴν ἀγαπᾶ οἰοσδήποτε ἐξ ἡμῶν. Ὅφειλομεν εὐγνω-*

μοσύνην στην βασιλικήν οικογένειαν τῆς Βαυαρίας –καὶ ὁ Ὅθων ἀνήκει εἰς αὐτήν–, διότι αὐτὴ ἔκαμε πλεῖστα γιὰ τὴν ἀνόρθωσιν καὶ πρόοδον τῆς ἀγαπημένης μας πατρίδος, τὴν ὁποίαν τιμοῦσε ὡς τὴν πατρίδα τοῦ κοινοῦ μας πολιτισμοῦ. Ἐπομένως κάθε τι, ποῦ ἔχει λεχθῆ ἔναντιον τοῦ ἀληθοσημίου βασιλέως εἶναι ἀνεπίτρεπτον» (παραπομπὴ γίνεται στίς σσ. 316 ἔξ. τοῦ ἔργου: Wolf Seidl, *Bayern in Griechenland. Die Geburt des griechischen Nationalstaats und die Regierung König Ottos*, München 1981). Ἐὰς προστεθῆ ὅτι καὶ ὁ ἀείμνηστος Παναγιώτης Κανελλόπουλος ἔχει τονίσει, ὅτι ὁ Ὅθων καὶ ἡ Ἀμαλία εἶναι γιὰ πάντα πολιτογραφημένοι στίς καρδιὰς τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ὅτι ὅλοι οἱ Ἕλληνες γνωρίζουν ὅτι ὁ Ὅθων ὑπῆρξεν εὐγενικὸ βλαστάρι τοῦ βαυαρικοῦ φιλελληνισμοῦ (βλ. σ. 327 στοῦ ἔργου, ποῦ παρουσιάζεται στὴν ἐπομένην βιβλιοκρισίαν).

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Konstantinos Kotsovilis, *Die griechische Kirche in München als Gotteshaus zum Erlöser, Gemeinde der Hellenen und Mittelpunkt des Bayerischen Philhellenismus* (= Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία εἰς τὸ Μόναχον ὡς ἱ. Ναὸς τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, Ἑλληνικὴ Κοινότης καὶ Κέντρον τοῦ Βαυαρικοῦ Φιλελληνισμοῦ) –Festschrift zum 170-jährigen Gemeinde-Jubiläum (1828-1998), gewidmet der deutsch-griechischen Völkerverständigung (= Πανηγυρικός τιμητικός τόμος γιὰ τὸ 170ον ἐτήσιον Ἰωβηλαῖον τῆς Κοινότητος, ἀφιερωμένος στὴν γερμανοελληνικὴν κατανόησιν τῶν λαῶν), 4η διευρυμένη καὶ βελτιωμένη ἐκδοσις, München 1998, σχ. 24 × 23, σσ. 512.

Μετὰ τὰ Εἰσαγωγικὰ καὶ τὸν Πρόλογον, τὸ Α΄ μέρος τοῦ ὡς ἄνω ἔργου (σσ. 13-64) παρουσιάζει τὴν ἱστορίαν τῆς οἰκοδομήσεως καὶ χρήσεως τοῦ ἱ. Ναοῦ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ποῦ ἀνεγέρθηκε τὰ ἔτη 1492-1494 στοῦ Μόναχον ὡς παρεκκλήσιον κοιμητηρίου ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ ἀρχιτέκτονος Lucas Rottaler. Τὸ 1803, ὅταν ἐγκαταλείφθηκε τὸ κοιμητήριον, ὁ ἱ. ναὸς χρησιμοποίηθηκε γιὰ διαφόρους κοσμικοὺς σκοποὺς (λ.χ. ὡς ἀποθήκη ἔργων τέχνης, ποῦ προέρχονταν ἀπὸ διαλυμένα μοναστήρια ὡς τόπος συγκεντρώσεως ἀλληλοδιαδόχως αὐστριακῶν λαφύρων, χημικῶν οὐσιῶν, ἀμαξιῶν καὶ σιταριοῦ καὶ ὡς πανεπιστημιακὸς χώρος ἀσκήσεων ξιφομαχίας). Τὸ 1809 ἀποφασίσθηκε ἡ παράδοσις τοῦ παλαιοῦ ναοῦ στὴν προτεσταντικὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινότητα, ἡ ὁποία ὑπῆρχε στοῦ Μόναχον ἀπὸ τὸ 1799, ἀλλ' ἡ ἀπόφασις αὐτὴ ἔμεινε στὰ χαρτιά χωρὶς νὰ ἐκτελεσθῆ, διότι ἡ ἀπαιτουμένη δι-

εύρυνσις τῆς οἰκοδομῆς γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς «εὐαγγελικῆς» λατρείας οὐδέποτε πραγματοποιήθηκε. Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1828 ὁ βασιλεὺς Λουδοβίκος Α' ἀπεφάσισε νὰ διαρρυθμισθῇ τὸ κενὸν οἰκοδόμημα ὡς ὀρθόδοξος ναὸς καὶ νὰ παραχωρηθῇ σ' ἐκείνους τοὺς Ἕλληνας σπουδαστὲς καὶ στρατιωτικοὺς, οἱ ὁποῖοι μὲ ἰδικὴν τους πρωτοβουλίαν εἶχαν ἔλθει πρὸς ἐκπαίδευσιν στὸ Μόναχον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Λουδοβίκος Α' –μὲ τὴν ἐνίσχυσιν ἀπὸ τὸν Τσάρον τῆς Ρωσίας Νικόλαον Α', ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὴν Ἀγίαν Πετρούπολιν ἔστειλε λειτουργικὰ σκεύη καὶ ἱερὰ ἄμφια– ἔγινεν ἰδρυτὴς μιᾶς ἑλληνορθοδόξου ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος στὸ Μόναχον, ἡ ὁποία ἀπὸ τότε ὑφίσταται ἀδιακόπως ἕως τὶς ἡμέρας μας ὡς Ἰ.Ν. τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος.

Τὸ Β' καὶ τὸ Γ' μέρος τοῦ συγγράμματος τοῦ κ. Κωτσοβίλη (σσ. 65-188) ἀσχολοῦνται μὲ τὴν διονυχιστικὴν αἰσθητικὴν περιγραφὴν τῶν διαφόρων τμημάτων τοῦ ναοῦ καὶ τῶν λατρευτικῶν ἀντικειμένων. Ἰδιαιτέρως ὁ σ. ἐξετάζει τὸ εἰκονοστάσιον, ποὺ σχεδιάσθηκε ἀπὸ τὸν ἐπιφανῆ Leo von Klenze, ὅπως καὶ τὶς εἰκόνες, τὰ ἱ. ἄμφια καὶ τὰ λειτουργικὰ σκεύη, τῶν ὁποίων πολλὰ προέρχονται ἀπὸ τὶς κατὰ τὸ ἔτος 1829 δωρεές τοῦ Τσάρου Νικόλαου Α' Παύλοβιτς Ρωμανόφ.

Ἀπὸ ἄποψιν ἐρευνητικῆς ἀξίας μεγάλην σημασίαν ἔχουν τὸ Δ' καὶ Ε' μέρος (σσ. 189-384), ποὺ προβάλλουν τὴν ἐπὶ 170 χρόνια λαμπρὴ πνευματικὴν ἱστορίαν τοῦ ἱ. ναοῦ στὴν βαναρικήν πρωτεύουσαν καὶ τὶς ποικίλες συναρτήσεις του πρὸς τοὺς Ὀρθοδόξους Ἕλληνας, ποὺ ζοῦν στὴν Βαυαρίαν ἢ τὴν ἐπισκέπτονται, πρὸς τοὺς λοιποὺς Ὀρθοδόξους, πρὸς τοὺς Ἑτεροδόξους, πρὸς τὸν καθ' ὄλου πνευματικόν, κοινωνικόν καὶ πολιτικόν περίγυρον καὶ πρὸς τὶς πολιτικὰς Ἀρχὰς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Κύπρου.

Ἡ σπουδαιότης τοῦ ἔργου γίνεται περισσότερο αἰσθητὴ στὰ κατακλείοντα αὐτὸ συνοπτικὰ Ἐπιλεγόμενα, (σσ. 385-360), μὲ τὰ ὁποῖα ὁ σ. προβάλλει τὶς νέες γνώσεις, οἱ ὁποῖες προκύπτουν ἀπὸ τὶς ἐκτεταμένους ἐρευνῆς του. Ἡ γεμάτη ἀπὸ λεπτομέρειες πρωτότυπη σὲ ἀρκετὰ σημεῖα παρουσίασις τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Μονάχου εἶναι συνυφασμένη μὲ τὴν ἀξιολόγησιν καὶ προβολὴν τοῦ βαναρικοῦ φιλελληνισμοῦ. Τὰ παρατιθέμενα στοιχεῖα ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ βαναροὶ φιλέλληνας εἶχαν βρῆ σὲ προσωπικότητες τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος τοῦ Μονάχου συνομιλητὲς προικισμένους μὲ συμβατὰ πρὸς αὐτοὺς πνευματικὰ χαρίσματα. Τέτοιες προσωπικότητες ὑπῆρξαν λ.χ. ὁ ζωγράφος Καθηγητῆς Νικόλαος Γύζης ἢ ὁ διεθνὺς φήμης χαρισματικὸς μαθηματικὸς Καθηγητῆς Κωνσταντῖνος Καραθεοδωρῆς. Εὐσύννοπτες βιογραφίαι αὐτῶν καὶ ἄλλων ἐπιφανῶν Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν ἢ ἐπιστημόνων, ὅπως ἐπίσης ὄλων τῶν

έφημερίων του Ι. Ναού του Σωτήρος από το 1828 έως το 1873 καταχωρούνται στο περιόδιο ο λόγος ογκώδεις βιβλίον του ιστορικού κ. Κωτσοβίλη, ο οποίος ως χαλκέντερος έρευνητής με έπιμελή αναδίφηση των ιστορικών πηγών, βιβλιοθηκών και αρχείων αποδεικνύει, ότι ο φιλοσοφικός και καθ' όλου πνευματικός στοχασμός πολλών εκ των μνημονευομένων ή έξεικονιζομένων στίς δημοσιευόμενες φωτογραφίες μελών της Έλληνορθόδοξου Κοινότητας του Μονάχου συνετέλεσε κατά μέγα μέρος στην θεμελίωσιν των ιδεωδών της ένοποιουμένης Ευρώπης.

Ακόμη σημαντικότερον είναι το γεγονός, ότι ο συγγραφεύς καθιστά φανερές τις σχέσεις όλων των σημαντικών βαναρών φιλελλήνων προς τον Ι. Ναόν του Σωτήρος του Μονάχου και έξαιρεί δικαίως την συμβολήν των ένεργειών τους για την έθνικήν και πολιτιστικήν αναγέννησιν της Ελλάδος μετά την άπελευθέρωσιν της εκ του όθωμανικού ζυγού. Επί πλέον, παρουσιάζονται πολλές αποδείξεις για τον άνιδιοτελή ιδεαλισμόν των βαναρών άξιωματικών και ύπαξιωματικών, τους όποιους ο Λουδοβίκος Α' έστειλε στην Ελλάδα προς ύποστήριξιν του άπελευθερωτικού άγώνος. Το ίδιο ισχύει για πολλούς εκ των βαναρών διοικητικών ύπαλλήλων και έπιστημόνων, οι όποιοι άκολούθησαν αυτούς, όταν ο πρίγκιπας της Βαυαρίας Όθων έξελέγη ως ο πρώτος βασιλεύς της Ελλάδος. Επίσης, ο κ. Κωτσοβίλης άντικρούει την από τα κομματικά πάθη δημιουργηθείσαν ψευδή εικόνα για ιδιοτελείς και άμαθείς βαναρούς γραφειοκράτες και τυχοδιώκτες, στους όποιους όφείλεται ή «βαναροκρατία». Οι καταχρήσεις και τα λάθη, όπως λ.χ. ή διάλυσις ιερών μονών, συμφώνως προς τα συμπεράσματα του συγγραφέως, όφείλονταν σέ έλληνες πολιτικούς και μερικά μόνον μέλη του συμβουλίου της Αντιβασιλείας, το όποιον είχεν όρισθί νά εκπροσωπή τον άνήλικον βασιλέα Όθωνα από το 1832 έως το 1835. Ο πατήρ του Όθωνος βασιλεύς της Βαυαρίας Λουδοβίκος Α' κατέκρινε με δριμύτητα την άπόφασιν περι καταργήσεως ιερών μονών και το 1834 άπήτησε την άνάκλησιν της, ή όποία όμως δέν πραγματοποιήθηκε. Ο κ. Κωτσοβίλης προσθέτει, ότι δέν είναι όρθή ή άποψις μερικών Έλλήνων συγγραφέων, κατά την όποιάν ο Λουδοβίκος Α' και ο υίός του Όθων είχαν πρόθεσιν νά συρρικνώσουν και έξασθενίσουν την Όρθόδοξον Έκκλησίαν. Ο δεύτερος τον Όκτώβριον του 1836 συμφώνησε στην προσθήκην άρθρου στο σύμβολαιον του γάμου του περι άνατροφής όλων των παιδιών, που τυχόν θά γεννηθούν, στην έλληνορθόδοξην πίστιν, μολονότι τουτό ήταν αντίθετον τόσον προς μίαν Βούλλαν του Πάπα Γρηγορίου του 16ου της 26ης Μαΐου 1832, όσον και προς το γεγονός ότι το σύμβολαιον του Λονδίνου της 7ης Μαΐου 1832 προέβλεπε την όρθόδοξην άνατροφήν μόνον για τον διάδοχον του θρόνου. Η πιστότης του

Ἰθῶνος στήν ρωμαιοκαθολικὴν ὁμολογίαν, στήν ὁποίαν ἀνετράφη, ἦταν μία ἀποκλειστικῶς προσωπικὴ του ὑπόθεσις, ἡ ὁποία δὲν ἐμπόδισε αὐτὸν νὰ αἰσθάνεται τὸν ἑαυτὸν του ὡς Ἕλληνα. Ἀκόμη καὶ ἐξόριστος στὸ Bamberg τὸ τέλος τοῦ 1865 ἔστειλε σημαντικὸν χρηματικὸν ποσὸν γιὰ τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης.

Ὁ χώρος δὲν ἐπιστρέφει στὸ νὰ ἀναφερθοῦμε ἐκτενῶς σὲ πολλὰ σημεῖα τοῦ βιβλίου, στὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι ὁ κ. Κωτσοβίλης, μὲ τὴν λεπτολόγον προσοχὴν ἐνὸς χειρουργοῦ εἰσδύει μὲ εὐσυνειδησίαν καὶ ἀκριβείαν στὸ περιεχόμενον ἀγνώστων καὶ λησμονημένων γνωστῶν ἑλληνικῶν καὶ γερμανικῶν πηγῶν εἴτε γιὰ ν' ἀντικρούση ἐσφαλμένες ἀπόψεις, εἴτε γιὰ νὰ παρουσιάσῃ καινούριες ἱστορικῆς γνώσεις. Ὁ συγγραφεὺς ἐπιμένει στήν μελέτην καὶ μικρῶν ἀκόμη λεπτομερειῶν γιὰ νὰ ἀνιχνεύσῃ τὴν περὶ αὐτῶν ἱστορικὴν ἀλήθειαν.

Ἴδου μερικὰ παραδείγματα: Ὁ κ. Κωτσοβίλης ἐπισημαίνει, ὅτι ἡ ἀπόφασις γιὰ νὰ γίνῃ ἡ Ἀθήνα πρωτεύουσα τοῦ νέου ἑλληνικοῦ κράτους ἀναγεται πρὸ πάντων στήν πιεστικὴν ἐπιμονὴν τοῦ οὐμανιστοῦ καὶ φιλέλληνος Egid von Kobells, ὁ ὁποῖος στὸ Συμβούλιον τῆς κηδεμονευούσης τὸν ἀνήλικον Ἰθῶνα Ἀντιβασιλείας διεδέχθη τὸν κατὰ τὸν Ἰούλιον 1834 ἀνακληθέντα εἰς τὴν Βαυαρίαν Georg-Ludwig von Mauer. Ἀπόδειξις τῆς ἀληθείας αὐτῆς εἶναι ἡ δημοσιευομένη στὸ βιβλίον φωτογραφία τῆς πρωτοτύπου χειρογράφου ἀποφάσεως, τὴν ὁποίαν ἔλαβαν συναχθέντες στὸ Ναύπλιον τὴν 15ην Νοεμβρίου 1834 «οἱ Ἀθηναῖοι Δημογέροντες ἐκκλησίας συγκλήτου», ἐκ τῶν ὁποίων πρῶτοι ὑπογράφουν ἕνδεκα κληρικοί, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους διακρίνονται ὁ Νεόφυτος Μεταξᾶς, ὁ Ἡγούμενος τῆς Ἱ. Μονῆς Πεντέλης Νεόφυτος, ὁ Ἡγούμενος τῆς Ἱ. Μονῆς Πετράκη Διονύσιος, ὁ πρῶν Ἡγούμενος τῆς Ἱ. Μονῆς Καισαριανῆς Ἰωσήφ καὶ ὁ πρῶν Ἡγούμενος τῆς Ἱ. Μονῆς Δαφνίου Ἀγαθάγγελος. Συμφώνως πρὸς τὴν ἀπόφασιν αὐτὴν τοῦ «δήμου καὶ τῆς βουλῆς τῶν Ἀθηναίων», ὁ Kobell ἀνακηρύχθηκε Ἐπίτιμος Δημότης Ἀθηναίων, διότι συνετέλεσε στὸ νὰ προτιμηθῇ ὡς πρωτεύουσα ἡ Ἀθήνα, ὡς «πολλῶν μὲν εὐδαιμόνων πόλεων εὐδαιμών ποτε μήτηρ γενομένη, φιλοσοφίας δὲ καὶ τέχνης γεραρὰ γενέτειρα καὶ νῦν ἔτι ὀνομαστοτάτη οὖσα».

Ἄλλος καρπὸς τῆς λεπτολόγου ἐρεῦνης τοῦ κ. Κωτσοβίλη εἶναι ἡ ἐπισημάνσις ὅτι ὁ Ἰθῶν τῆς Βαυαρίας ἐξελέγη ὡς ὑποψήφιος διὰ τὸν βασιλικὸν θρόνον τῆς Ἑλλάδος, ἀφοῦ προηγουμένως ἀρνήθησαν νὰ τὸν δεχθοῦν ἄλλοι δύο ὑποψήφιοι, δηλ. ὁ πρίγκιπας τοῦ Sachsen-Coburg Λεοπόλδος καὶ ὁ πρίγκιπας τῆς Sachsen Ἰωάννης.

Ἐπίσης, ὁ συγγραφεὺς διώρθωσεν ἐσφαλμένες ἀπόψεις γιὰ τὶς ἀρμο-

διότητες, τὴν ἱεραρχικὴν σειρὰν καὶ τοὺς μισθοὺς τῶν συμβούλων τῆς ἐκπροσωποῦσης τὸν Ὅθωνα Ἀντιβασιλείας· γιὰ συζητήσεις περὶ τῆς εἰσαγωγῆς ἐνὸς Συντάγματος στὴν Ἑλλάδα· γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ἐπιδράσεως τῆς μοναρχικῆς ἀπολυταρχίας τῶν τσάρων στὸν Ὅθωνα ἕως τὸ 1843· γιὰ τὴν γνωστοποίησιν τοῦ γάμου τοῦ Ὅθωνος στὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν· γιὰ τὶς ἀβάσιμες φήμες περὶ ἀνικανότητος τοῦ Ὅθωνος πρὸς τεκνογονίαν· γιὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν περισσοτέρων βασιλέων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς κρατικῆς ὑπηρεσίας τὸ 1843 καὶ γιὰ πολλὰ ἄλλα ἐπὶ μέρους θέματα.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων συνάγεται ὅτι ἡ πᾶσι τοῦ Ἱ. Ναοῦ τοῦ Σωτήρος ἐνασχόλησις τοῦ κ. Κωτσοβίλη χρησιμοποιοῦντο ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἐφαλτήριο πρὸς ἀξιόλογη ἐξιχνίασιν παραθεωρημένων ἢ παρεξηγημένων πτυχῶν τῶν ποικιλομόρφων ἑλληνοβασιλικῶν σχέσεων. Πρόκειται περὶ ἀξιολόγου ἱστοριοκριτικῆς προσφορᾶς. Ὁ γράφων δὲν εἶναι προφήτης, ἀλλ' εἶναι βέβαιος ὅτι τὸ παρουσιαζόμενον ὑπ' αὐτοῦ τεραστίως ἐκτάσεως συγκεντρωμένον ὕλικόν θὰ χρησιμοποιῆται ἐπὶ πολλὰς γενεάς στοῦ ἐγγυῶς καὶ στοῦ ἀπώτερον μέλλον ἀπὸ τοὺς ἐρευνητές.

Ὁ γράφων ἔχει τὴν γνώμην, ὅτι ἐὰν μερικὲς ἐξεικονίσεις ἐκτενῶν χειρογράφων πηγῶν ἢ πολλὰς εὐσύνοπτες βιογραφίες παρθετίθεντο στοῦ τέλος εἰς εἰδικὸν παράρτημα, ἢ ὅλη ἐνδιαφέρουσα ἀφήγησις θὰ ἦταν πλέον σφιχτοδεμένη μὲ μεγαλύτερη ὀργανικὴν ἐνότητα καὶ περισσότερον γοητευτικὴ. Ἄλλ' ὁ συγγραφεὺς πιθανώτατα προτίμησε τὴν ἐνταξιν τῶν στοιχείων αὐτῶν στὴν οἰκείαν θέσιν τους, γιὰ νὰ ἔχουν τὰ ἐκ τῆς ἐρεύνης συμπεράσματα μεγαλύτερη ἀμεσότητα καὶ περισσότερον πειστικὴν τεκμηρίωσιν. Πρέπει ἐπίσης νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ ἐκ πρώτης ὄψεως ἄσχετη πρὸς τὸ θέμα τοῦ βιβλίου χρησιμοποίησις φωτογραφικοῦ ὕλικου μὲ ὑπομνηματισμοὺς καὶ λεξάντες γιὰ γνωστὰς λ.χ. ἀρχαῖες ἑλληνικὰς προσωπικότητες εἶναι δυνατόν νὰ κατανοηθῇ, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ πρόθεσις τοῦ συγγραφέως νὰ καταστήσῃ γνωστὰς στοὺς εὐρωπαίους ἀναγνώστες τὶς πηγὰς ἐμπνεύσεως καὶ τὰ πνευματικὰ κίνητρα τῶν βασιλέων φιλελλήνων, ποὺ συνδέθησαν στοῦ Μόναχον μὲ τὸν ἑλληνορθόδοξον Ἱ. Ναὸν τοῦ Σωτήρος. Ἔτσι, τὸ ἔργον τοῦ κ. Κωτσοβίλη ἀποτελεῖ συμβολὴν στὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνοκεντρικοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἢ ὅποια—καὶ μὲ τὴν χρῆσιν τῶν παρατιθεμένων στοῦ τέλος τοῦ ἔργου ἐξαιρετῶν Εὐρετηρίων τῶν πηγῶν, βοηθημάτων, προσώπων, ἀντικειμένων, ἐννοιῶν καὶ συντομογραφιῶν—ὑποβοηθεῖ τοὺς ἀναγνώστες ἀφ' ἐνὸς νὰ κατανοήσουν τὴν πολιτιστικὴν διάστασιν τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τὴν *mutatis mutandis* δυνατότητα συμβολῆς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὅλων τῶν Ἑλληνορθόδοξων Ἱ. Ναῶν τῆς Διασπορᾶς στὴν ἀλληλοκατανόησιν καὶ πνευματικὴν ὥσμων τῶν λαῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ ἔχουν στὰ χεῖρα τους ἕνα

βοήθημα, στο όποιο θα είναι δυνατόν να ανατρέχουν προς αναζήτησιν και ταχείαν εύρεσιν πολλών πληροφοριῶν ἐκ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος και τῶν σχέσεών της πρὸς μίαν σημαντικὴν περιοχὴν τῆς Εὐρώπης.

Ἡ ἐπιμελὴς συγκέντρωσις σπανίου και δυσευρέτου δημοσιευμένου και συχνὰ ἀνεκδότου πηγαίου ὕλικου ἐξ ἑλληνικῶν και γερμανικῶν δημοσίων και ιδιωτικῶν βιβλιοθηκῶν και ἀρχείων και ἡ ἐπεξεργασία και προβολὴ του προσφέρονται σὲ ἐξαιρετικῶς καλαίσθητη μορφή συνταιριασμένες εἰς μίαν ἀξιόπαινη μορφολογικῶς σύνθεσιν, ἀνάλογη πρὸς τὴν τοῦ καλλιτεχνικοῦ μωσαϊκοῦ. Ἡ σύνθεσις αὐτὴ προβάλλει 108 ἐγχρωμες και 422 ἀσπρόμαυρες φωτογραφίες προσώπων, οἰκοδομημάτων, ἀντικειμένων και χειρογράφων, πού συνοδεύονται ἀπὸ –συχνὰ ἐκτενεῖς και πολὺ διαφωτιστικῆς– ποικιλὸ-μορφες λεξάντες.

Τὸ ὥραϊον αἰσθητικὸν ἀποτέλεσμα ἐπιτυγχάνεται μὲ χρῆσιν χαρτιοῦ πολυτελείας, μὲ ἐξαιρετὴ καλλιτεχνικὴν βιβλιοδεσίαν, μὲ δείγματα ἑλληνικῆς και γερμανικῆς (σὲ γοτθικὴ και λατινικὴ γραφῆ) καλλιγραφίας, μὲ ταξινομησιν τῆς ὕλης σὲ δίστηλες ἢ τρίστηλες ἢ πολὺστηλες σελίδες, πού ἔχουν καλλιτεχνικὴν ἀρίθμησιν, μὲ ἀρμονικὴν ἐναλλαγὴν τοῦ ἐγχρώμου και τοῦ ἀσπρόμαυρου φωτογραφικοῦ ὕλικου και μὲ πολλὰ ἄλλα αἰσθητικὰ μοτίβα.

Εὐχόμεθα, τὸ κατόπιν ἐνδελεχοῦς ἐρεύνης ἐξαιρετον ἐπίτευγμα τοῦ συγγραφέως νὰ παρουσιασθῆ ἐν ὄλῳ ἢ ἐν μέρει και σὲ ἑλληνικὴ ἔκδοσιν και νὰ δώσῃ ὠθησιν πρὸς μίμησιν και ἀπὸ ἄλλους Ἑλληνες τοῦ ἐρευνητικοῦ ζήλου τοῦ κ. Κωτσοβίλη, ὁ ὁποῖος ἔγινε γνωστὸς ἤδη μὲ τὴν παλαιότερη μονογραφία του, πού συνετέλεσε στὸ νὰ ἀνακηρυχθῆ ἀπὸ τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου *Magister Artium* (M.A.). Ἡ ἐκ βιβλιοκρισίας τοῦ Καθηγητοῦ κ. Δ. Γόνη γνωστὴ στοὺς ἀναγνῶτες τῆς «*Θεολογίας*» μονογραφία αὐτὴ ὑπὸ τὸν τίτλον «*Die griechischen Studenten in München unter König Ludwig I. von Bayern*» (= Οἱ Ἑλληνες σπουδαστῆς στὸ Μόναχον ἐπὶ βασιλείῳ τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου τοῦ Α') παρουσίασε τὶς σπουδῆς στὸ Μόναχον και τὴν ἐξέλιξιν ἐπιφανῶν Ἑλλήνων και τὴν συμβολὴν τους στὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς Ἑλλάδος και δικαίως ἔχει προβληθῆ εὐρύτατα σὲ διάφορες ἑλληνικῆς και γερμανικῆς βιβλιοπαρουσιάσεις. Ἡ μονογραφία αὐτὴ ἦταν τὸ προανάκρουσμα τῆς περαιτέρω καρποφόρου διερευνησεως ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τῶν ἑλληνοβαυαρικῶν σχέσεων και τῆς προβολῆς τοῦ βαυαρικοῦ φιλελληνισμοῦ. Ὁ κ. Κωτσοβίλης –ὁ ὁποῖος τρόπον τινὰ αἰσθάνεται τὸν ἑαυτὸν του δεσμευμένον γιὰ τὴν ἐρευναν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν και ἔχει τιμηθῆ μὲ τὸ νὰ ἔχῃ ἐκλεγῆ ὡς μέλος τοῦ Συμβουλίου τῆς πόλεως τοῦ Μονάχου, πού ἀσχολεῖται μὲ τοὺς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κατοίκους αὐτῆς– εἶναι ἀξιὸς συγχαρητηρίων και εὐχαριστιῶν γιὰ τὴν προ-

σφοδράν του. Εὐχόμεθα νὰ στρέψη στὸ προσεχὲς μέλλον τὸ ἐρευνητικὸν περισκόπιόν του καὶ εἰς ἄλλα ζητήματα τῆς ἰδίας χρονικῆς περιόδου, ὡς λ.χ. στὸ ζήτημα τῆς συζητουμένης στὴν Ἑλλάδα ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς τοῦ Βαυαροῦ Γεωργίου-Λουδοβίκου φόν Μauer καὶ τῶν κατὰ τὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ὁθωνος σχέσεων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὸ πρῶτόθρονον ἐντὸς τῆς Ὁρθοδοξίας Σεπτὸν Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἔτσι νὰ συντελέσῃ στὴν καλύτερη ἱστοριογενετικὴν κατανόησιν τόσον τῆς κρίσεως, ἢ ὁποία, ὡς μὴ ὠφέλε, δημιουργήθηκε προσφάτως στὶς σχέσεις αὐτές, ὅσον καὶ τῆς δεοντολογίας τῆς ὀριστικῆς ἐξαλείψεως οἰουδήποτε ἴχνους συγκρούσεως στὸ μέλλον, ἢ ὁποία δεοντολογία πρέπει νὰ ἐντάσσεται μέσα στὰ πλαίσια τῆς διαχρονικῆς δυναμικῆς Ὁρθοδόξου νομοκανονικῆς παραδόσεως καὶ ἐκκλησιαστικῆς πράξεως. Στὸ πλαίσιον αὐτὸ θὰ ἦταν δυνατόν στὸ ἐγγὺς μέλλον τὸ ἐρευνητικὸν ταλέντο τοῦ κ. Κωτσοβίλη νὰ διαφωτίσῃ ἀκριβῶς τὴν πρὸς τὸν Μauer καὶ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἀκριβῆ σχέσιν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν καὶ στὴ συνέχεια Μητροπολίτου Ἀθηνῶν κυροῦ Μισαήλ Ἀποστολίδη, ὁ ὁποῖος ὡς ἀρχιμανδρίτης ὑπῆρξεν ἐφημέριος τοῦ Ἱ.Ν. τοῦ Σωτῆρος στὸ Μόναχον. Ἡ φωτογραφία του κοσμεῖ τὸν Τόμον, ὅπως τὸν κοσμοῦν καὶ οἱ φωτογραφίες ὄλων, ὅσοι διετέλεσαν ἐφημέριοι στὸν ἴδιο Ναόν. Ἐὰς ὑπομνησθῆ ὅτι ὁ Μισαήλ Ἀποστολίδης ὑπῆρξε καὶ ὁ πρῶτος Κοσμήτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἐπίσης διετέλεσε καὶ Πρύτανις αὐτοῦ.

Ἐὰς ἐπιτραπῆ νὰ προσθέσωμεν, ὅτι μὲ τις συμπληρωματικὰς μελέτες θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ἐπισημανθῆ ἐκτενῶς ἢ σημαντικὴ προσφορὰ τοῦ Ἱ. Ναοῦ τοῦ Σωτῆρος ὄχι μόνον στὸν Τομέα τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων, ἀλλὰ καὶ στοὺς ποικίλους τομεῖς τῆς Ἑσωτερικῆς Ἱεραποστολῆς πρὸς καλλιέργειαν τῆς ὀρθοδόξου πνευματικότητος καὶ τοῦ ἁγιαστικοῦ ἔργου στὶς τάξεις τῶν Ἑλλήνων, πού ζοῦν μέσα σὲ ἑτερόδοξον περιβάλλον.

Τέλος, πρέπει νὰ εὐχηθῶμε, ὁ Ἱ.Ν. τοῦ Σωτῆρος στὴν βαυαρικὴν πρωτεύουσιν, μετὰ τὴν διευθέτησιν τῶν ἀντιδικιῶν γιὰ τὸ ἰδιοκτησιακὸν καθεστῶς του, νὰ συνεχίσῃ ἐπὶ αἰῶνες ὑπὸ τις εὐλογίας τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Γερμανίας, ἐκλεκτῆς θυγατρὸς τοῦ Σεπτοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, νὰ εἶναι καὶ στὸ μέλλον ἐπὶ αἰῶνες ἀκτινοβόλος φάρος προβολῆς τῆς Ὁρθοδοξίας *ad intra* καὶ *ad extra*, θαλερὸν κέντρον ἀνακαινιστικῆς ποιμαντικῆς ἐργασίας καὶ φυτώριον φιλελληνισμοῦ καὶ γνησίου Ὁρθοδόξου Οἰκουμενισμοῦ.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Daniel Marguerat, *Introduction au Nouveau Testament. Son histoire, son écriture, sa théologie*, Γενεύη 2001, έκδ. Labor et Fides, σελ. 511..

Ὁ στόχος μιᾶς εἰσαγωγῆς στὴν Καινὴ Διαθήκη συνίσταται στὸ νὰ εἰσαγάγει τὸν φοιτητὴ, ἢ τὸν μελετητὴ γενικότερα, στὰ προβλήματα τῶν βιβλίων ποὺ ἀποτελοῦν τὸν κανόνα τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ὡς ἐκ τούτου εἶναι ἀναπόφευκτη ἡ συνθετικὴ παρουσίαση τῶν θεμάτων. Ἔτσι αὐτοπαρουσιάζεται ἡ πρόσφατη Εἰσαγωγή στὴν Καινὴ Διαθήκη, γραμμμένη ἀπὸ ὁμάδα γαλλόφωνων ἐρευνητῶν (Προτεσταντῶν καὶ Καθολικῶν) τῶν Πανεπιστημίων Ἑλβετίας, Γαλλίας καὶ Ἰταλίας ὑπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ Daniel Marguerat, καθηγητῆ στὴν Προτεσταντικὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Λωζάννης. Ἐὰν λάβει κανεὶς ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ προηγούμενη γαλλικῆς ἐκφράσεως Εἰσαγωγή τῶν καθολικῶν A. George καὶ P. Grelot ἀνάγεται στὶς ἀρχές τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 20οῦ αἰῶνα (1976-77), ἀντιλαμβάνεται πόσο ἀπαραίτητη ὑπῆρξε μία σύγχρονη, στὸ πρῶτο ἔτος τοῦ 21οῦ αἰῶνα, Εἰσαγωγή στὸν γαλλόφωνο χῶρο, τῆ στιγμῆ μάλιστα ποὺ τὰ τελευταῖα 25 χρόνια ἕνα πλῆθος Εἰσαγωγῶν σὲ ἀγγλικὴ καὶ γερμανικὴ γλῶσσα εἶδαν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας. Ἡ κάλυψη αὐτῆς τῆς ἀνάγκης μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ βιβλίον αὐτὸ ἐξαντλήθηκε κατὰ τὸ πρῶτο ἔτος τῆς ἐκδόσεώς του (2000) καὶ ἐπανεξεδόθη, αὐξημένο κατὰ ἕνα κεφάλαιον, τὸ ἔτος 2001.

Ὅλα τὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐντάσσονται στὶς ἐξῆς ἐνότητες: Ἡ Συνοπτικὴ παράδοση καὶ οἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων – Ἡ Παύλεια γραμματεία (συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ΔευτεροΠαύλειων καὶ Ποιμαντικῶν Ἐπιστολῶν – Ἡ Ἰωάννεια Παράδοση – Οἱ Καθολικὲς Ἐπιστολές – Ἡ ἱστορία τοῦ Κανόνα – Ἡ κριτικὴ τοῦ κειμένου. Τὸ ἔργο κατακλείεται μὲ ἕνα πολὺ χρήσιμο γιὰ τὸν ἀναγνώστη Γλωσσάρι τῶν τεχνικῶν ὄρων ποὺ χρησιμοποιοῦνται σὲ ὅλο τὸ ἔργο καὶ μὲ πίνακα ὀνομάτων καὶ θεμάτων.

Ἡ θεματικὴ σειρὰ ποὺ ἀκολουθεῖται σὲ κάθε ἕνα ἀπὸ τὰ 27 βιβλία εἶναι ἡ ἴδια: Κατ' ἀρχὴν παρουσιάζεται ἡ «φιλολογικὴ δομὴ» τοῦ κάθε βιβλίου, ἡ ὁποία σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὸ περιεχόμενό του. Ἀκολουθεῖ ἡ ἐνταξὴ του στὸ ἱστορικὸ περιβάλλον του μὲ ἐπιμέρους θέματα τὸν συγγραφέα, τὴ χρονολογία, τὸ περιβάλλον προελεύσεως καὶ τὴν ταυτότητα τῶν παραληπτῶν. Ἡ «φιλολογικὴ σύνθεση» στὴ συνέχεια ἐξετάζει τίς πιθανὲς φιλολογικὲς πηγές τοῦ συγγραφέα καὶ τίς θρησκευτικὲς παραδόσεις ποὺ διαμορφώνουν τὴ σκέψη του. Ὁ «θεολογικὸς στόχος» κατόπιν περιλαμβάνει τὸ θεολογικὸν θεματολόγιον τοῦ συγγραφέα, ποὺ συνήθως διαιρεῖται στὶς κλασικὲς παραγράφους: Ἱστορία τῆς σωτηρίας, Χριστολογία, Ἐκκλησιολογία, Ἠθική. Οἱ

«νέες προοπτικές» –πραγματική συμβολή της Εισαγωγής αυτής– παρουσιάζουν με συνοπτικό τρόπο τα νέα ερωτήματα που προβάλλουν στον όριζοντα της σύγχρονης έρευνας. Η ενότητα του κάθε βιβλίου τελειώνει με μία επιλογή βιβλιογραφίας, όπου προβάλλονται τα πιο πρόσφατα έργα.

Στο ερώτημα, πώς επιτυγχάνεται ή μεθοδολογική και θεολογική συμφωνία των δέκα συγγραφέων της Εισαγωγής αυτής, φαίνεται πώς η άπαντηση βρίσκεται στην κοινή επιστημολογική τους βάση που όμολογείται από τους ίδιους στον Πρόλογο: στην αποδοχή της ιστορικο-κριτικής προσεγγίσεως των κειμένων, στην πεποίθηση δηλαδή ότι το κάθε κείμενο για να κατανοηθεί σωστά πρέπει να τοποθετηθεί στον ιστορικό περίγυρο που το προκάλεσε, με άλλα λόγια στο φιλολογικό, πολιτισμικό και θρησκευτικό περιβάλλον του. Αυτό γίνεται σε όλη την έκταση αυτού του «έχειριδίου», όπως επιμένουν να το χαρακτηρίζουν οι συγγραφείς του.

Συγκρίνοντάς το με άλλα παρόμοια έργα των τελευταίων δεκαετιών στο διεθνές στερέωμα διαπιστώνει κανείς την ιδιαιτερότητά του, και κυρίως τη συμβολή του, στα έξι επίπεδα: (α) στη φιλολογική προσέγγιση των βιβλίων της Καινής Διαθήκης και (β) στις νέες προοπτικές, όπου φαίνεται ο εξελικτικός χαρακτήρας της έρευνας των προβλημάτων μίας Εισαγωγής στην Καινή Διαθήκη. Η ευρεία χρήση της αφηγηματολογικής ανάλυσεως καθώς και της ρητορικής ανάλυσεως, κατά την έκθεση της στρατηγικής της γραφής των ιερών συγγραφέων, μαρτυρεί ότι η ιστορικο-κριτική μέθοδος –που στο πρόσφατο παρελθόν έχει δεχτεί άνηλεη κριτική τόσο από συντηρητικούς όσο και από φιλελεύθερους κύκλους– συνεχίζει να αποτελεί χρήσιμο εργαλείο στα χέρια των ερευνητών με ανανεωμένες πλευρές έμβαθύνσεως στα κείμενα.

Σταχυολογούμε μερικές από τις απόψεις που υποστηρίζονται σε αυτό το βιβλίο:

1. Σχετικά με το συνοπτικό πρόβλημα, πέρα από τη γνωστή πιά στην έρευνα χρονική προτεραιότητα του κατά Μάρκον Ευαγγελίου υποστηρίζεται ότι η πηγή των Λογίων (Q) –σύμφωνα πάντοτε με τη θεωρία των δύο πηγών που την αποδέχονται και οι συγγραφείς– έφθασε στους Ευαγγελιστές με γραπτή μορφή και σε ελληνική γλώσσα, πράγμα που εξηγεί τις χαρακτηριστικές ομοιότητες μεταξύ Ματθαίου και Λουκά, με τη διαφορά ότι ο πρώτος έχει την τάση να διατηρεί τον τρόπο διατυπώσεως της πηγής ενώ ο δεύτερος ξεελληνίζει τη γλώσσα της· επίσης ο πρώτος προβαίνει σε θεματικές ομαδοποιήσεις του υλικού της ενώ ο δεύτερος εισάγει το υλικό της πηγής διατηρώντας τη σειρά εκθέσεως του περιεχομένου της. Κατά συνέπεια την άρχική σειρά της Q μπορεί κανείς να συμπεράνει από το

Εὐαγγέλιο τοῦ Λουκᾶ. Εἶναι χαρακτηριστικός καὶ πολὺ ἐξυπηρετικός ὁ πίνακας τῆς σελ. 22, ὅπου ἀνασυγκροτεῖται ἡ πιθανὴ διαδοχὴ τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τὴν Q ὅπως ἀνιχνεύεται στὸν Λουκᾶ μετὰ τὶς ἀντιστοιχίες τῆς στὸν Ματθαῖο. Ὡστόσο οἱ διαφορὲς στὸ κοινὸ ὕλικὸ τῶν εὐαγγελιστῶν Ματθαίου καὶ Λουκᾶ ὁδηγεῖ στὴ σκέψη ὅτι ἡ πηγὴ τῶν Λογίων ἐφθασε στοὺς δύο εὐαγγελιστὲς μετὰ δύο διαφορετικὲς μορφές. Πατρίδα τῆς πηγῆς, βάσει τῶν γεωγραφικῶν ὄρων ποὺ ἐπικρατοῦν σ' αὐτὴν (Χοραζίν, Βηθσαϊδᾶ, Καφαρναούμ), πρέπει νὰ εἶναι ἡ Γαλιλαία καὶ ὁ χρόνος τῆς τελικῆς καταγραφῆς τῆς πρέπει νὰ ἐκτείνεται μεταξὺ τῶν ἐτῶν 40 καὶ 70. Κυριαρχοῦσα Χριστολογία τῆς εἶναι ἡ μορφή τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου μετὰ ἐντονὴ τὴν ἀναμονὴ τῆς ἐπικείμενης παρουσίας του γιὰ τὴν κρίση.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ ὄσα λέγονται γιὰ τὴν ἑλληνορωμαϊκὴ βιογραφία μετὰ τὶς «ἀρεταλογίες» τῶν θείων ἀνδρῶν ὡς εἶδος μετὰ τὸ ὅποιο συγγενεύουν τὰ εὐαγγέλια. Ὡστόσο, καταλήγουν οἱ συγγραφεῖς, ἡ ὁποιαδήποτε φιλολογικὴ συγγένεια δὲν παραμερίζει τὴν πρωτοτυπία τοῦ εὐαγγελίου, διότι «τὸ εὐαγγέλιο γεννιέται ἀπὸ ἓνα θεολογικὸ πρόγραμμα ποὺ δὲν ὑπάρχει προηγούμενὸ του καὶ ποὺ συνίσταται στὸ νὰ δηλώνει τὴν ταυτότητα μεταξὺ Ἐσταυρωμένου καὶ Ἀναστημένου, μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου τῆς Ναζαρέτ καὶ τοῦ ζώντος Κυρίου. Ἡ ἀφηγηματικὴ ἐπιλογὴ συναντᾶται μετὰ τὸν θεολογικὸ στόχο: ἡ ζωὴ τοῦ Γαλιλαίου ποὺ τὸν περιβάλλει μίᾳ ὁμάδα μαθητῶν παρουσιάζεται ὡς ἡ κεντρικὴ καμπὴ τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου» (σελ. 31).

Οἱ «νέες προοπτικὲς» – γιὰ νὰ δώσουμε ἓνα παράδειγμα μόνον τῆς τελευταίας παραγράφου παρουσιάσεως τοῦ κατὰ Μάρκον ποὺ ὑπάρχει βέβαια στίς παρουσιάσεις ὄλων τῶν βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης – συνίστανται στὴν ἀφηγηματολογικὴ προσέγγιση τοῦ κατὰ Μάρκον, ποὺ ἡ γλώσσα του, ἀπὸ δεκαετιῶν παραθεωρημένη ὡς λαϊκὴ καὶ φτωχὴ, φαίνεται ὅτι προσφέρει δυνατότητες νέων προσεγγίσεων. Ἐπίσης ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν σημειολογικῶν ἀναλύσεων φαίνεται ὅτι ἡ κλασικὴ ἱστορικο-κριτικὴ μέθοδος ἀποκτᾶ συμπληρωματικὲς διαστάσεις ποὺ ἐκτείνονται στίς ἀφηγηματολογικὲς καὶ κοινωνιολογικὲς ἀναλύσεις.

2. Τὸ corpus τῶν Παύλειων ἐπιστολῶν συνιστᾶ τὸν πρῶτο πυρήνα τοῦ κανόνα τῆς Καινῆς Διαθήκης ποὺ χρονολογεῖται πρὶν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ Α' αἰῶνα καὶ ποὺ ἀρχικὰ ἴσως περιλάμβανε τὶς μεγάλες ἐπιστολὲς πρὸς Ῥωμαίους, Α' Β' Κορινθίους, Γαλάτας. Ὁ πυρήνας αὐτὸς συγκροτήθηκε ζῶντος ἤδη τοῦ Παύλου. Μετὰ τὸ θάνατό του καὶ πρὸς τὰ τέλη τοῦ Α' αἰῶνα μίᾳ «Παύλεια Σχολῇ», στὴν Κόρινθο ἢ στὴν Ἐφεσσό, ἐπεξέτεινε τὸ corpus μετὰ τὶς Παύλειες, Φιλιππησίους, Α' Θεσσαλονικεῖς καὶ Φιλήμονα

προσθέτοντας και τις Κολοσσαείς και Ἐφεσσίους, και αργότερα τις Ποιμαντικές. Ὡς «Δευτερο-Παύλειες» ἐπιστολές δέχονται οἱ συγγραφείς τῆς Εἰσαγωγῆς –κατά τὴν κρατοῦσα στὴν ἔρευνα ἄποψη– τὶς πρὸς Κολοσσαείς («ὀποία μαρτυρεῖ γιὰ μίᾳ δεύτερῃ παρουσίᾳ τοῦ Παύλου μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἀποστόλου»), πρὸς Ἐφεσίους («ἀποτελεῖ τὴ σπονδυλικὴ στήλη τῆς Παύλειας Σχολῆς πού συγκροτοῦν μαθητὲς τοῦ Ἀποστόλου πού ἔχουν ὡς στόχο νὰ συμπληρώσουν τὸ κενὸ πού ἄφησε ὁ θάνατος τοῦ μεγάλου Ἀποστόλου», «εἶναι ἓνα εἶδος συνόψεως τῆς Παύλειας θεολογίας») και Β' πρὸς Θεσσαλονικεῖς. Οἱ τρεῖς Ποιμαντικὲς ἀποδίδονται σὲ μαθητὴ τοῦ Παύλου πού ἀνήκει στὴν τρίτη χριστιανικὴ γενιὰ και ζεῖ στὴ Μ. Ἀσία στὰ τέλη τοῦ Α' αἰώνα. Ὁ μαθητὴς αὐτὸς μεταφέρει τὴν Παύλεια παρακαταθήκη, ἰδιαίτερα τὴν Παύλεια Χριστολογία και Σωτηριολογία μὲ ὄρους τοῦ περιβάλλοντος ἑλληνιστικοῦ κόσμου, ὅπως εἶναι π.χ. οἱ ὄροι Σωτήρ, ἐπιφάνεια κ.ἄ.

3. Ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρονσα εἶναι ἡ περιγραφή τοῦ θρησκευτικοῦ περιβάλλοντος, ὅπου παρήχθησαν τὰ Ἰωάννεια ἔργα (Εὐαγγέλιο, Ἐπιστολές, Ἀποκάλυψη) καθὼς και ἡ παρουσίαση τῆς νεότερης ἔρευνας σχετικὰ μὲ τὴν «Ἰωάννεια Σχολή».

Χαρακτηριστικὴ τάση τῶν συγγραφέων τῆς Εἰσαγωγῆς εἶναι ἡ πολὺ περιορισμένη ἔκταση πού δίδεται στὸ θέμα τοῦ συγγραφέα ἢ τοῦ φερόμενου ὡς συγγραφέα κάθε βιβλίου τῆς Καινῆς διαθήκης, καθ' ὅσον τὸ ἐνδιαφέρον τους ἐστιάζεται στὴ φιλολογικὴ δομὴ τοῦ κάθε βιβλίου ξεχωριστά, στὸν θεολογικὸ του στόχο, στὸν ἱστορικὸ, πολιτιστικὸ, και θρησκευτικὸ περίγυρό του και στὶς νέες προοπτικὲς πού προβάλλουν στὴ σύγχρονη ἔρευνα. Αὐτὰ τὰ τελευταῖα συνιστοῦν τὸν στόχο τῆς ὁμάδας τῶν συγγραφέων και ὡς ἐκ τούτου ἠθελημένα περιορισμένη εἶναι ἡ ἔρευνά τους περὶ τοῦ προσώπου τοῦ ἱεροῦ συγγραφέα τοῦ κάθε βιβλίου. Δὲν εἶναι ὡστόσο τὸ μόνο ὑποτονικὸ σημεῖο τοῦ ἔργου. Ὑποτονικὴ παρουσιάζεται ἐπίσης ἡ ἐκθεση τῆς ἱστορίας τοῦ κανόνα και τῆς ἱστορίας τοῦ κειμένου. Λείπουν παντελῶς και κάποια στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης πού ὑπάρχουν συνήθως σὲ μικρότερη ἢ μεγαλύτερη ἔκταση, στὶς Εἰσαγωγὲς τοῦ ἀγγλόφωνου χώρου και πού τὶς καθιστοῦν πιὸ διαδεδομένες διεθνῶς.

Παρὰ τὰυτα πρέπει, γιὰ λόγους δικαιοσύνης, νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι ἡ παρουσιαζόμενη ἐδῶ Εἰσαγωγή ὑπερτερεῖ σὲ θέματα φιλολογικῆς προσεγγίσεως και ἱστορικο-κριτικῆς τοποθετήσεως τῶν βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης στὸ ἱστορικὸ, θρησκευτικὸ και πολιτιστικὸ περιβάλλον τῆς ἐποχῆς τους, καθὼς και στὸν τονισμὸ τῶν νέων προοπτικῶν τῆς σύγχρονης ἔρευ-

νας και τῆς ἐπιλεκτικῆς πληροφορήσεως τοῦ ἀναγνώστη γιὰ τὴν πρόσφατη βιβλιογραφία. Γιὰ τὰ τελευταῖα αὐτὰ θετικὰ γνωρίσματα ἡ Εἰσαγωγή στὴν Καινὴ Διαθήκη τῆς ομάδας τῶν γαλλόφωνων βιβλικῶν καθηγητῶν ἀποτελεῖ χρήσιμο βοήθημα γιὰ τοὺς ἐρευνητὲς τῆς Καινῆς Διαθήκης.

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ

International Review of Biblical Studies, ἐκδ. Lang, τόμ. 47 (2000-2001), Brill Academic Publishers, Leiden-Boston, 2002, σελίδες XVI-539.

Τὸ ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον ἐτήσιον βιβλιοκριτικὸν καὶ βιβλιογραφικὸν περιοδικόν, τὸ ὁποῖον συνεστήθη τῷ 1951 ὑπὸ τοῦ μακαριστοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ Γερμανοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Tübingen Fridolin Stier καὶ τοῦ ὁποίου τὴν συνέχισιν τῆς ἐκδόσεως εἶχεν ἀναλάβει ἀπὸ τοῦ 1979 ὁ ὁμοεθνὴς του Καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Paderborn Bernhard Lang, εἶναι καὶ ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν γνωστόν, δεδομένου ὅτι ἔχουν δημοσιευθῆ ἐν αὐτῷ πολυάριθμα βιβλιοκριτικὰ καὶ βιβλιογραφικὰ σημειώματα καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων συνεργατῶν του, ἥτοι ἀρχικῶς μὲν τοῦ ἀειμνήστου Καθηγητοῦ καὶ Ἀκαδημαϊκοῦ Π. Μπρατσιώτου, ἐν συνεχείᾳ δὲ τοῦ ὑποφαινομένου.

Ὁ Stier ἐξέδιδεν ἀνελλιπῶς καὶ ὁμαλῶς τοῦτο, ὑπὸ τὸν γερμανικὸν τίτλον «*Internationale Zeitschriftenschau für Bibelwissenschaft und Grenzgebiete*» (IZBG), κυρίως διὰ τοῦ ἐν Düsseldorf ἐκδοτικοῦ οἴκου *Patmos*. Ὁ δὲ διάδοχος του Lang διετήρησε τὸν τίτλον τοῦ ἐν λόγῳ περιοδικοῦ ἀμετάβλητον, ὡς ἐπίσης καὶ τὴν ὄλην ἐμφάνισίν του μέχρι καὶ τοῦ 1999. Ἀπὸ τοῦ ἐπομένου ἔτους 2000 κυκλοφορεῖται μὲν πάλιν τοῦτο ὡς ἐτήσιον διεθνὲς περιοδικόν, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ἀγγλικὸν τίτλον τῶρα «*International Review of Biblical Studies*». Ἡ ἐκδοσίς του δὲ ἀνελήφθη ἐπισήμως ὑπὸ τοῦ ἐν Leiden τῆς Ὁλλανδίας γνωστοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου Brill, ὑπὸ ἀρίστους οἰωνούς, μετὰ καὶ ἀπὸ γραπτῆν ἐνημέρωσιν τῶν ἐνδιαφερομένων ἐπὶ τῶν σχετικῶν μεταβολῶν.

Ἡ νέα αὕτη καὶ ἐλαφρῶς προηγμένη καὶ μᾶλλον ἐκσυγχρονισμένη μορφή τοῦ περιοδικοῦ εἶναι ἐξ ἴσου πρὸς τὰς δύο προγενεστέρας ἐπιτυχῆς καὶ διὰ τοῦτο ἔχει γίνεαι εὐχαρίστως ἀποδεκτὴ ἐκ μέρους τῶν χρηστῶν αὐτοῦ. Ὡς διαπιστοῦται δὲ ἐκ τῶν ὅσα περιέχει ὁ νέος τόμος, ἡ ὕλη του εἶναι παρομοία πρὸς ἐκείνην τὴν ὁποίαν παρουσίαζον οἱ προηγούμενοι τόμοι τῆς σειρᾶς αὐτῆς. Ἀποβλέπει δὲ ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος δι' αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν, ἐπίσης, ἀξιολόγησιν καὶ προβολὴν τῆς περὶ τὴν ἱερὰν Βίβλον εἰδικῆς βι-

βλιογραφίας, ἤτοι τῶν πάσης φύσεως βιβλικῶν μελετῶν, αἱ ὁποῖαι ἔχουν δημοσιευθῆ κυρίως εἰς ἐπιστημονικά θεολογικά, φιλολογικά, ἱστορικά καὶ ἀρχαιολογικά περιοδικά, εἰς διαφόρους χώρος καὶ γλώσσας.

Πλέον συγκεκριμένως, παρουσιάζονται ἐνταῦθα ποικίλαι σημαντικαὶ ἐργασίαι, ἀφορῶσαι εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς βιβλικῆς ἐπιστήμης καὶ ἔχουν σχέσιν κυρίως πρὸς τὸ κείμενον τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τὴν ἐρμηνείαν τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, τὰς ἐξωβιβλικὰς πηγὰς, τοὺς πολιτισμοὺς τῶν ἀρχαίων λαῶν τῆς Ἑγγύς καὶ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, τὴν ἀρχαιολογίαν, τοπογραφίαν καὶ θεσμολογίαν τῆς Βίβλου, τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰσραήλ, τὸν Ἰουδαϊσμόν, τὸν ἀρχέγονον χριστιανισμόν, τὸν γνωστικισμόν, τὴν βιβλικὴν θεολογίαν, τὴν ἱστορίαν τῶν θρησκευμάτων κ.ἄ. (σελ. 1-516).

Αἱ εἰς τὸν ἀνὰ χεῖρας τόμον παρουσιαζόμεναι ἢ καὶ διὰ βραχέων βιβλιοκρινόμεναι ἐπιστημονικαὶ μελέται ὑπερβαίνουν τὰς δύο χιλιάδας, εἰς τὰς ὑπερπεντακοσίας πυκνογεγραμμένας καὶ μεγάλου σχήματος σελίδας του. Τὰ δὲ ἐν αὐτῷ χρησιμοποιηθέντα περιοδικὰ εἶναι περισσότερα τῶν τετρακοσίων πενήκοντα, ὅσαι καὶ αἱ ἐν σελ. VII-XVI παρατιθέμεναι συντομογραφίαι αὐτῶν. Τὸ περιοδικὸν κατακλείεται μὲ τὴν παράθεσιν ἀλφαβητικοῦ καταλόγου τῶν συγγραφέων τῶν παρουσιαζομένων πολυαρίθμων μελετῶν (σελ. 518-533) καὶ μὲ λεπτομερῆ ἐν τέλει πίνακα τῶν περιεχομένων του (σελ. 534-539).

Περὶ τῆς ἀξίας καὶ τῆς χρησιμότητος τοῦ εἰδικοῦ τούτου ἔργου ἔχουν ἤδη ἐκφρασθῆ μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἐπιφανεῖς ἐρευνηταὶ τῆς Βίβλου, διεθνῶς ἀνεγνωρισμένοι, ὡς οἱ Καθηγηταὶ P. Benoit, K. Elliger, H.H. Rowley, κ.ἄ., ἐλέχθησαν δὲ πολλὰ καὶ κατὰς τὰς παρουσιάσεις ὠρισμένων ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους τόμων αὐτοῦ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν «*Θεολογίαν*», ὅπου ἔχουν δημοσιευθῆ ἀξιόλογοι ἐργασίαι ἡμετέρων κυρίως, ἀλλὰ καὶ ἀλλοδαπῶν βιβλικῶν θεολόγων. Ἐντεῦθεν ἐξάγεται καὶ τὸ τελικὸν συμπέρασμα, ὅτι διὰ τοῦ σπουδαίου τούτου περιοδικοῦ συγγράμματος ἐνημεροῦνται εἰς ὑψηλὸν βαθμὸν ἐπὶ τῶν προόδων τῆς βιβλικῆς ἐπιστήμης καὶ ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι δὲν ἔχουν γνῶσιν τῶν πολλαπλῶν προβλημάτων, τὰ ὅποια ἀπασχολοῦν αὐτὴν κατὰ καιρούς.

ΠΑΝ. Ν. ΣΙΜΩΤΑΣ

Συναίτικός κώδικας 3. *Τὸ βιβλίον τοῦ Ἰώβ. Σχόλια καὶ Προθεωρίαι*, Πανομοιότυπη Ἔκδοσι, Εἰσαγωγικὰ κείμενα, Μεταγραφὴ στὴν τρέχουσα γλῶσσα, ἔκδ. «Γραφίδα Ἐκδοτικὴ Α.Ε.», Ἀθήνα, σελίδες 205.

Τὸ ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ ἀποκείμενον, ὡς ἄνω, πολύτιμον χειρόγραφον τοῦ 10ου-11ου μ.Χ. αἰῶνος, τὸ ὁποῖον περιέχει τὸ κείμενον τοῦ παλαιοδιαθηκικοῦ βιβλίου τοῦ Ἰώβ, ἔχει ἀποτελέσει ἀντικείμενον πολυπλεύρου μελέτης ἐκ μέρους πέντε εἰδικῶν ἐρευνητῶν συγγραφέων, οἵτινες διὰ τοῦ προσωπικοῦ των μόχθου συνέβαλον, ἄλλος περισσότερον καὶ ἄλλος ὀλιγότερον, εἰς τὴν συγκρότησιν τοῦ παρουσιαζομένου ἐντεῦθα ἀξιολόγου ἐρμηνευτικοῦ ἔργου. Σημαντικὸν δὲ μέρος αὐτοῦ ἔχει ἀναλάβει καὶ λίαν ἐπιτυχῶς ἔχει φέροι εἰς πέρας ὁ Λέκτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Κ. Μπελέζος.

Ἐν ἀρχῇ παρατίθεται σύντομος χαιρετισμὸς ἐκ μέρους τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ, Φαράν καὶ Ραϊθῶ κ. Δαμιανοῦ (σελ. 7-8) καὶ ἐπίσης βραχὺς πρόλογος τοῦ ἐκδότου κ. Μ. Νούση (σελ. 9-10). Ἐν συνεχείᾳ παρατίθεται ἐν Ἐπιστημονικὸν Προλογικὸν Σημείωμα ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Μ. Κωνσταντίνου (σελ. 11-13) καὶ ἀκολουθεῖ ἢ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ποίημα τοῦ πόνου καὶ τῆς ἐλπίδας» συμβολὴ τοῦ προσφάτως ἐκλιπόντος καθηγητοῦ Γ. Γαλάβαρη, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀσχολεῖται οὗτος δι' ὀλίγων μὲ τὸ κείμενον τοῦ βιβλίου τοῦ Ἰώβ, ἐκτενῶς δὲ μὲ τὴν σπουδαίαν εἰκονογράφειαν τοῦ χειρογράφου (σελ. 15-18).

Ἀκολουθεῖ μετὰ ταῦτα ἡ ἐργασία τοῦ κ. Μπελέζου, ἥτις συνίσταται εἰς μίαν ἐκτενῆ καὶ καθ' ὅλα ἐπιτυχῆ Εἰσαγωγὴν εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Ἰώβ (σελ. 39-94). Ἡ Εἰσαγωγή αὕτη εἶναι ἱστορικο-φιλολογικὴ καὶ θεολογικὴ καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ πλέον ἐνδιαφέρουσα συμβολὴ εἰς τὸ συλλογικὸν τοῦτο ἔργον. Ἐρευνῶνται δὲ ἐν αὐτῇ ἀρχικῶς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰώβ (σελ. 39-46) καὶ ἐν συνεχείᾳ τὸ φερώνυμον βιβλίον, περὶ τῆς συγγραφῆς τοῦ ὁποίου ἔχουν διατυπωθῆ πολλαὶ καὶ ποικίλαι ἀπόψεις (σελ. 46-79). Ἐν προκειμένῳ ὁ κ. Μπελέζος συντάσσει μὲ τὴν ἐπικρατοῦσαν διεθνῶς ἐπιστημονικὴν ἄποψιν, ὅτι τὸ ἐν λόγῳ βιβλίον δὲν εἶναι ἔργον ἑνὸς μόνου ἀνθρώπου, ὑπογραμμίζων προσέτι καὶ τὴν ἀβεβαιότητα, ἢ ὁποία ὑπάρχει ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ (σελ. 47).

Ἀναφερόμενος οὗτος εἰς τὴν θέσιν τοῦ βιβλίου τοῦ Ἰώβ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ καὶ ἐν τῷ χριστιανικῷ βίῳ, παρατηρεῖ ἐπιτυχῶς, ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ Ἰώβ ἔχει ἀφήσει τὴν σφραγίδα της εἰς τὴν Παλαιὰν καὶ τὴν Καινὴν Διαθήκην (σελ. 73) καὶ ὅτι τὸ παράδειγμα τῆς ἰωβείου ὑπομονῆς ἐπηρέασε τὸν Ἰουδαϊκὸν πνευματικὸν βίον. Τὸ γνωστὸν δὲ «Ὁλοκαύτωμα» τῶν Ἑβραίων ἔδωκεν ἀφορμὴν παραλληλισμοῦ τῶν παθημάτων τοῦ Ἑβραϊκοῦ λαοῦ πρὸς ἐκεῖνα τοῦ πολυάθλου Ἰώβ (σελ. 74). Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὁ κ. Μπελέζος κινεῖται εἰς τὸν χρόνον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης μὲ ἐμφανῆ ἄνεσιν καὶ

έπιτυχίαν, με γλώσσαν δὲ γλαφυρὰν καὶ ὀρολογίαν δόκιμον. Ταῦτα διαπιστοῦνται εὐχερῶς ἐκεῖ ὅπου χρησιμοποιεῖ οὗτος πολλὰ εἰδικὰ παλαιοδιαθηκολογικὰ συγγράμματα καὶ κυρίως εἰς τὰς ἐμπλουτιζούσας τὴν ἐργασίαν του πολυαρίθμους ὑποσημειώσεις, ὅπου θίγονται ἐνδιαφέροντα ἐπιστημονικὰ θέματα, τὰ ὅποια δύνανται νὰ ἀποτελέσουν καὶ αὐτοτελεῖς ἐρευνητικὰς μελέτας. Εἰς τὰς ἐν λόγῳ ὑποσημειώσεις διαπιστοῦται ἡ ὕπαρξις καὶ πολλῶν συντηρήσεων σπουδαίων ἔργων, χωρὶς ὁμως νὰ παρατίθεται καὶ ὁ ἀπαραίτητος Πίναξ Συντηρήσεων. Ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ ἐνδιαφερθῆ πρὸς τοῦτο ὁ ἐκδότης κυρίως.

Ὁ κ. Μπελέζος ἀσχολεῖται περαιτέρω διὰ βραχέων μετὰ τὰς ἑλληνοφώνους ἐρμηνείας τοῦ βιβλίου τοῦ Ἰωβ, διὰ τῶν ὁποίων διεμορφώθη ἡ σχετικὴ βυζαντινὴ παράδοσις (σελ. 79-91). Ὡς σπουδαιότεραι τῶν ἐν προκειμένῳ ἐρμηνειῶν διακρίνονται ὑπ' αὐτοῦ ἐκεῖναι τοῦ Ὁριγένους, τοῦ Μεθοδίου Ὀλύμπου, τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας, τοῦ Ἡσυχίου τοῦ Ἱεροσολυμίτου, τοῦ Ὀλυμπιδώρου καὶ τινες ἄλλαι (βλ. σελ. 80 ἔξ.). Κατακλείων δ' οὗτος τὴν σπουδαίαν αὐτὴν συμβολὴν του εἰς μίαν μεγάλην παράγραφον ὑπὸ μορφήν μᾶλλον Ἐπιλόγου, ὅστις ἔχει ἐποικοδομητικὸν μὲν χαρακτήρα, δὲν στερεῖται ὁμως καὶ ἐπιστημονικῆς ἀξίας (σελ. 91-94), προβαίνει εἰς εὐστόχους παρατηρήσεις, ὡς π.χ. ὅτι ὁ Ἰωβ γίνεται τύπος Χριστοῦ καὶ τύπος τοῦ ἐν Χριστῷ καινοῦ ἀνθρώπου (σελ. 93).

Εἰς τὸ ἐπακολουθοῦν τμήμα παρατίθεται ἡ ἐπίσης σημαντικὴ συμβολὴ τῆς δρος κας Ἐ. Παππᾶ, ἡ ὁποία ἀσχολεῖται μετὰ τὸ Περιεχόμενον τοῦ Κώδικος καὶ ἐν συνεχείᾳ μετὰ τὴν περιγραφὴν αὐτοῦ (σελ. 95-108). Εἰς τὸ ἐπόμενον δὲ καὶ ὀλίγον ἐκτενέστερον τμήμα ἀσχολεῖται ἡ ἴδια μετὰ τὴν παλαιογραφικὴν μεταγραφὴν τοῦ κειμένου τῶν Προθεωριῶν τοῦ Ὀλυμπιδώρου (σελ. 109-138). Ὑπὸ τὰς Προθεωρίας ταύτας δεόν νὰ ἐννοήσωμεν μᾶλλον σχετικὰς, τρόπον τινά, περιληπτικὰς προεισαγωγὰς εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ κυρίως κειμένου τοῦ Ἰωβ καὶ εἰς τὰ σχόλια. Τὸ ἐν λόγῳ κείμενον καὶ τὰ σχόλια αὐτὰ ἔχουν κατανεμηθῆ εἰς 33 κεφάλαια. Περὶ δὲ τοῦ Ὀλυμπιδώρου πρέπει νὰ λεχθῆ προσέτι, ὅτι ἦτο Διάκονος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ τὸν ΣΤ' αἰῶνα καὶ συγγραφεὺς, μεταξὺ ἄλλων, μεγάλου ἐρμηνευτικοῦ ὑπομνήματος εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Ἰωβ. Ἡ ἀξιόλογος αὕτη συμβολὴ τῆς κας Παππᾶ μαρτυρεῖ ὅπως ὅποτε ἐπιμέλειαν, λιπαρὰς εἰδικὰς γνώσεις καὶ ἐρευνητικὴν ἱκανότητα.

Μετὰ ταῦτα παρατίθεται ἡ Μεταγραφὴ τοῦ βιβλίου τοῦ Ἰωβ εἰς τὴν τρέχουσαν ἑλληνικὴν γλώσσαν, χωρὶς οἰαδήποτε σχόλια κ.λπ. (σελ. 139-202). Ἡ Μεταγραφὴ αὕτη εἶναι ἔργον τοῦ γνωστοῦ, καίτοι μακρὰν τοῦ κόσμου

ἐγκαταβιοῦντος, λογίου Ἱερομονάχου π. Εὐσεβίου Βίττη. Εἶναι δὲ προφανές, ὅτι ἔχει ἐκπονηθῆ ἐκ τοῦ κειμένου τῶν Ἑβδομήκοντα (Ο'), περιλαμβάνουσα καὶ τὰ μὴ ἀπαντῶντα εἰς τὸ μασσωριτικὸν ἔβραϊκὸν τεμάχια 2, 9α-9δ καὶ 42, 17α-17ε τοῦ βιβλικοῦ κειμένου.

Τοιοτοτρόπως δλοκληροῦται ἡ λίαν ἐνδιαφέρουσα ἐργασία αὕτη μετ' ἀναμφισβητήτου ἐπιτυχίας, ἄνευ οἰωνδήποτε ἀσυγγνώστων ἢ καὶ συγγνωστών σφαλμάτων κ.λπ. Ἡ τοιαύτη δὲ ἐπιτυχία ὀφείλεται εἰς τὴν ἐξαιρετικὴν φροντίδα τῶν συντελεστῶν αὐτῆς, εἰς τοὺς ὁποίους ἀρμόζουν θερμὰ συγχαρητήρια.

ΠΑΝ. Ν. ΣΙΜΩΤΑΣ

Θεοτέκνης Ἀγιοστεφανιτίσης, *Ἡ θέση τῆς Μοναχῆς στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία* (Γυναικεῖος Μοναχισμὸς 1), Ἔκδοση Ἱερᾶς Μονῆς Ἀγίου Στεφάνου, Ἅγια Μετέωρα 2003, σελ. 160.

Πάντοτε χαίρω, ὅταν λαμβάνω βιβλία γραμμένα ἀπὸ μοναχικὸ κάλαμο. Ἀλλὰ ἡ χαρὰ μου αὕτη πολλαπλασιάζεται, ὅταν συναντῶ τὴν πνευματικὴ ἐμπειρία καὶ σύνεση συνυφασμένη μετ' ἐπιστημονικὴ ἀριότητα. Αὐτὸ συνέβη καὶ μετ' τὸ προσφάτως ἐκδοθὲν βιβλίον τῆς ὀσιολογιωτάτης Μοναχῆς Θεοτέκνης Ἀγιοστεφανιτίσης μετ' τὸν τίτλον: «Ἡ θέση τῆς Μοναχῆς στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία». Ἐξεδόθη ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Μονὴ τοῦ Ἀγίου Στεφάνου τῶν Ἀγίων Μετεώρων στίς ἐκδόσεις *Ἐπτάλοφος*.

Μιά ὁμοτίτλη ἐπιτομὴ τοῦ ἔργου ἀπετέλεσε σοβαρὴ ἐπιστημονικὴ ἀνακοίνωση στὸ Διεθνὲς Θεολογικὸ Συνέδριον, «Ὁρθοδοξία 2000. Παρόν-Παρελθόν-Μέλλον, ποὺ ὀργάνωσε ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τὸν Μάϊον τοῦ 2000, μετ' τὴ συμπλήρωση καὶ τῆς δευτέρας χιλιετίας ἀπὸ τὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ. Ὁ τόμος τοῦ ἐν λόγω Συνεδρίου ἔχει ἤδη ἐκδοθεῖ καὶ ἡ λόγῳ ἀνακοίνωση τῆς μοναχῆς Θεοτέκνης δημοσιεύεται στίς σελίδες 206-282.

Οὐσιαστικὰ πρόκειται γιὰ δευτέρη ἐκδοση τῆς ἀνωτέρω ἀνακοινώσεως συμπληρωμένη καὶ δλοκληρωμένη. Τὸ βιβλίον προλογίζει ὁ ἐλλογιμώτατος καὶ ἐκλεκτὸς συνάδελφος κ. Δημήτριος Σοφιανός, Καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας τῆς Βυζαντινῆς Παιδείας τοῦ Ἰονίου Πανεπιστημίου. Καθὼς ἐπισημαίνει ὁ προλογίζων φίλος Καθηγητὴς: «Ἡ δημοσιευμένη αὐτοτελὴς ὁμοτίτλη ἐργασία, σὲ διευρυμένη μορφή, ἀποτελεῖ μιὰ δλοκληρωμένη μονογραφία, στὴν ὁποία παρουσιάζεται, ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρὰς καὶ σὲ ὅλες τὶς διαστάσεις τῆς, ἡ μεγάλη καὶ οὐσιαστικὴ προσφορὰ τῆς Μοναχῆς στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, σὲ ἐποχὲς μάλιστα, πολλὰς φορὰς, κρίσιμες καὶ ταραγμένες.

«Τὰ ὀκτὼ κεφάλαια, στὰ ὁποῖα ὑποδιαίρεται ἡ μελέτη, δείχνουν τὴν σφαιρική καὶ ἐξαντλητική ἀντιμετώπιση τοῦ θέματος ἀπὸ τὴ συγγραφέα. Οἱ τίτλοι τῶν κεφαλαίων, εὐστοχα ἐπιλεγμένοι καὶ διατυπωμένοι, ὑποδηλώνουν εὐγλωττα τὸ περιεχόμενο τῆς μελέτης καὶ τὸν τρόπο διαπραγματεύσεως τοῦ θέματος.

Α'– Οἱ παρθενῶνες τῶν τριῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων.

Β'– Ὁργανωμένα κοινόβια γυναικείου Μοναχισμοῦ (Αἴγυπτος, Παλαιστίνη, Ἀσία, Κωνσταντινούπολις).

Γ'– Δραστηριότητες μοναζουσῶν.

Στὸ σημαντικό αὐτὸ κεφάλαιο ἐξετάζεται καὶ παρουσιάζεται ἡ πολυσχιδὴ προσφορὰ τῆς μοναχῆς ἀπὸ κάθε πλευρὰ, στὸν ἐκκλησιαστικὸ τομέα, στὸν πνευματικὸ, στὸν πολιτιστικὸ γενικότερα (μοναχὲς κτητόρισσες τῶν μονῶν, συντάκτριες μοναστηριακῶν Τυπικῶν, ὕμνογράφοι, κωδικογράφοι, χρυσοκεντήτριες κ.ἄ.).

Δ'– Συμμετοχὴ μοναζουσῶν σὲ ἔργα εὐποιΐας.

Ἄν ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν πόσο συστηματικὰ ὁργανωμένη καὶ ἀνεπτυγμένη ἦταν ἡ ἀσκήση φιλανθρωπίας στὸ Βυζάντιο, κατανοεῖ κανεὶς εὐκολὰ τὴ σημασία τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ.

Ε'– Συμμετοχὴ στοὺς ἀντιορρητικὸς ἀγῶνες-Ὁμολογήτριες Μοναχῆς.

Ζ'– Ἐποχὲς κρίσεως τοῦ μοναχισμοῦ. Ἰδιαιτέρως ἀξιοπρόσεκτα ἐδῶ εἶναι τὰ ἀναφερόμενα στὴν ἀντιεκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τῆς Βαυαροκρατίας στὴν Ἑλλάδα (1833-1863) κατὰ τὴν Ὀθωνικὴ περίοδο (1832-1862), ποὺ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴ δίωξη τοῦ μοναχισμοῦ καὶ τὴ διάλυση καὶ τὸ κλείσιμο τῶν περισσοτέρων γυναικείων μοναστηρίων.

Ζ'– Τὰ ὑπὲρ φύσιν χαρίσματα. Ἐξετάζονται καὶ παρουσιάζονται στὸ κεφάλαιο αὐτὸ οἱ ἀσκητικὲς ἀρετὲς στὸ ἀκρότατο σημεῖο ἔκφρασης τους καὶ τὰ ὑπερφυσικὰ χαρίσματα ποὺ ἀπέκτησαν μονάζουσες μὲ τὴν κατὰ Θεὸν βιοτή τους καὶ τέλος,

Η'– Σύγχρονος γυναικεῖος μοναχισμὸς. Ἀπάντηση στὶς σημερινὲς προκλήσεις».

Ὁ κόπος τῆς ἐρεῦνης τῆς συγγραφέως εἶναι ἀξιέπαινος καὶ τὸ ἀποτέλεσμα σημαντικό, διότι μέσα σὲ δέκα τυπογραφικὰ ἔχει παρουσιάσει τίς σπουδαιότερες πτυχὲς τοῦ γυναικείου Ὀρθοδόξου Μοναχισμοῦ καὶ ἔχει συμπεριλάβει τετρακόσιες ἑβδομήντα ὀκτὼ παραπομπές, ποὺ ἀποτελοῦν ἐμπλουτισμὸ στὴν μοναστηριακὴ βιβλιογραφία. Ἡ συγγραφέας ἐπὶ πλέον δίδει ἀπαντήσεις –ὡς τὸ πλέον ἀρμόδιο πρόσωπο– ἐκ μέρους τοῦ γυναικείου Μοναχισμοῦ στὶς σύγχρονες προκλήσεις στὸ ζήτημα τῆς «ἱερωσύνης» τῶν γυναικῶν καὶ στὸ ζήτημα τῆς ἐπαναφορᾶς τοῦ θεσμοῦ τῶν διακονισσῶν.

Ἡ ὅλη θαυμάσια δομὴ τῶν θεμάτων δίχως ἐπαναλήψεις καὶ πλατειασμούς, ἡ καλὴ ταξινόμηση τοῦ ἄφθονου ὕλικου, οἱ συγκεκριμένες καὶ λιτὲς ἐπισημάνσεις καὶ ὀρθὲς παρατηρήσεις, τὸ ἀνετο, τέλος, καὶ γλαφυρὸ ὕφος, ποὺ χαρακτηρίζει πάντοτε τὴν γράφουσα, καθιστοῦν τὸ βιβλίον ἐλκτικὸ καὶ εὐκολοδιάβαστο.

Τέλος, πρωτότυπη καὶ ὑποδειγματικὴ καὶ γιὰ τίς ἄλλες μητροπολιτικὲς περιφέρειες τοῦ ἔθνους μας εἶναι ἡ ἔρευνα στὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων καὶ στίς λοιπὲς γραπτὲς πηγὲς καὶ τίς ἐπιγραφὰς γιὰ τὴν ὑπαρξὴ *γυναικείου Μοναχισμοῦ στὴ Θεσσαλία κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας*. Στὴν ἔρευνα αὐτὴ σὲ «*Προθέσεις*» ἢ «*Παρησίες*» τῶν Μετεωρικῶν Κωδίκων εὐρέθησαν 3083 μνημονευόμενες Μοναχές. Τὰ ὀνόματα ἔχουν ταξινομηθεῖ κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰ καὶ μὲ δήλωση ἀριθμοῦ συχνότητος ἐκάστου ὀνόματος.

Ἄξιομνημόνευτα ἐπίσης εἶναι τὰ σωζόμενα *Τυπικὰ γυναικείων Μονῶν* τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς, στὰ ὁποῖα ἡ συγγραφέας ἀναφέρεται. Γίνεται ἐπίσης ἀναφορὰ καὶ στὸ ἐπίμαχο θέμα τῆς ἐξαγόρευσης λογισμῶν στὴν ἡγουμένη καὶ τῆς ἐξομολογήσεως στὸν Πνευματικὸ.

Στὸ τελευταῖο κεφάλαιο δίνει ἀπαντήσεις γιὰ τὴν σημερινὴ αὔξηση τοῦ πλήθους τῶν μοναζουσῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ τὰ κίνητρα τῶν μοναστηριακῶν ἀποταγῶν.

Τὸ ἀνωτέρω βιβλίον τῆς μοναχῆς Θεοτέκνης εἶναι καρπὸς πολυχρονίου ἐντρυφήσεως στὰ συναξάρια τῶν Ὁσίων Μητέρων καὶ στίς συναφεῖς ἱστορικο-θεολογικὲς πηγὲς, ἡ δὲ φιλολογικὴ ἀριότητα ὀφείλεται καὶ στὴν κλασσικὴ παιδεία τῆς συγγραφέως μοναχῆς Θεοτέκνης (εἶναι φιλόλογος).

Ἀποτελεῖ συνοπτικὴ Ἱστορία τοῦ Ὁρθοδόξου Γυναικείου Μοναχισμοῦ, ἀπαραίτητο βοήθημα γιὰ κάθε μοναστηριακὴ καὶ θεολογικὴ βιβλιοθήκη, ἐμπνευσμένη προβολὴ τοῦ ἁγιοτόκου θεσμοῦ τοῦ Μοναχισμοῦ καὶ τέλος ὀσιομητερικὴ κληρονομιά γιὰ τὸ μέλλον. Πρέπει νὰ ὁμολογηθεῖ ὅτι παρόμοια ἐργασία ἀπουσίαζε στὸν χῶρο τῆς νεοελληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας.

Τὸ βιβλίον αὐτό ἡ μοναχὴ Θεοτέκνη τὸ ἀφιερώνει «*Στίς ἀκάματες προσπάθειες τοῦ σεβαστοῦ μας Γέροντα Ἀθανασίου² καὶ τῆς ὀσιωτάτης ἡγουμένης μας Ἀγάθης γιὰ τὴν πνευματικὴν βίωση καὶ συνέχιση τοῦ ἀνοθεύτου*

1. Τίς ἄλλες ἐπιστημονικὲς συγγραφὲς τῆς μοναχῆς Θεοτέκνης Βλ. στή σελ. 159 τοῦ βιβλίου.

2. Ἀρχιμ. Ἀθανασίου Ἀναστασίου, ἡγουμένου τῆς πρώτης τῆ τάξει τῶν Ἱερῶν Μονῶν τῶν Ἁγίων Μετέρων, τῆς Μονῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος-Μεγάλου Μετεώρου.

Ἐκφράζω τὰ θερμά μου συγχαρητήρια στήν ὀσιολογιωτάτη Καθηγουμένη Ἀγάθη, καθὼς καί στοῦ Ἐγκριμένου Συμβουλίου τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Στεφάνου πού χορηγοῦν τήν εὐλογία καί τὸ χρόνο γιά τόσο ἀξιόλογες συγγραφές καί εὐχόμενος νὰ χαροῦμε καί ἄλλες ἐρευνητικὲς ἐργασίες τῆς συγγραφέως μοναχῆς Θεοτέκνης γιά τὸν γυναικεῖο Μοναχισμό, παραθέτουμε ἀντιπροσωπευτικὰ τὸ ὑπέροχο καταπληκτικὸ κείμενο τοῦ παρουσιαζομένου βιβλίου, τὸ ὅποιο ἀποτελεῖ καί ἀπάντηση στοῦ κακόβουλο συνήθως ἐρώτημα γιά τὴν ἀνθήση τοῦ σημερινοῦ γυναικεῖου Μοναχισμοῦ (σελ. 150-151) καί μάλιστα ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ πλέον ἀρμοδίου προσώπου νὰ ἀπαντήσει σὲ αὐτό.

Ἐκφράζω τὰ θερμά μου συγχαρητήρια στήν ὀσιολογιωτάτη Καθηγουμένη Ἀγάθη, καθὼς καί στοῦ Ἐγκριμένου Συμβουλίου τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Στεφάνου πού χορηγοῦν τήν εὐλογία καί τὸ χρόνο γιά τόσο ἀξιόλογες συγγραφές καί εὐχόμενος νὰ χαροῦμε καί ἄλλες ἐρευνητικὲς ἐργασίες τῆς συγγραφέως μοναχῆς Θεοτέκνης γιά τὸν γυναικεῖο Μοναχισμό, παραθέτουμε ἀντιπροσωπευτικὰ τὸ ὑπέροχο καταπληκτικὸ κείμενο τοῦ παρουσιαζομένου βιβλίου, τὸ ὅποιο ἀποτελεῖ καί ἀπάντηση στοῦ κακόβουλο συνήθως ἐρώτημα γιά τὴν ἀνθήση τοῦ σημερινοῦ γυναικεῖου Μοναχισμοῦ (σελ. 150-151) καί μάλιστα ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ πλέον ἀρμοδίου προσώπου νὰ ἀπαντήσει σὲ αὐτό.

«Γεννᾶται συχνὰ τὸ ἐρώτημα στὸν σημερινὸ ἄνθρωπο, τί εἶναι ἐκεῖνο πού ὁδηγεῖ σήμερα τόσες πολυτάλαντες ὑπάρξεις, ὑπερβαίνοντας τις πολλαπλές προκλήσεις τῆς ἐποχῆς, νὰ ἐπιλέγουν συνειδητὰ καί νὰ προσέρχωνται ὅλη καρδιά καί λογισμῶ ἀνεπιστρόφω ἐκ πρώτης νεότητος στὰ ἱερά σεμνεῖα τοῦ μοναχισμοῦ.

Σὲ μία κοινωνιολογικὴ προσέγγιση τοῦ θέματος, θὰ μπορούσαν νὰ τονισθοῦν οἱ κάτωθι παράμετροι:

Ἡ ἐσώτατη ἀνάγκη μαθητείας, ὡς ἐν προσώπῳ τοῦ Χριστοῦ, σὲ ἀπλανῆ καί ἀνόθευτο Γέροντα ἢ Γερόντισσα, πού νὰ ἐνσαρκώνει τὴν ὀρθόδοξη πνευματικότητα.

Ἡ ἀνάγκη γιά ὑπαρξιακὴ καταξίωση καί ὁ προσανατολισμὸς σὲ χώρους ἀναπαύσεως τῶν μεταφυσικῶν ἀναζητήσεων.

Ἡ αἴσθηση ψυχικοῦ κενοῦ καί μετὰ τὴ λήψη τῶν πανεπιστημιακῶν πτυχίων, τὰ ὅποια δὲν ἀναπτύσσουν ὀλοκληρωμένους προσωπικότητες.

Ἡ κρίση πού μαστίζει τις σύγχρονες κατ' ἐπίφασιν χριστιανικὲς οἰκογένειες, οἱ ὅποιες δὲν ἐκφράζουν τὸ ἰδανικὸ τῆς ἀδιάπτωτης ἀγάπης, οὐδὲ τὸ χρέος τῆς βιολογικῆς συνέχειας.

Ἡ τάση φυγῆς ἀπὸ ἓνα συμβατικὸ καί συχνὰ ἐκχυδαῖσμένο κοινωνικὸ περιγυρο.

Ἡ φιλοκαλικὴ ἀναγέννηση μὲ τὸ πλῆθος τῶν πάλαι ἀσκητικῶν συγ-

γραμμάτων και τῶν συγχρόνων ἐκδόσεων μὲ ἅγιες μορφές τοῦ ὀρθοδόξου μοναχισμοῦ.

Ἡ συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας, ἐκπεφρασμένη πλέον και διὰ τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν, ὅτι τὸ ὀρθόδοξο κοινόβιο εἶναι ἡ αὐθεντικότερη και συνεπέστερη μορφή βιώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἡ μικρὴ ἢ μεγαλύτερη ἐμπειρία και γεύση τῆς ἐνώσεως τῆς ψυχῆς μὲ τὸν Θεό, ποῦ μπορεῖ νὰ νοιώσει κανεὶς σὲ ἓνα κατανυκτικό μοναστικό χώρο και νὰ πεῖ στὸν πλησίον «ἔρχου και ἴδε».

Ἡ προσωπική μας, ὅμως ἀπάντηση εἶναι ὅτι ὁ «Χριστὸς χθὲς και σήμερον ὁ αὐτὸς και εἰς τοὺς αἰῶνας». Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ ἐνυπόστατος Λόγος τοῦ Πατρὸς δὲν εἶναι μιὰ εἰκόνα κρεμασμένη στὸν τοῖχο. Εἶναι μιὰ πολυδύναμη και ἀείζωη και ἀνεξάντλητη πηγὴ ἀγάπης. Ὅπως μαγνήτιζε τὰ πλήθη τῶν γυναικῶν στὴ Γαλιλαία, ποῦ σύσσωμα Τὸν ἀκολοθοῦσαν, ὅπως κατέφλεξε τὴν καρδιά τῆς Πρωτομάρτυρος Θέκλας, τῆς Μελάνης τῆς Ρωμαίας, τῆς Μακρίνας τῆς μεγάλης, τῆς Ἀνούσας, τῆς Ἀγίας Φιλοθέης, τῆς Μεθοδίας τῆς Κιμῶλου, ἔτσι και σήμερα ἐπιλέγει ὡς ἀκροθίνιο τῆς κτίσεως και λείμμα εἰς σωτηρίαν χοροὺς παρθενευουσῶν, ποῦ Τὸν ἀκολουθοῦν «ἐν εὐφροσύνῃ και ἀγαλλιάσει» ὀπίσω τῆς Κεχαριτωμένης και Πρωτονύμφου Μαριάμ.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΔΗΜ. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ

Γεωργίου Δ. Μεταλληνοῦ-Βαρβάρας Καλογεροπούλου-Μεταλληνοῦ, Ἀρχεῖον τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας - Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης-Σχολαρχία Μητροπολίτου Σταυρουπόλεως Κωνσταντινου (Τυπάλδου-Ἰακωβάτου), 1844-1864, Τόμος Γ', Γράμματα Ἐπισκοπικά και Ἀπαντήσεις τῆς Σχολαρχίας, Ἀθήνα, 2001, σελίδες I-XVII, 755-988.

Μετὰ 13 χρόνια ἀπὸ τὴν ἐκδοσιν τοῦ τόμου Β' τοῦ Ἀρχείου τούτου (1844-1866), εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ὁ τόμος Γ' τοῦ ἰδίου Ἀρχείου (2001).

Ὁ τόμος Α' περιελάμβανε γράμματα πατριαρχικά και ἀπαντήσεις τῆς σχολαρχίας (Κ. Τυπάλδου), ἐξεδόθη δὲ τὸ 1985 εἰς σελίδας 319. Βιβλιοκρισία Β.Θ. Σταυρίδου, Θεολογία 57 (1986) 822-925.

Ὁ τόμος Β' ἐμφανίζει γράμματα τῆς ἐφορίας, ἀπαντήσεις τῆς σχολαρχίας, εἰσιτήρια, ἐγγυητικά και ἐξεδόθη τὸ 1987, εἰς σελίδας I-XIX, 317-734. Βιβλιοκρισία Β.Θ. Σταυρίδου, Θεολογία 60 (1989) 516-523. Αἱ δύο βιβλιοκρισίαι συνιστοῦν τὴν βάσιν ἐκκινήσεως τοῦ παρόντος σημειώματος.

Προξεγγέλλεται ἡ ἐκδοσις και ἄλλων δύο τόμων:

Δ' Ἀλληλογραφία με̄ διδασκάλους και ἄλλους διακεκριμένους κληρικούς και λαϊκούς.

Ε' Ἐπιστημονική παραγωγή τῆς σχολῆς, δηλαδή διατριβαὶ τῶν μαθητῶν σπουδαστῶν ὡς και κατάλογοι τούτων (σ. V.)

Περιεχόμενα Γ' Τόμου (Προλεγόμενα), σελίδες V-XII.

Γράμματα Ἐπισκοπικά, σελίδες 735-933.

Ἀπαντήσεις τῆς Σχολαρχίας (Ἀπαντητικά), σελίδες 935-992.

Παράρτημα, σελίδες 993-998.

Ὁ χαρακτηρισμὸς «Ἐπισκοπικά». «*Προτιμήσαμε αὐτὸν τὸν χαρακτηρισμὸ, πὸν σχετίζεται με̄ τὸν ὑψηλότερο βαθμὸ τῆς Ἱερωσύνης πνευματικά και ὄχι διοικητικά, ὅπως οἱ τίτλοι: Μητροπολίτης, Ἀρχιεπίσκοπος ἢ Πατριάρχης*», σελίδες IX-X.

Οἱ ἐκδόται/συγγραφεῖς εἰς τὰ προλεγόμενά των καταγράφουν τὰς ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν γραμμάτων διαπιστώσεις των: «...και ὁ Γ' τόμος συμβάλει στὴ βαθύτερη προσέγγιση τοῦ ἔργου και τῆς προσφορᾶς τοῦ Σχολάρχου και τῆς στάσης του στὸ ἀλλεπάλληλα περιστατικά της», σελίδες V-VI.

Αἱ σχέσεις τῶν μαθητῶν πρὸς τὴν σχολήν. Ἐνα μεγάλο μέρος ἀπὸ αὐτοὺς καταφθάνουν νὰ ἀποφοιτήσουν, ἐνῶ μερικοὶ δὲν τὸ ἐπιτυγχάνουν, σ. I.

«...εἶναι αἰσθητὴ ἡ σημασία τοῦ Σχολάρχου γιὰ τὴν Σχολὴ και τὸ Γένος», σ. VI. «*Τὰ Γράμματα προσφέρουν σημαντικὲς μαρτυρίες και γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Σχολάρχου με̄ τὴν Ἱεραρχία τοῦ Θρόνου*», σ. VII.

«*Μία σημαντικότερη ἱστορική συμβολὴ τῶν ἐκδιδομένων ἐδῶ Γραμμάτων εἶναι και οἱ συχνὲς ἀναφορὲς τους στὴν κατάσταση τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Οἰκουμηνικοῦ Θρόνου, στὸ χωρὸ τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος*», σ. VIII.

Ἡ βιβλιογραφία δίδεται εἰς τὰς ὑποσημειώσεις και εἶναι ἱκανοποιητική. Λόγος διὰ βιβλία και συγγραφεῖς ὁμως γίνεται και εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ παρόντος ἔργου, σελίδας VI, 747, 749, 757, 768-769, 780-788, 808, 812-817, 825-829, 830-838, 847-849, 853, 875-877, 907, 929, 951-954, 984.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ βιογραφικά τοῦ σχολάρχου, ὅπως διαφαίνεται εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ βιβλίου, παρόμοιαι πληροφορίαι συναντῶνται και δι' ἄλλα πάσης φύσεως πρόσωπα. «*Γενικός, ἄλλωστε, Πίνακας ἀποστολέων και Γραμμάτων θὰ γίνεῖ στὸν τελευταῖο Τόμο*», σ. XIV.

Ὁ Κωνσταντῖνος Τυπάλδος εἰς μίαν ἐπιστολήν του ὀνομάζει τὸ ἴδρυμα, ἀπὸ τὸν ΚΠόλεως Φώτιον, «*Φωτιάς Σχολή*», σ. 953.

Οἱ ἐκδόται/συγγραφεῖς καταβάλλουν μεγάλην προσπάθειαν διὰ νὰ διακριβώσουν τὰ εἰς τὰ γράμματα ἀναφερόμενα πρόσωπα. Δι' ὅσους δὲν ταυτίζονται ἢ παραμένουν ἀταύτιστοι ἢ ἀγνοοῦνται γίνονται αἱ ἀνάλογοι δι-

ευκρινίσεις. Σελίδες, 735, 741, 789, 849, 909, 914, 928, 933, 937, 942, 979.

Οἱ ἐπιστέλλοντες ἀποδίδουν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Τυπάλδον, ὡς πρὸς τὰ εἰς τὴν σχολὴν καθήκοντά του, διαφόρους τίτλους.

Σχολάρχης, εἰς πολλὰ σημεῖα, σελίδες 751, 771, 778-779, 781-785, 788, 792, 795, 798, 802-803, 805-806, 812, 815-818, 820, 822, 826, 830, 845, 849, 851-852, 855, 857, 861, 863, 865, 869, 874, 877, 884, 886, 888, 891, 897-898, 903-904, 907, 911-912, 915, 922, 925-926, 931.

Σχολαρχῶν (-Διδάσκαλος), σελίδες 736, 797, 801, 933.

Διευθυντής, σελίδες 754, 805-815, 818, 843, 877, 898, 901, 912, 915.

Διευθύνων, σ. 846.

Ἰθύνταρ, σ. 853.

Καθηγητής, σελίδες 736-737, 749, 764, 773, 805, 823, 828-829, 843, 846, 849, 868, 871, 903.

Διδάσκαλος, σελίδες 739-740, 742-744, 747, 753-754, 757, 760, 825, 854-855, 866, 877, 879, 882, 888, 893, 904, 909, 916, 918, 920, 932.

Ἀρχιδιδάσκαλος, σελίδες 741, 744-745, 748, 759, 766, 769, 804, 812, 846, 852, 874, 879, 932.

Ἱεροδιδάσκαλος, σελίδες 844, 846, 849.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς σχολαρχίας τοῦ Κωνσταντῖνου Τυπάλδου εἰς τὴν σχολὴν (1844-1864), ἀρχομένου ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου 1848-1864, οἱ τότε δύο μητροπολίται Χαλκηδόνος Ἱερόθεος (1834-1853) καὶ Γεράσιμος (1853-1875), εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν ὁποίων ὑπήγετο τότε ἡ νῆσος Χάλκη, παρεκάλουν τοῦτον ὅπως προστῆ ὡς Ἀρχιερεὺς τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου Νικολάου εἰς τὸν ὁμώνυμον ἱερὸν ναὸν τῆς Χάλκης (6 Δεκεμβρίου) εἴτε καὶ εἰς ἄλλας ἀκολουθίας, σελίδες 780, 790-792, 804, 811, 831, 836-837, 861, 869-870, 877, 883, 888-891, 942-943.

Ὁ Χαλκηδόνος Γεράσιμος διὰ γράμματος, ἀπὸ τῆς 11ης Ἀπριλίου 1857, ἀνακοινώνει τὴν ἀπόφασιν τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως γίνῃ ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων τοῦ ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Νικολάου ταφέντος πατριάρχου ΚΠόλεως Σαμουὴλ Χανζερῆ (1763-1768, 1773-1774) πρὸς καιρὸν εἰς τὴν ἱερὰν μονὴν τῆς Ἁγίας Τριάδος Χάλκης (σελίδες 869-870). Ἰδε Σταυρίδου Β.Θ., Αἱ Μητροπόλεις Χαλκηδόνος, Δέρκων καὶ Πριγκηποννήσων, Θεσσαλονίκη, 1991, σ. 95.

Μνημονεύεται εἰς τὴν Χάλκην ὁ ἀσκητὴς Εὐστράτιος ὁ ἐκ Καισαρείας, (σ. 913-914). Ἰδε, Σταυρίδου, Β.Θ., αὐτόθι, σ. 88.

Προκαθήμενοι καὶ ἱεράρχαι τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου καὶ τῶν ἄλλων ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν γράφουν πρὸς τὸν σχολάρχην καὶ τὸν παρεκκαλοῦν, ὅπως μεριμνήσῃ διὰ τὰς πνευματικὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς ἀνάγ-

κας τῶν περιοχῶν αὐτῶν. Λύσεις προβλημάτων. Ἀποστολὴ Θεολόγων, ἱεροκηρύκων, διδασκάλων, κατηχητῶν, κ.ἄ. Σελίδες 782-783, 785-786, 805-806, 819, 834-835, 840-844, 859-860, 868-869, 889-891, 950, 961-965.

Οἱ ἐπιστέλλοντες, ἐκτὸς τῶν γραμμάτων, ἀπέστελλον εἰς τὸν σεβασμιον ἱεράρχην, πατέρα καὶ διδάσκαλον καὶ διάφορα δῶρα, εἰδικὰ διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν χρῆσιν, τὴν ἐνδυμασίαν καὶ τὴν διατροφὴν αὐτοῦ. Ἀξίζει τὸν κόπον νὰ γίνῃ μία πρόχειρος ἀναγραφή αὐτῶν κατὰ σειρὰν σελίδων, διὰ νὰ καταφανῆ καὶ ἡ ἀνθρώπινη πλευρὰ τοῦ Κωνσταντίνου Τυπάλδου.

Ραχὰτ λουκούμια, σελίδες 736, 749, 778, 937.

(κεσέδες) Γλυκό, σελίδες 736, 738, 739, 981-983.

Συκοστάφιδα, σελίδες 787, 796, 874, 931.

Τσοράπια (κάλτσες), σελίδες 791, 794, 804, 873, 948-949, 979-980.

(ἓνα τόπι) Κουρνί, σελίδες 797, 823.

Κερί (καθαρό), Κηρία, Λαμπάδες, Μελίκηρον, σελίδες 822-823, 846, 863, 873, 983.

Γενικῶς (Σημεῖον, δῶρα, εὐχαριστίαι δι' αὐτά), σελίδες 825, 856-858, 972-973.

Γενικῶς (συνέχεια. Προϊόντα τῆς παροικίας του συναποστελλόμενα), σελίδες 878, 929.

Κεχαμαρί (τακίμι). Σύνολο κεχριμπαριού, Κομπολόϊ(;). σ. 845.

(ἐν κουτί) Μοῦρα, σ. 847.

(μία στάμνα) Ἐλαίου, σελίδες 866, 873, 983, 990.

«Ἐν βαρέλιον μαύρου χαβιαρίου ὀκάδων δέκα», σελίδες 897, 899-900.

Τρία Τεμάχια αὐγοταράχου, σ. 926.

Καπνός, σελίδες 931, 982.

Βασιλόπιττα, σ. 980.

Γοῦνα, σελίδες 980-981.

Μέλι, σ. 983.

Ἐπαφαὶ θεολογικῶν σχολῶν, σελίδες 832-834, 888-889, 954-961, 985.
Ὅμοιās τῆς πατριαρχικῆς μεγάλης τοῦ γένους σχολῆς μετὰ τῆς σχολῆς τῆς Χάλκης, σελίδες 809-810, 950.

Εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ βιβλίου γίνεται λόγος διὰ τὰς σχέσεις τῶν σλαβικῶν Ἐκκλησιῶν πρὸς τὴν σχολὴν τῆς Χάλκης, σελίδες 922-925, 931, 939, 956, 965-967, 975-976, 880-883.

Εἰς γράμμα τοῦ Ρόδου Δωροθέου, 12 Ἰανουαρίου 1862, ὁ βιβλιοθηκᾶριος τῆς σχολῆς ὀνομάζεται Δ. (Δημήτριος) Κωνσταντινίδης. Εἰς τὴν ὑποσημείωσιν σημειώνεται «στὴν Ἱστορία τοῦ Βασ. Σταυρίδου (σ. 138, πρβλ. σ. 143) ἔχει τὸ ὄνομα Θεόδωρος. Ἐδῶ ὁμως τὸ ὄνομά του ἀρχίζει ἀπὸ Δ. (Δημή-

τριος;»), σ. 907, ὑποσ. 4. Ὁ ἴδιος καθηγητής/βιβλιοθηκᾶριος γνωρίζεται ὡς Θεόδωρος καὶ ἀπὸ τοὺς δύο συγγραφεῖς:

Μέξη, Ἀποστόλου, Ἡ ἐν Χάλκῃ Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ (1844-1933), ΚΠόλις, 1933, σ. 87. Βλ. Κωνσταντινίδου, Χρυσοστόμου (Ἐφέσου), Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, Ὁρθοδοξία 19 (1944) 352.

Εἰς γράμμα τοῦ Φιλαδελφείας Σωφρονίου, 12 Σεπτεμβρίου 1847, σελίδες 764-765, Ἡ Φιλαδέλφεια τουρκιστὶ καλεῖται: Ἀλιᾶ-Χισσάρ. Σήμερον γνωρίζεται ὡς Ἀλάσεχιρ. Ἀλιᾶ/ἀλά-κάλλιστος, ἐξαιρέτος Χισσάρ-φρούριον, ἀκρόπολις Σεχίρ-πόλις. Ἴδε: Σταυρίδου, Β.Θ., Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Θεσσαλονίκη, 1996, σ. 348.

Ὁ Κωνσταντῖνος Τυπάλδος «μετὰ τὸ 1860 ὑπέργηρος τὴν ἡλικίαν καὶ στερηθεὶς τῆς δράσεως ἐξηκολούθει νὰ διδάσκη. Ἡ Ἐκκλησία διὰ νὰ ἐλαφρύνῃ τὸ ἔργον του διεχώρισε τὰ καθήκοντα τῆς σχολαρχίας ἀπὸ τῆς διευθύνσεως, ἀναθέσασα τὸ ἔργον τοῦ διευθυντοῦ εἰς ἕτερον πρόσωπο, κατὰ σειρᾶν, τὸν Φιλόθεον Βρυνένιον, τὸν Προσλάβας Ἀνθιμον καὶ τὸν Νικηφόρον Γλυκᾶν.

Ὁ Τυπάλδος ἀπεχώρησεν ὀριστικῶς τῆς σχολαρχίας τὸ 1864 καὶ μετέβη εἰς τὴν γενέτειράν του Κεφαλληνίαν (Ληξούριον), ἔνθα ἀπέθανε τὴν 19ην Νοεμβρίου 1867, κατὰ τὸν Γεώργιον Μεταλληνόν». Σταυρίδου, Β.Θ., Ἡ Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, β' ἔκδ., Θεσσαλονίκη, 1988, σ. 64.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους στήριγμα τοῦ ἀσθενοῦντος διδασκάλου ὑπῆρξεν ὁ καθηγητὴς διάκονος Γρηγόριος Γῶγος, ὁ ὁποῖος καὶ ἔνεκα τῆς τυφλώσεως τοῦ Τυπάλδου ἠσχολεῖτο μὲ τὴν ἀλληλογραφίαν του, ὡς γραφεὺς του. Εἶναι ἀξία ἐπαίνου ἢ συμπάθειας, τὴν ὁποῖαν ἐπέδειξαν πρὸς τὸν ἀσθενοῦντα καὶ στερούμενον τῆς δράσεώς του ἱεράρχην, διδάσκαλον καὶ σχολάρχην οἱ μαθηταὶ του καὶ οἱ λοιποὶ ἱεράρχαι. Σελίδες 886, 898, 918-922, 925-928, 991-992.

Θεωρῶ εὐτύχημα διότι μὲ ἠξίωσεν ὁ Θεὸς, ὅπως παρουσιάσω καὶ τὸν τρίτον τοῦτον τόμον τοῦ ἀρχείου τῆς σχολῆς τῆς Χάλκης (Κωνσταντῖνου Τυπάλδου), Α', 1986, Β' 1989. Εὐχομαὶ καὶ πάλιν, ὅπως συντόμως συμπληρωθῇ τὸ ὅλον ἔγχειρημα ὑπὸ τοῦ ζεύγους Γεωργίου καὶ Βαρβάρας Μεταλληνοῦ διὰ τῆς ἐκδόσεως καὶ τῶν δύο τελευταίων τόμων. Ἡ σχολὴ τῆς Χάλκης τοὺς ὀφείλει θερμοῦς εὐχαριστίας.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Σωτηρίου Λ. Βαρναλίδη, *Γρηγόριος δ Γ΄, Ὁ τελευταῖος Πατριάρχης ΚΠόλεως πρὶν ἀπὸ τὴν ᾽Αλωση (1453) καὶ ἡ φιλενωτικὴ πολιτικὴ Του*, Θεσσαλονίκη: Κέντρον Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, 2001. Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται, ἀρ. 30. Σελίδες 163.

Βιβλιοκρισία εἰς προηγούμενον ἔργον τοῦ συγγραφέως, ὑπὸ τοῦ γράφοντος: *Θεολογία* 58 (1987) 174-176.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου τούτου εἶναι καθηγητὴς τοῦ ΑΠΘ καὶ διδάσκει τὸ μάθημα: Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τῶν ᾽Αλλων Πρεσβυγενῶν Πατριαρχείων.

«Ὁ Γρηγόριος εἶναι ἀναμφιβόλως ἀπὸ τὰ πρόσωπα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἔπαιξαν καθοριστικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση καὶ τὴν ἔκβαση τῶν ἐκκλησιαστικῶν γεγονότων ποὺ ἔλαβαν χώρα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας», σ. 11.

Ἐνῶ δὲ ἔχουν γραφῆ ἔργα διὰ τὰ ἄλλα σημαντικὰ πρόσωπα τῆς περιόδου ἐκείνης, ὅπως εἶναι οἱ Ἐφέσου Μάρκος δ Εὐγενικός, ΚΠόλεως Γεννάδιος δ Σχολάριος, Νικαίας Βησσαρίων (καρδινάλιος) καὶ Κιέβου Ἰσίδωρος (καρδινάλιος), «δὲν ὑπάρχει παρόμοια μελέτη γιὰ τὴν ζωὴ καὶ τὴν δράση τοῦ “τραγικοῦ” αὐτοῦ Πατριάρχου. Τὴν ἔλλειψη αὐτὴ ἐπιχειροῦμε νὰ ἀναπληρώσουμε, κατὰ τὸ δυνατόν, μὲ τὴν παροῦσα μελέτη», σ. 11.

Ὁ Πίναξ Περιεχομένων (σελίδες 9-10), ἐκτὸς Προλόγου, σ. 11, τῶν Βραχυγραφιῶν, σ. 13, τῆς Βιβλιογραφίας, σελίδες 15-21, τοῦ Ἐπιλόγου, σελίδες 151-153 καὶ τοῦ Πίνακος Ὀνομάτων καὶ Πραγμάτων, σελίδες 155-163, περιλαμβάνει συγκεκριμένως 11 κεφάλαια, τὰ ὁποῖα ἀκολουθοῦν, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, τὴν χρονικὴν ἐξέλιξιν τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ Γρηγορίου, σελίδες 23-153 (κεφ. Α΄ Βιογραφικά, σελίδες 23-24, κεφ. ΙΑ΄ Συγγραφικὸ Ἔργο τοῦ Γρηγορίου, σελίδες 145-150).

Συντόμως τὰ βιογραφικὰ τοῦ ἀνδρὸς ἔχουν ὡς ἑξῆς:

Ἄγνωστος ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος τῆς γεννήσεώς του. Πιθανὸς τόπος γεννήσεως ἡ Κρήτη καὶ ἡ ἐκπαίδευσις εἰς τὴν ΚΠολιν. Ἐνωρὶς κείρεται μοναχός, πιθανῶς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1415-1420. Πνευματικὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Η΄ τοῦ Παλαιολόγου (1425-1448) καὶ μέγας πρωτοσύγκελλος (1439). Συμμετέχει εἰς τὴν σύνοδον Φερράρας-Φλωρεντίας (1438-1439), ὅπου καὶ ἐντάσσεται εἰς τὴν παράταξιν τῶν φιλενωτικῶν.

Πατριάρχης ΚΠόλεως, μεταξὺ Ἰουλίου 1444-τέλους Αὐγούστου 1445 μέχρι τοῦ 1453. Φυγὴ ἀπὸ τὴν ΚΠολιν. Ἀναχώρησις: Αὐγούστος 1451. Πελοπόννησος, Ρώμη. Θάνατος, ἀρχαὶ τοῦ 1459 εἰς τὴν Ρώμην.

Ὁ συγγραφεὺς, μετὰ ἀπὸ ἐξονυχιστικὴν ἔρευναν καὶ τὴν ἀνάλογον κρι-

τικὴν ἐπεξεργασίαν, καταλήγει εἰς αὐτὰς τὰς χρονικὰς διαστάσεις.

Αἱ ὑποσημειώσεις, 513 τὸν ἀριθμὸν, ἀκολουθοῦν τὴν ἀνιούσαν. Διαφωτίζουν καὶ συμπληρώνουν κατὰ πολὺ τὸ κείμενον. Τὰ κείμενα τίθενται ἐντὸς κειμένου. Ἡ βιβλιογραφία εἶναι ἀρκούντως κατατοπιστική.

Ὁ καθηγητὴς Βαρναλίδης διαφωτίζει πολλὰ σημεῖα ἀπὸ τὴν ζωὴν καὶ τὴν δρᾶσιν ὄχι μόνον τοῦ Γρηγορίου Γ' ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων πρωτεργατῶν, ποὺ παρελαύνουν εἰς τὰς σελίδας τοῦ βιβλίου τούτου...

Ἀναφέρει τὰς γνώμας πολλῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων, ἰδικῶν μας καὶ ξένων, πρὸ πάντων ρωμαιοκαθολικῶν. Προβαίνει εἰς διάλογον μὲ αὐτοὺς καὶ καταλήγει, ὅπου εἶναι δυνατόν, εἰς τὰ συμπεράσματά του. Τὸ τοιοῦτον πράττει καὶ μὲ τοὺς καθηγητὰς τῶν Ἀθηνῶν Βλάσιον Φειδᾶν καὶ Ἀνδρέαν Θεοδώρου, σ. 92, ὑποσ. 283. Ἐκ τῶν συγχρόνων συγγραφέων χρησιμοποιεῖ ἐκτενῶς τὸν Θεόδωρον Ζήσην καὶ ἰδιαιτέρως τὴν ἐργασίαν του περὶ τοῦ Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου (β' ἔκδ., Θεσσαλονίκη, 1988). Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἴσως νὰ εἶναι διαφωτιστικὴ καὶ ἡ μελέτη τοῦ Σταυριδίου Βασιλείου Θ., Φερρᾶρας-Φλωρεντίας Σύνοδος (1438-1439), Ἐρησκευτικὴ καὶ Ἡθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια 11 (1015-1020).

Ὁ ἴδιος συγγραφεὺς δὲν δέχεται τὴν ὑπαρξίν πατριάρχου Κπόλεως Ἀθανασίου Β' καὶ τῆς φερομένης ὡς συνόδου τῆς Ἁγίας Σοφίας τοῦ ἔτους 1450. Καταλήγει δὲ μὲ τὰ ἐπόμενα:

«Ὁ φερόμενος ὡς τελευταῖος πρὶν ἀπὸ τὴν Ἀλωση Πατριάρχης Κπόλεως Ἀθανάσιος, εἶναι ἀνύπαρκτο πρόσωπο. Συμφώνως δὲ πρὸς τὰ ὑπάρχοντα ἀδιαμφισβήτητα τεκμήρια, τελευταῖος Πατριάρχης Κπόλεως πρὶν ἀπὸ τὴν Ἀλωση ἦταν ὁ Γρηγόριος», σελίδες 115-116.

Ἡ ἐργασία αὐτὴ, ἡ ὁποία ἐγράφη κατόπιν λεπτομεροῦς καὶ ἐπισταμένης μελέτης καὶ μὲ τὰ δεδομένα τῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης, ἀνταποκρίνεται εἰς τὸν σκοπὸν διὰ τὸν ὁποῖον ἐγράφη καὶ ἱκανοποιεῖ τὸν ἀναγνώστην.

Συγχαίρω τὸν ἀγαπητὸν μου μαθητὴν καὶ συνάδελφον Σωτήριον Λ. Βαρναλίδην διὰ τὴν ἀξίαν λόγου ταύτην προσφορὰν του καὶ τοῦ εὐχομαι συνέχισιν τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ καὶ συγγραφικοῦ του ἔργου.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Phronema. *An Annual Review Published by the Faculty of St. Andrew's Greek Orthodox Theological College*, volume 16 (2001), Sydney, Australia, pp. 174. Photographs.

Φρόνημα 16 (2001). Ἐτήσια Ἔκδοσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὁρθοδόξου Κολλεγίου

του Ἀποστόλου Ἀνδρέου, Σύδνεϋ Αὐστραλία, σελίδες 174. Φωτογραφία.

Περιεχόμενα ἐκτὸς σελίδων.

I. Τὸ Ἐθνικὸν Συνέδριον Νεολαίας, Μελβούρνη, 1-3 Ὀκτωβρίου 2001.

Αὐστραλίας Στυλιανοῦ, Χαρκιανάκη, Αἰ Δογματικαὶ Βάσεις τῆς Χριστιανικῆς Ταυτότητος, σελίδες 1-11. Πρῶτον ἄρθρον.

Γιανναρᾶ Χρήστου, Ἡ Πνευματικὴ Ταυτότης καὶ ἡ Ποικιλία εἰς Μίαν Πλουραλιστικὴν Κοινωνίαν, σελίδες 13-22.

Κύρια “ὀμίλια”, ἀπευθυνθεῖσαι εἰς τὸ Ἡ' Ἐθνικὸν συνέδριον Νεολαίας τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου ἀρχιεπισκοπῆς Αὐστραλίας, 1-3 Ὀκτωβρίου 2001.

II. Εἰδικὸν Τεῦχος: Χριστιανικὴ Ἐπαίδευσις, σελίδες 23-134.

Φωτίου Σταύρου, κύριον ἄρθρον, σ. 25.

Ἡ χριστιανικὴ ἐκπαίδευσις εἶναι καὶ παραμένει ἡ ἐκπαίδευσις ἐκείνη, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐμπειρίαν τῆς ἀγιότητος. Αὕτη ἀποκτᾶται μέσα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ διὰ τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ χριστιανικὴ ἐκπαίδευσις ἀπευθύνεται εἰς ὁλόκληρον τὸν ἄνθρωπον καὶ ἰσχύει διὰ βίου.

Ἀκολουθοῦν ἑπτὰ ἄρθρα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ καθὲν ἐξετάζει μίαν ὄψιν τοῦ πολυδιάστατου ἔργου τῆς ἐκπαιδεύσεως ταύτης.

Ἐκφράζονται εὐχαριστίαι πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Αὐστραλίας Στυλιανὸν καὶ τὸν ἐκδότην τοῦ περιοδικοῦ καθηγητὴν Δημήτριον Ἀ. Ἀθανασοῦ.

Αὐστραλίας Στυλιανοῦ, Χαρκιανάκη, Ὁ Φόβος τοῦ Θεοῦ σὰν ἓνας δεσμευτικὸς παράγων τῆς Ἐκπαιδεύσεως καὶ τῆς πνευματικῆς προόδου, σελίδες 27-31. Δεύτερον ἄρθρον.

Δελικωνσταντῆ Κωνσταντίνου Ζ., Θρησκεία καὶ Πολιτισμός: Ἐρωτήματα καὶ Προοπτικαὶ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν Θρησκευτικὴν Ἐκπαίδευσιν κατὰ τὴν Νέαν Χιλιετίαν, σελίδες 33-51.

Φωτίου Σταύρου Σ., Ὁ Χριστός, ὁ Θεάνθρωπος. Ἡ Χριστολογικὴ διάστασις τῆς Χριστιανικῆς Ἐκπαιδεύσεως, σελίδες 53-65.

Κογκούλη, Ἰωάννου Β., Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἐνορία ὡς μία παιδαγωγικὴ κοινωνία, σελίδες 67-78.

Κοσμοπούλου, Ἀλεξάνδρου Β., Ἡ Διδασκαλία τοῦ Θρησκευτικοῦ Μαθήματος. Μία προσφορὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ λατρευτικῆς σχέσεως τῆς Ὑπάρξεως, σελίδες 79-103.

Περσελῆ, Ἐμμανουήλ Π., Ἡ Χριστιανικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκπαίδευσις ὡς μία σύγχρονος ἐκπαιδευτικὴ μέθοδος, σελίδες 105-114.

Βασιλοπούλου, Χρήστου Κ., Ἡ Χριστιανικὴ Ἀποκάλυψις καὶ ἡ Ἐλευθερία τῆς Σκέψεως εἰς τὴν Διδασκαλίαν τῆς Θρησκείας, σελίδες 115-134.

Ἐκτὸς τῶν δύο πρώτων ὁμιλιῶν πρὸς τὸ συνέδριον τῆς νεολαίας ὄλαι αἱ ἄλλαι ἐργασίαι περιστρέφονται γύρω ἀπὸ ἓν καὶ μόνον, ὅπως ἦδη ἐλέχθη, θέμα, τὴν χριστιανικὴν ἐκπαίδευσιν. Ἐμφανίζονται εἰς τὴν ἀγγλικὴν, πρωτοτύπως καὶ εἰς μετάφρασιν.

Οἱ συγγραφεῖς ἅπαντες προέρχονται ἀπὸ τὸν στενὸν ἑλλαδικὸν καὶ τὸν εὐρύτερον ἑλληνικὸν χῶρον. Εἶναι θεολόγοι. Καθηγηταὶ τῶν παν/μίων Ἀθηνῶν, Θεσσαλονίκης, τοῦ Παντείου, Πατρῶν, Κύπρου καὶ Σύδνεϋ. Τῆς φιλοσοφίας (πολιτικῶν ἐπιστημῶν), τῆς δογματικῆς, τῶν παιδαγωγικῶν, τῆς χριστιανικῆς ἐκπαιδεύσεως.

Παραμένει ἄξιον παρατηρήσεως τὸ γεγονός ὅτι διὰ πρώτην φοράν, ἔαν δὲν κάμνω λάθος, οἱ συνεργαζόμενοι εἰς τὸ περιοδικὸν τοῦτο εἶναι ὁμογενεῖς καθηγηταὶ παν/μίων καὶ καταξιωμένοι ἐκπρόσωποι τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κόσμου καὶ ἀσχολοῦνται μὲ ἓνα καθωρισμένον θέμα. Εἶναι ὡς ἐκ τούτου ἄξιοι συγχαρητηρίων τόσον ὁ ἀρχιεπίσκοπος Αὐστραλίας Στυλιανός, ὅσον καὶ οἱ συνεργάται του καθηγηταὶ Δημήτριος Α. Ἀθανασοῦ, ὁ ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ, καὶ Σταῦρος Σ. Φωτίου, ὁ καὶ συντονιστὴς τοῦ ἐγχειρήματος.

Βιβλιοκρισία, σελίδες 135-148, ὑπὸ τῶν Δημητρίου Κυπριώτου, Φιλίππου Καριατλῆ, Βασιλείου Σταυροπούλου καὶ Δημητρίου Α. Ἀθανασοῦ. Νέα τοῦ Κολλεγίου.

Χειροτονία. Τριῶν ἀποφοίτων τοῦ κολλεγίου ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Αὐστραλίας Στυλιανοῦ.

Σταῦρος Καρβέλας, διάκονος καὶ πρεσβύτερος. Γεώργιος Λόντος καὶ Ἐλευθέριος Καμπουράκης, διάκονοι.

Νέοι Διορισμοὶ εἰς τὸ Καθηγητικὸν Σῶμα. Δύο ἀπόφοιτοι τῆς σχολῆς καὶ μὲ ἀνωτέρας σπουδᾶς. Βασίλειος Ψιλᾶκος, εἰς τὴν βυζαντινὴν μουσικὴν καὶ τὰς λειτουργικὰς σπουδᾶς. Δημήτριος Κυπριώτης, εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκπαίδευσιν.

Πνευματικὴ Συγκρότησις: α') 2000, β') 2001. Διὰ καθηγητὰς καὶ φοιτητὰς. α') 1-3 Σεπτεμβρίου 2000.

β') 31 Αὐγούστου-2 Σεπτεμβρίου 2001.

Ἐναρξίς Μαθημάτων διὰ Δοξολογίας τοῦ Νέου Ἀκαδημαϊκοῦ Ἔτους 2001, 15 Φεβρουαρίου 2001.

Τέλεται Ἀποφοιτήσεως, 21 Ἀπριλίου 2001 καὶ Εὐχαριστήριος Ἀκολουθία ἐπὶ τῇ Εὐκαιρίᾳ, 24 Ἀπριλίου 2001.

Ἐτησίᾳ Διάλεξις. Ἡ Πτῶσις τῆς ΚΠόλεως. Ὁμιλητὴς ὁ καθηγητὴς Δρ. Βρασίδης Καραλῆς, 29 Μαΐου 1453.

Οἴκουμενικὸν Συμπόσιον, 21 Ἰουλίου 2001. Θέμα: «Ἐκκλησιαστικὴ Ἐνωσις» Πῶς τὴν Βλέπομεν;

Ειδικαί Ἐπισκέψεις. Μετὰ Διαλέξεων.

1. Ἐπίσκοπος Πορφύριος τοῦ Ἐγκαρ, ἠγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Ἀρχαγγέλου, πλησίον τοῦ Νοβιάδ, τῆς Σεβρίας. 14 Μαρτίου 2001.

2. Ἐπίσκοπος Ροδοστόλου Χρυσόστομος ἐξ Ἁγίου Ὄρους. 27. Ἀπριλίου 2001.

3. Καθηγητῆς Χρῆστος Γιανναρᾶς, 11 Ὀκτωβρίου 2001.

Κίνησις τῶν Καθηγητῶν, σελίδες 159-165.

Πίναξ τῶν Περιεχομένων τοῦ Περιοδικοῦ τῶν Ἐτῶν 1 (1986) - 15 (2000).

Προηγούμενα Σημειώματα τοῦ γράφοντος δι' ὄλους τοὺς τόμους τούτους. Θεολογία 72 (2001) 725-727.

Ἀκροτελεύτιον: Ὁ ἀριθμὸς τῶν σελίδων τοῦ (παρόντος) τόμου (174) ἔχει ξεπεράσει ὄλους τοὺς προεκδοθέντας τόμους.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Ἰωάννου Η. Κάλφογλου, *Ἱστορικὴ Γεωγραφία τῆς Μικρασιατικῆς Χερσονήσου*. Εἰσαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια: Σταῦρος Θ. Ἀνεστίδης. Πρόλογος-Ἰωάννας Πετροπούλου. Ἀθήνα: Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, 2002. Σελίδες 229. Χάρτης: 1. Ἀρχικὴ Ἐκδοσις: Σταμποῦλ 1899.

Βιβλιοκρισία εἰς προηγούμενα ἔργα τοῦ Σταύρου Θ. Ἀνεστίδου:

Κληρονομία 20 (1988) 321-322.

Θεολογία 66 (1995) 367-370.

Ὁρθοδοξία περ. Β', 2 (1995) 310-314.

Περιεχόμενα, σελίδες 227-229.

Σταύρου Θ. Ἀνεστίδου, Εὐχαριστίες, σ. 7 (1).

Ἰωάννας Πετροπούλου, Πρόλογος (ἑλληνιστί-ἀγγλιστί), σελίδες 9-12.

Σταύρου Θ. Ἀνεστίδου, Εἰσαγωγή, σελίδες 13-34 (2).

Πρόλογος, σελίδες 37-40.

Μέρος Πρῶτο, σελίδες 41-66.

Κεφάλαια ἐπτὰ: Ἡ Γεωγραφία.

Μέρος Δεύτερο. Διοικητικὴ Διαιρέση, σελίδες 67-92.

Κεφάλαια τέσσαρα: Ἡ ἀρχικὴ καὶ ἡ μέχρι τοῦ Παρόντος Διαιρέσις.

Μέρος Τρίτο. Τὰ Βιλαγέτια (ὀκτῶ τὸν ἀριθμὸν), σελίδες 93-180.

Α'. τῆς Κασταμονῆς, σελίδες 95-102.

Β'. τῆς Προύσας, σελίδες 103-105.

Γ'. τοῦ Ἀϊδινίου, σελίδες 117-136.

Δ'. τοῦ Ἰκονίου, σελίδες 137-145.

Ε'. τῆς Ἄγκυρας, σελίδες 147-154.

Στ'. τῶν Ἀδάνων, σελίδες 155-162.

Ζ'. τῆς Τραπεζοῦντος, σελίδες 163-170.

Η'. τῆς Σεβάστειας, σελίδες 1711-180.

Ἐπίλογος, σ. 181.

Σταύρου Θ. Ἀνεστίδου, Περίληψις, ἀγγλιστί, σελίδες 183-185(3).

Γλωσσάριο, σελίδες 187-189.

Εὐρετήριο Κυρίων Ὀνομάτων, σελίδες 191-226.

Τὸ Βιβλίον αὐτὸ ἀρχικὰ ἐγράφη εἰς τὴν καραμανλίδικην γράφην, δηλ. τουρκιστὶ μὲ ἑλληνικοὺς χαρακτήρας ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Η. Κάλφογλου, καππαδόκην, ἄνθρωπον τῶν γραμμάτων καὶ ἐδημοσεύθη εἰς τὴν ΚΠολιν τὸ 1889.

Κατὰ τὸ διάστημα πέντε περιόπου αἰῶνων ἐξεδόθησαν χιλιάδες ἀντίτυπα καραμανλίδικων βιβλίων, τὰ ὅποια ἐξυπηρέτουν τὰς πνευματικὰς ἀνάγκας τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων. «Τώρα γὰ πρῶτη φορὰ ἐδῶ συμβαίνει τὸ ἀντίστροφο: ἐκδίδεται αὐτοτελῶς στὰ ἑλληνικὰ ἓνα ἔργο καραμανλίδικο». Ἰωάννας Πετροπούλου, σ. 9.

Τὸ ἔργον τοῦτο τὸ ἐπιτελεῖ ὁ Σταῦρος Θ. Ἀνεστίδης, ὁ ὅποιος κατάγεται ἀπὸ τὴν ΚΠολιν. Συνεπλήρωσε τὴν δευτεροβάθμιον ἐκπαίδευσιν εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν καὶ τὰς πανεπιστημιακὰς αὐτοῦ σπουδὰς εἰς τὰς Ἀθήνας. Πτυχιούχος καὶ Διδάκτωρ τοῦ παν/μίου Ἀθηνῶν. Εἰργάσθη ὡς ἐρευνητῆς καὶ ἐπιστημονικὸς συνεργάτης εἰς τὸ κέντρον μικρασιατικῶν σπουδῶν καὶ ἄρτι διορισθεὶς διευθυντῆς αὐτοῦ. Τὸ συγγραφικόν του ἔργον μέχρι σήμερον περιλαμβάνει:

α') Βιβλία (1).

β') Ἄρθρα (10).

γ') Βιβλιογραφικαὶ Ἔργασια (3).

δ') Βιβλιοπαρουσιάσεις - Βιβλιοκρισίαι (13).

ε') καὶ ἄλλα δημοσιεύματα (4).

Σύνολον: 31. Εἰς αὐτὸ προστίθενται καὶ ἡ διδακτορικὴ του διατριβή, ἀνέκδοτος μέχρι σήμερον.

Ἡ συνάδελφος του Ἰωάννα Πετροπούλου θίγει εἰς τὸν πρόλογόν της τὸ θέμα τῆς τουρκοφωνίας, σελίδες 9-11.

Ὁ δὲ Σταῦρος Θ. Ἀνεστίδης μᾶς εἰσάγει εἰς τὴν εἰσαγωγὴν του (σελίδες 13-34), μὲ τὴν μεγαλυτέραν συντομίαν εἰς τὸ ὅλον τοῦτο θέμα καὶ πρόβλημα. Ἀνιχνεύει, ἀνευρίσκει καὶ σημειώνει μὲ τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὸν εὐθυκρισίαν καὶ ἐπιστημονικὴν ἰκανότητα ἔργα παρομοίας φύσεως, γραφέντα ἀπὸ συγγραφεῖς τῆς ἰδίας προελεύσεως, ἀλλὰ καὶ ἄλλους, ἔργα τὰ ὅποια παραθέτει εἰς τὰς ὑποσημειώσεις (1-90). Ἐὰν δὲν κάμνω λάθος, καὶ αἱ ὑπο-

σημειώσεις (1-66, με τούς ἀστερίσκους) εἰς τὸ κύριον μέρος τοῦ βιβλίου προ-
έρχονται ἀπὸ τὸν ἴδιον 1-66). Αὐτοὶ συμπληρώνουν καὶ διαφωτίζουν τὸ
ὄλον κείμενον.

Τὸ βιβλίον τοῦτο εἰς τὸν καιρὸν τοῦ ἀσφαλῶς θὰ ἐχρησίμευεν ὡς ἕνα
ὠφέλιμον καὶ εὐχάριστον ἀνάγνωσμα, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐγχειρίδιον διὰ τὸ μά-
θημα τῆς γεωγραφίας, εἰδικῶς διὰ τὴν χερσόνησον τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Σή-
μερον ὁμως, μετὰ ἕνα αἰῶνα ἀπὸ τῆς ἐκδόσεώς του, καταλαμβάνει μίαν θέ-
σιν μεταξὺ τῶν κλασικῶν ἔργων τοῦ ἰδίου χαρακτῆρος καὶ ἀποτελεῖ ἕνα ση-
μαντικὸν ἐντρύφημα καὶ μίαν πηγὴν διὰ τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν τῆς Μι-
κρᾶς Ἀσίας.

Παρελαύνουν ὁ χῶρος, μεῖ ἄπαντα τὰ συνθετικά του στοιχεῖα, οἱ ἄνθρω-
ποι, τὰ ἱστορικὰ γεγονότα σὲ ὄλην τὴν ἐξελιξή των, οἱ ὁμογενεῖς, ἡ ἐκκλη-
σιαστικὴ διοργάνωσις, ἡ ἐκπαιδευσις, ἡ κοινωνικὴ ζωὴ, ἡ οἰκονομικὴ κα-
τάστασις, καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς.

Ὁ συγγραφεὺς, σχεδὸν εἰς ὄλας τὰς σελίδας τοῦ βιβλίου του, παραθέτει
ἀριθμοὺς τῶν κατοίκων. Αἱ στατιστικαὶ ἐκ πρώτης χειρός. Σελίδες 78, 80,
82-83, 87-88, 91-92, 95-180 καὶ ἄλλαχοῦ.

Μετὰ προσοχῆς σημειώνει τὰς ὑπὸ τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ἐπαρ-
χίας εἰς τὸν γεωγραφικὸν τοῦτο χῶρον. Βεβαίως βοηθητικὸν ἐπὶ τοῦ προ-
κειμένου εἶναι καὶ τὸ Εὐρετήριον Κυρίων Ὀνομάτων (σελίδες 191-226).
Κατὰ σειρὰν σελίδων:

Ἰκονίου, σελίδες 23, 28, 137-140.

Χαλκηδόνος, σελίδες 80, 98.

Νικομηδείας, σ. 84.

(Ἀπόστολος Παῦλος, σελίδες 90-91).

Νεοκαισαρείας, σελίδες 95-96, 164-180.

Ἀμασειας, σελίδες 101, 167-175.

Προύσης, σελίδες 103-106.

Νικαίας, σελίδες 105-109.

Ἀγχύρας, σελίδες 109, 147-154.

Δορυλαίου, σελίδες 110-111, 134-135.

Φιλαδελφείας, σελίδες 110-111, 127-129.

Κυζίκου, σελίδες 112-115.

Κυδωνιῶν-Περγάμου, σελίδες 112-125.

Προικονήσου, σ. 115.

Σμύρνης, σελίδες 118-119, 124-125.

Ἐφέσου, σελίδες 112-, 119-129.

Κρήνης, σελίδες 121-123, 130.

Μαγνησίας-Ἀνυλίου, σελίδες 40, 126.

Ἡλιουπόλεως, σελίδες 129-134.

Πισιδίας, σελίδες 132-133, 141-145.

Καισαρείας, σελίδες 129-141, 149-152, 172.

Χαλδίας (Ἀργυρουπόλεως), σελίδες 76, 152, 163-166, 174.

Πατριαρχείου Ἀντιοχείας (Ἄδανα, Μερσίνη, Ἀλεξανδρέττα), σελίδες 155-162.

Σελευκείας, σελίδες 159-160.

Τραπεζοῦντος, σελίδες 163-170.

Κολωνείας, σελίδες 175-176.

Διὰ τοὺς ἱεράρχας γίνεται ἀναφορὰ εἰς «τὸ ἐν χρήσει Συνταγμάτιον τῶν ὑπὸ τὸν Οἰκουμενικὸν Θρόνον Μητροπολιτῶν καὶ Ἐπισκόπων», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 8 (1887-1888) 111, σ. 141, ὑποσ. 43. Βεβαίως, λόγω τῶν συνεχῶς γενομένων μεταλλαγῶν, τὸ συνταγμάτιον τοῦτο δὲν παραμένει σταθερόν, ἀλλὰ ἀλλάσσει καὶ προσαρμύζεται πρὸς τὰς ἐκάστοτε περιστάσεις. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἀδελφῆ ἐργασία πρὸς τὴν ἱστορικὴν ταύτην γεωγραφίαν θὰ ἦτο δυνατὸν ἴσως νὰ θεωρηθῇ τοῦ:

Σταυρίδου, Βασιλείου Θ., Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Θεσσαλονίκη: Ἐκδ. Οἶκος Ἀδ/φῶν Κυριακίδη, Α.Ε., 1996, σελίδες 719, ἢ ὅποια καλύπτει σχεδὸν ὀλόκληρον τὸν ἴδιον γεωγραφικὸν χώρον, μὲ τὴν ἀνάλογη βιβλιογραφίαν καὶ τὰ κείμενα.

Ἄξιοι σημειώσεως εἶναι τρεῖς παρατηρήσεις: σ. 137, ὑποσημ., καὶ σ. 151, ὑποσημ.

«Ἐπειδὴ στὸν 5ο τόμο τοῦ βιβλίου Μονὴ Φλαβανῶν πού ἐξέδωσα παλαιότερα, ἔχω ἀναφέρει μὲ τὴν σειρά τους τὸ χωριὸ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Καισαρείας καὶ τοῦ Ἰκονίου, δὲν θεωρῶ σκόπιμον νὰ ἐπαναλάβω ἐδῶ τὴν ἀναφορὰ στὶς πόλεις, στοὺς καζάδες καὶ στὸ χωριό. Ὅσοι ἐπιθυμοῦν νὰ τὸ διαβάσουν, θὰ τοὺς συνιστοῦσα τὸ βιβλίό αὐτό». Ἰωάννης Η Κάλφογλους.

σ. 67, ὑποσημ. 13.

«Γιὰ τίς θεωρητικὲς συνιστώσεως καὶ τὴν τεκμηρίωση τοῦ γεωγραφικοῦ προτύπου πού χρησιμοποιεῖ τὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν βλ. Μ.Β. Σακελλαρίου, «Τὸ Ὅριο τῶν Χωρῶν καὶ τῶν Ἐπαρχιῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας», Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, τόμ. 8 (1990-1991), σσ. 207-220. Σταῦρος Θ. Ἀνεστίδης.

σ. 190.

«Τὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν ἐντόπισε καὶ κατέγραψε 2163 οἰκισμοὺς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀπὸ αὐτούς, οἱ 860 ὑπῆρξαν ἀμιγῶς ἑλληνικοί. Ἐρευνήθησαν 1375 οἰκισμοὶ μὲ βάση τίς μαρτυρίες 5051 προσφύγων καὶ

συγκροτήθηκε τὸ Ἄρχεῖο Προφορικῆς Παράδοσης, ποῦ ἐκτείνεται σὲ 150.000 σελίδες προφορικῶς ὕλικῶς εὐρείας θεματολογίας... ἐνῶ 788 παρέμειναν ἀπλῶς ὡς οἰκισμοὶ καταγραμμένοι, ἐφόσον δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἀνεύρεση πληροφοριῶν».

Σταῦρος Θ. Ἀνεστίδης.

Συγχαίρω τὸν νέον διευθυντὴν τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν Σταῦρον Θ. Ἀνεστίδην καὶ τοῦ εὐχομαί ἐπιτυχίαν εἰς τὰ νέα του καθήκοντα.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Χρήστου Κ. Τσοῦβαλη, *Οἱ Τιτουλάριοι Ἀρχιερεῖς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, ἔκδ. ἀναθεωρημένη (β' ἔκδ.), Πάτρα-Περί Τεχνῶν, 2003, σελίδες 396).

α') ἔκδ., *Οἱ Τιτουλάριοι Ἀρχιερεῖς εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον*, Ἀθήναι, 1993, σελίδες 191. (ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας»).

Ἔργασία, ὑποβληθεῖσα εἰς τὸ τμήμα μεταπτυχιακῶν σπουδῶν τοῦ ποιμαντικοῦ τμήματος τῆς ΘΣ τοῦ ΑΠΘ, 1 Μαρτίου 1991. Βιβλιοκρισία: Σταυρίδου, Βασιλείου Θ., *Θεολογία* 65 (1994) 998-1000.

Αὕτη ἀποτελεῖ τὴν βάσιν ἐκκινήσεως διὰ τὸ παρὸν σημειώμα. Ὁ συγγραφεὺς ἐκφράζει τὰς εὐχαριστίας του εἰς τοὺς καθηγητὰς πρωτοπρεσβύτερον Γεώργιον Δ. Μεταλληνὸν καὶ Β.Θ. Σταυρίδην διὰ «τὰς εὐμενεῖς κρίσεις των» εἰς τὴν α' ἔκδοσιν, σ. 13.

Ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω, ἐνῶ ἡ α' ἔκδ. εἶχε σελίδας 191, ἡ β' ἐμφανίζει διπλὸν ἀριθμὸν σελίδων 396. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι χρησιμοποιοῦνται ἐν μέρει μικρὰ γράμματα εἰς τὴν πρώτην ἐνῶ μεγαλύτερα εἰς τὴν δευτέραν καὶ εἰς τὸ ὅτι ἡ μὲν πρώτη φθάνει μέχρι τοῦ ΚΠόλεως Ἀθηνᾶγορου (1972) ἡ δὲ δευτέρα ἕως τὸν ΚΠόλεως Δημήτριον (1991).

Ἐπιπλέον, εἰς τὰς νέας παραγράφους, εἰς τὰ νέα κείμενα, εἰς τὰς νέας ὑποσημειώσεις. Εἰς τὴν ἐπισημασμένην βιβλιογραφίαν (σελίδες 297-329), ἡ ὁποία χωρίζεται εἰς τὴν ἑλληνικὴν (σελίδες 297-326) καὶ τὴν ξένην (σελίδες 327-329). Εἰς τὸν πίνακα ὀνομάτων καὶ πραγμάτων, σελίδες 330-396).

Ἐπὶ πλέον, τὸ πατριαρχικὸν γράμμα τοῦ ΚΠόλεως Βαρθολομαίου (σ. 9) καὶ ὁ πρόλογος (σελίδες 11-14). Ἡ δὲ εἰσαγωγή, ἐπισημασμένη, λαμβάνει τὴν θέσιν τοῦ προλόγου τῆς α' ἐκδόσεως (σελίδες 17-21). Ὁ ἐπίλογος, ἑλληνιστὶ καὶ ἀγγλιστὶ, σελίδες 290-296.

Μὲ τὰς ἀλλαγὰς ταύτας ἡ ἐργασία ἀποκτᾷ τὴν μορφήν μιᾶς μετ' ἐπιμελείας καλῶς ὀργανωμένης μονογραφίας εἰς 400 περίπου σελίδας.

Ὁ συγγραφεὺς, ἀπόφοιτος τῆς Χάλκης (1962), διπλωματοῦχος μεταπτυχιακῶν σπουδῶν τοῦ ΑΠΘ (1991), λυκειαρχῆς εἰς τὴν Πάτραν καὶ νῦν συνταξιούχος, ἐκτὸς τῶν ἐνασχολήσεών του διὰ βίου μὲ τοὺς τιτουλαρίους ἀρχιερεῖς τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, ἔχει νὰ παρουσιάσῃ καὶ εὐρύτερον συγγραφικὸν ἔργον μὲ ἀντικείμενον κυρίως τὸ πατριαρχεῖον τοῦτο καὶ τὴν σχολὴν τῆς Χάλκης. Τοῦ εὐχόμεαι ὑγίαν καὶ συνέχισιν τῶν ἀκαδημαϊκῶν του ἐπιδόσεων.

Τελειῶνω μὲ τὴν τελευταίαν παράγραφον τοῦ πρώτου σημειώματός μου:

«Ἐν κατακλείδι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ παρῶν τόμος πιθανόν νὰ ἀποτελῇ τὴν πληρεστέραν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐμφανισθεῖσαν μέχρι σήμερον παρομοίας φύσεως ἐργασίαν, τιθεμένην εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἀναγνωστῶν», Θεολογία 65 (1994) 1000.

Βοηθητικαὶ ἴσως νὰ θεωρηθοῦν αἱ ἐργασίαι:

Πανώτη, Ἀριστείδου, Οἱ Βοηθοὶ Ἐπίσκοποι στὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος (1918-1995), Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 21 (1997) ἀρ. 426, σ. 8.

Σταυρίδου, Βασιλείου Θ., Ἐπισκοπικοὶ Κατάλογοι κατὰ τοὺς Κώδικας τῶν Ὑπομνημάτων τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, β' ἐκδ., Ἀλεξανδρουπόλις: ἐκδ. Ἰ. Μητρόπολις Ἀλεξανδρουπόλεως, 2000. Ὅπου ἐν παραρτήματι πλήρεις οἱ κατάλογοι τοῦ Αἰμαλιανοῦ Τσακοπούλου (1801-1963), σελίδες 468.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Ἀποστόλου Ἀθ. Γλαβίνα, *Πατριαρχικὰ Ἀνάλεκτα*, Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, Ἐκδ. Ὑπηρεσία Δημοσιευμάτων, 2002, σελίδες 349.

Κατὰ τὸν συγγραφέαν/ἐκδότην, εἰς τὸν πρόλογόν του, λέγεται ὅτι στὸ τεῦχος αὐτὸ περιλαμβάνονται σὲ 4 θεσμικὰς ἐνότητες 14 μελέται, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ 10 ἔχουν ἤδη δημοσιευθῆ, σελίδες 7-9.

Εἰς τὴν Α' ἐνότητα ἀσχολεῖται οὗτος μὲ τὸν ἀπόστολον Ἀνδρέαν, σελίδες 12-65. Εἰς τὴν Β' γίνεται λόγος διὰ τὸν πατριαρχὴν ΚΠόλεως Ἰωακείμ Γ' (1878-1884, 1901-1912), εἰς 6 μελέτας, σελίδες 67-205. Εἰς τὴν Γ', εἰς 4 μελέτας, γίνεται ἀναφορὰ εἰς τὴν ἱερὰν θεολογικὴν σχολὴν τῆς Χάλκης, σελίδες 207-287. Τῆς Δ' ἐνότητος, εἰς τρεῖς μελέτας, ἀντικείμενον εἶναι ἡ ἱερὰ μονὴ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Πετριτζονιτίσσης (Μπάσκοβο), τῆς Βουλγαρίας, σελίδες 289-349.

Αἱ ἐκδεδομένα ἐργασίαι ἐνεφανίσθησαν εἰς συλλογικοὺς τόμους ἢ πε-

ριοδικά και ἐν ἀνατύπῳ. Δι' ὠρισμένας ἀπὸ αὐτὰς ἐγένετο λόγος εἰς προηγούμενα σημειώματά μου. ἴδε:

Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 5(1973)359-368. 70(1987)449-450. 77(1994)367-368.

Κληρονομία 11(1979)223-230. 13(1981)202-203, 519-521.

Θεολογία 57(1986)268-269. 65(1994)997-998.

Ἵορθοδοξία, περ. Β', 6(1999)516-517. 7(2000)145-148.

Καὶ εἰς ξένα περιοδικὰ ἀγγλιστὶ καὶ γαλλιστὶ.

Σταυρίδου, Βασιλείου Θ., Δημοσιεύματα. Μία 40ετία (1951-1990), Θεσσαλονίκη, 1996. Μία 50ετία (1951-2000), ἀνέκδοτον.

Ἡ ἔκδοσις αὕτη ἐγένετο κυρίως πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν φοιτητῶν τῶν Παν/μίων, ἀλλὰ καὶ διὰ κάθε φιλομαθῆ ἀναγνώστην, σ. 9. Φέρει ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα, μὲ ὅλα τὰ γνωρίσματά του. Τὰ δημοσιεύματα εἶναι μονογραφαίαι, ὁμιλίαι, διαλέξεις, ἐκδόσεις ἀνεκδότων κειμένων, εἶδη ἐπιστολογραφίας. Δίδονται κείμενα ἐντὸς κειμένου καὶ εἰς τὰς ὑποσημειώσεις. Ἡ ἐπιμελημένη βιβλιογραφία εἰς εἰδικὰ κεφάλαια καὶ εἰς τὰς ὑποσημειώσεις φθάνει μέχρι τοῦ 2002. Αἱ ὑποσημειώσεις εἶναι ἀρκετὰ διαφωτιστικά. Διὰ πολλὰ ἐκκλησιαστικά πρόσωπα ἀνευρίσκεται σημαντικὸν βιογραφικὸν ὕλικόν.

Ὁ συγγραφέας προβαίνει εἰς χαρακτηρισμούς. Τιμᾶ τοὺς διδασκάλους του. «Ὁ πεπνυμένος νῦν Μητροπολίτης Γέρων Ἐφέσου Χρυσόστομος Σ. Κωνσταντινίδης» σ. 43, ὑποσ. 97. «Ὁ πολὺς καὶ στωμύλος Καθηγητὴς μας», σ. 234.

Ὁ ΚΠόλεως Ἰωακείμ Γ'. «Μέγας Πατριάρχης», σ. 69. «Ὁ ἐπιφανέστερος πολλῶν προγενεστέρων ἀλλὰ καὶ μεταγενεστέρων ἀπὸ αὐτὸν Πατριαρχῶν», σ. 145.

Ἰθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμεύς. «Ἐνας ἀπὸ τοὺς κορυφαίους βυζαντινολόγους, μεσαιωνολόγους καὶ μελετητὴς τῆς μεταβυζαντινῆς καὶ νεοελληνικῆς γραμματείας», σ. 162. Ἐκλαμβάνεται ὡς ἐπιγραφολόγος, νομισματολόγος, ἀρχαιολόγος, κωδικολόγος καὶ γραμματολόγος, σ. 165. Ἰωακείμ Γ' τὸ 1901 τοῦ ἀπένευμε τὸ ὄφρικιον τοῦ μεγάλου Ἵπομνηματογράφου, σ. 176.

Ἐπίσης οἱ χαρακτηρισμοί, πού δίδονται εἰς τοὺς ἀσχοληθέντας μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἀποφοίτους καὶ τοὺς διδάξαντας τὸ μάθημα τοῦτο καθηγητάς, καὶ τοὺς ἰδικούς του: Ἰωάννην Γ. Παναγιωτίδην, Κωνσταντῖνον Καλλίνικον καὶ Βασίλειον Θ. Σταυρίδην, εἰς τὴν σχολὴν τῆς Χάλκης, σελίδες 230-257.

Ἐγένετο λόγος προηγουμένως διὰ τὴν παράθεσιν σημαντικοῦ βιογραφικοῦ ὕλικου. Μεταξὺ τῶν βιογραφουμένων ἰδιαιτέραν θέσιν καταλαμβάνει:

ὁ Καλλίνικος Δελικάνης, ἀποθανὼν μητροπολίτης Καισαρείας (1852-1934), ἕνας ἀπὸ τοὺς κορυφαίους ἱεράρχας τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου κατὰ τὸ α' ἡμισυ τοῦ Κ' αἰῶνος (σελίδες 178-195).

Δέοντα γενέσθαι. Μελλοντικά σχέδια.

Ὁ καθηγητὴς Ἄπ. Γλαβίνας λέγει ὅτι δυστυχῶς δὲν ἐξεδόθη ἀκόμη διδακτορική διατριβὴ τοῦ Σταύρου Θ. Ἀνεστίδου διὰ τὸν Μανουὴλ Γεδεών καὶ τὸν Ἰωακείμ Γ'. Παρουσίασις ἀπὸ τὸν Β.Θ. Σταυρίδην, Θεολογία 66(1995) 367-370. σ. 133, ὑποσ. 1.

Ὁ ἴδιος ἐλπίζει νὰ ἐκδώσῃ κάποτε τὸν πατριαρχικὸν κατάλογον τοῦ Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, ἀπὸ τὸν βατοπεδινὸν κώδικα, σ. 134, ὑποσ. 3.

Ὁ αὐτὸς σημειώνει ὅτι ἡ συγγραφικὴ δραστηριότης τοῦ Καλλινίκου Δελικάνη (Καισαρείας) εἶναι ἕνα ἐνδιαφέρον κεφάλαιον, τὸ ὁποῖον ἡμπορεῖ νὰ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον ἐρεῦνης εἰς εὐθετον χρόνον, σ. 194.

Ἡ ἱστοριογραφία εἰς τὸν χώρον τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας.

«Εἶναι, ὅμως, στίς μελλοντικὲς προθέσεις μου νὰ ἐπανέλθω στὸ θέμα αὐτό, σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ θιγοῦν ἐπὶ μέρους ζητήματα καὶ νὰ τονισθοῦν πτυχές του, πού θὰ ἦταν εὐλόγο νὰ τοποθετηθοῦν στίς εὐρύτερες διαστάσεις τους», σ. 257.

Ὁ ἀγαπητὸς μου μαθητὴς εἰς τὴν Χάλκην καὶ συνάδελφος, καθηγητὴς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας εἰς τὴν θεολογικὴν σχολὴν τοῦ ΑΠΘ καὶ συγγραφεύς, παραλλήλως ἐχρημάτισε ἐπὶ ἓν χρονικὸν διάστημα καὶ διοικητὴς τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Ἐσχάτως δὲ διωρίσθη ἀπὸ τὴν ἱεράν σύνοδον τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου διευθυντὴς τοῦ ΠΙΠΜ, εἰς τὴν μονὴν Βλατάδων, τῆς Θεσσαλονίκης, εἰς διαδοχὴν τῶν καθηγητῶν Παναγιώτου Χρήστου καὶ Ἰωάννου Φουντουλίη. Τὸν συγχαίρω διὰ τὸν διορισμὸν τοῦτον καὶ τοῦ εὐχομαι ἐνίσχυσιν παρὰ Κυρίου εἰς τὰ νέα του καθήκοντα.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

π. Ἀνδρέα Μιχαηλίδη, *The Greed*, Ἐκδόσεις «ΝΗΦΩ», σχ. 24×16,5 ἐκδ., σσ. 158. ISBN: 960-8042-34-8.

Ἄλλη μιὰ ἰδιαίτερα σημαντικὴ προσφορὰ πρὸς τὴν Ἁγία Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία μας καὶ πρὸς κάθε φιλομαθὴ ἀγγλόφωνο χριστιανὸ ἐξέδωσε πρόσφατα (2002), μὲ τὴν μορφή καλλιπεστάτου βιβλίου, ὁ ἐκλεκτὸς ἀδελφὸς καὶ συλλειτουργὸς Πρεσβύτερος Ἀνδρέας Μιχαηλίδης, κληρικὸς τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπικῆς Θυατείρων καὶ Μεγάλης Βρετανίας καὶ Θεολόγος - Κα-

θηγητής της Ἑλληνικῆς Ἐκπαιδευτικῆς Ἀποστολῆς στό Ἡνωμένο Βασίλειο.

Ἡ προσφορά του αὐτῆ ἔχει τίτλο *The Greed*. Τό βιβλίό αὐτό ἐρχεται νά καλύψει ἓνα μεγάλο κενό στόν τομέα τῶν κατηχητικῶν ἐγχειριδίων τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας μας στήν ἀγγλική γλώσσα. Τό ἐξώφυλλο τοῦ βιβλίου κοσμεῖ μιά ὁμορφή ἐγχρωμη ἀναγεννησιακή παράσταση τοῦ Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ξεφυλλίζοντας τίς σελίδες τοῦ βιβλίου, ἀπέναντι ἀπό τήν ἐναρκτήρια σελίδα ἀνάλυσης τῶν περισσοτέρων ἄρθρων τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως, βλέπουμε πολλές καί ὑπέροχες ἀσπρόμαυρες βυζαντινές εἰκόνες μέ ποικίλη θεματολογία.

Ὁ συγγραφέας, μέ θεολογικές καί φιλολογικές σπουδές στίς Ἡνωμένες Πολιτείες καί στήν Θεσσαλονίκη, μέ μεταπτυχιακές σπουδές στήν Θεολογική Σχολή Θεσσαλονίκης καί σήμερα (ἐκτός τῶν ἄλλων καί) Καθηγητής τῆς Μετάφρασης σέ Πανεπιστήμιο τῆς Κεντρικῆς Ἀγγλίας, ἀφιερώνει τό βιβλίό του:

*«σὴ μνήμη τοῦ γιοῦ μου Ἀναστασίου
ποῦ ἀνήκει στήν θριαμβεύουσα ἐπουράνια Ἐκκλησία
καί σ' ὄλους ἐκείνους ποῦ ἀγωνίζονται
νά βροῦν τήν πραγματική Ἀλήθεια καί τήν ἀληθινή Ζωή
μέ σκοπό νά γίνουν πολῖτες τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ».*

Στόν Πρόλογο τοῦ βιβλίου ὁ συγγραφέας ἀναφέρει πῶς ἄρχισε νά ἀσχολεῖται μέ τήν συγγραφή τοῦ παρόντος δοκιμίου, ὅταν ἄρχισε στήν Ἑλληνορθόδοξη Ἐνορία του στο Nottingham τίς κατηχητικές συναντήσεις μέ τοὺς Ἐνορίτες του τό 2001. Θεώρησε, ὅπως ὁ ἴδιος ἀναφέρει, ὅτι ἦταν καθήκον του νά ἐνημερώσει τοὺς ἀναγνώστες γιά τόν πνευματικό πλοῦτο τοῦ δογματικοῦ αὐτοῦ κειμένου τῆς Ἐκκλησίας μας. Τήν ἀνάλυσή του βασίζει στή σοφία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, τοὺς ὁποίους σπούδασε μέ ἐπιμέλεια.

Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι ὁ συγγραφέας συνέταξε τό παρὸν δοκίμιο μέ ἀγαθὴ διάθεση πρὸς ὄλους τοὺς συνανθρώπους του, ἀκόμα καί πρὸς τοὺς μὴ-Χριστιανούς, μέ εὐγενικό σκοπό νά τοὺς καταστήσει γνῶστες τῆς χριστιανικῆς πίστεως καί διδασκαλίας. Πιστεύει ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἔτοιμος σήμερα νά ἀκούσει τὸν εὐαγγελικό λόγο καί νά μνηθεῖ σ' αὐτόν, μέ τήν προϋπόθεση νά τὸν ἀκούσει ἀπὸ ἐκείνους ποῦ τὸν βιώνουν ἐμπειρικά.

Ἡ ἀνάλυση τοῦ κειμένου τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως γίνεται μέ ἰδιαιτέρη ἐπιστημονική, ἀλλὰ καί γλαφυρότητα, μέ ὕφος ἀπλό, διδακτικό, ζωντανό καί διαλεκτικό. Ἐξετάζονται ὅλες οἱ λέξεις τοῦ κειμένου (π.χ. στήν σελίδα 103 τοῦ βιβλίου ἀναλύεται σέ 7 γραμμές ὁ ἀπλὸς σύνδεσμος «καί», ἀπὸ τό 7ο ἄρθρο τοῦ «Πιστεύω», ἐνῶ σέ ἐπόμενες σελίδες ἀναλύονται μέ ἐξαιρετικό λεκτικὸ πλουραλισμὸ ἄλλες σημαντικὲς λέξεις) καί δίδονται οἱ παραδοσιακὲς ἐρμηνεῖες, κατὰ λέξη καί κατὰ νόημα. Ἀξιοσημείωτο εἶναι πῶς στήν

ανάλυση τοῦ κειμένου γίνονται καὶ γενικότερες ἀναφορές σὲ θέματα τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τὰ ὅποια ὀφείλει νὰ γνωρίζει ὁ ἀναγνώστης γιὰ νὰ κατανοήσει ὀλοκληρωτικὰ καὶ σφαιρικὰ τὸ μυστήριο τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ δογματικὴ παράδοση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως, πού ἐξετάζεται καὶ ἀναλύεται στὸ βιβλίο τοῦ π. Ἀνδρέα, δὲν ἦταν ποτὲ ἀσχετὴ μὲ τὰ ἀγιογραφικὰ κείμενα τοῦ χριστιανισμοῦ (Παλαιὰ καὶ Καινὴ Διαθήκη). Αὐτὸ παρουσιάζεται καὶ διατυπώνεται μὲ μεγάλη σαφήνεια στὴν πορεία τῆς μελέτης τοῦ παρόντος δοκιμίου, κι ἀποτελεῖ ὅπωςδήποτε ἓνα ἀπὸ τὰ κεντρικὰ καὶ ιδιαίτερα θετικὰ σημεῖα τοῦ ἔργου αὐτοῦ.

Ἐνα ἄλλο σημεῖο πού ἀξίζει νὰ προσεχθεῖ εἶναι ὁ τύπος τῆς ἀγγλικῆς γλώσσας πού ὁ συγγραφέας ἀποφάσισε νὰ χρησιμοποιήσει ἐδῶ. Κι' αὐτὸς εἶναι ἡ ἀπλὴ καθημερινὴ ὁμιλουμένη στὴν σύγχρονη ἐποχὴ ἀγγλικὴ γλώσσα. Αὐτὸ κάνει τὸ ἔργο προσεγγίσιμο ἀπὸ τὸ εὐρὺ ἀναγνωστικὸ κοινό, ἔστω κι' ἂν ἡ τυπικὴ του μόρφωση δὲν εἶναι ὑψηλοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἐπιπέδου. Πιστεύουμε πὼς αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ σπουδαία ἐπιτυχία καὶ ὁ συγγραφέας θὰ πρέπει νὰ ἐπαινεθεῖ γιὰ τὴν εὐαισθησία καὶ τὴν ποιμαντικὴ φροντίδα πού ἐπιδεικνύει καὶ μ' αὐτὸν τὸν τρόπο.

Πρὶν ἀπὸ δύο χρόνια, ὅταν εἶχαμε τὴν εὐκαιρία νὰ παρουσιάσουμε τὸ νεο-ἐκδοθὲν τότε βιβλίου του π. Ἀνδρέα Μιχαηλίδη, μὲ τίτλο «*Λεξικὸ Βυζαντινῆς Μουσικῆς*», εἶχαμε ἀναφέρει –μεταξὺ τῶν ἄλλων– καὶ τὰ ἑξῆς: «Μεγάλη εἶναι ἡ ὑποχρέωση καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη μας πρὸς τὸν συντάκτη καὶ συγγραφέα τοῦ λεξικοῦ αὐτοῦ. Εὐχὴ μας εἶναι νὰ δοῦμε σύντομα καὶ ἄλλα ἀνάλογα δείγματα τῆς καθάριας γραφῆς του, τὰ ὅποια σίγουρα θὰ ἀποτελέσουν προσφορὰ πρὸς τὴν Ἐκκλησία καὶ τὸ Γένος μας».

Μὲ τὸ νεώτερο βιβλίο του ἐκπληρώθηκε ἡ εὐχὴ μας καὶ ἡ προσευχὴ μας ἐκείνη. Ἐμεῖς πάντως ἄς τὴν ἀνανεώσουμε καὶ πάλι, γιατί ὅπως φαίνεται ἡ γραφίδα τοῦ π. Ἀνδρέα εἶναι ἱκανὴ καὶ πλούσια καὶ ἐποικοδομητικὴ, κι' ἐμεῖς σίγουρα τὴν ἔχουμε μεγάλη ἀνάγκη.

Ὁ Μεγάλος Θεὸς μας ἄς ἔχει πάντα καλὰ τὸν ἀγαπητὸ ἀδελφὸ π. Ἀνδρέα Μιχαηλίδη κι ἄς τὸν ἐνισχύει καὶ φωτίζει, ἔτσι ὥστε νὰ μᾶς προσφέρει σύντομα καὶ πάλι τὰνάματα τῆς σοφίας καὶ τῆς ἔμπνευσῆς του.

Οἶκον. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Δ. ΣΑΛΑΠΑΤΑΣ

Βασίλειος Θ. Σταυρίδης, *Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Δημήτριος (Παπαδόπουλος) (1972-1991)*, ἔκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 216.

Ὁ καθηγ. Κ.Β.Θ. Σταυρίδης στὴν καλαισθητὴ ἔκδοση τῶν ἀδελφῶν Κυριακίδη, ἀσχολεῖται μὲ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀοιδίμου Πατριάρχου Δημητρίου (1914-1991), μὲ τὸν ὁποῖο ὑπῆρξαν ὁμογάλακτοι στὴν Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης. Εὐλογον, ὡς ἐκ τούτου, εἶναι ὅτι γνωρίζει ἄριστα τὴν βιοτὴν του καὶ γιὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ νέα αὐτὴ ἐργασία τοῦ κ. Β.Θ.Σ. προσφέρει ὄχι μόνον νέα στοιχεῖα περὶ τοῦ ἀοιδίμου ἀνδρός, ἀλλὰ καὶ συνιστᾶ μία μονογραφία ἀνταξία τῆς προσωπικότητος τοῦ Δημητρίου. Καὶ ἡ μονογραφία αὐτή, ὡς τονίζει ὁ κ. Β.Θ.Σ., εἶναι καὶ συμπλήρωση-συνέχεια τοῦ γνωστοῦ διτόμου ἔργου του *Οἱ Οἰκουμενικοὶ Πατριάρχαι 1860-σήμερον*, ἔκδ. Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1977-1978.

Στὸ πρῶτο τμῆμα τοῦ ἔργου του ὁ συγγρ. ἀσχολεῖται μὲ τὸν βίον τοῦ Δημητρίου: τίς ἐγκύκλιες σπουδές του στὰ Θεραπεῖα καὶ τὸν Γαλατᾶ καὶ ὕστερα στὴν Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, τὴν εἴσοδό του στὶς τάξεις τοῦ κλήρου, ὅπου ἀνέπτυξε σημαντικὴ δραστηριότητα, ἀπὸ τὴν ὁποία σημειώνουμε εἰς σταθμοὺς τὴν θητεία του ὡς γραμματέως καὶ ἱεροκέρυκος στὴν μητρόπολη Ἐδέσσης (Ὀκτ. 1937-Αὐγ. 1938), τὴν πενταετῆ παρουσία του μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς ἑλληνικῆς Κοινότητος Τεχεράνης (1945-1950), στὸ Πανεπιστήμιο τῆς ὁποίας δίδαξε καὶ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ, τὴν ἐκλογή του τὸ 1964 ὡς ἐπισκόπου Ἐλαίας, καὶ αὐτὴν ὡς Ἰμβρου καὶ Τενέδου τὸ 1972. Φυσικὰ ἀναλυτικότερος ὁ κ. Β.Θ.Σ. εἶναι σ' ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν περιπετειώδη ἐκλογή του ὡς Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου τὸν Ἰούλιο τοῦ 1972, ὅταν δηλοῖ τουρκικὲς ἀρχές διέγραψαν ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν ὑποψηφίων ἐπιφανεῖς ἱεράρχες τῆς ἐποχῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸν Γέροντα Μελίτωνα. Ἐλαχε τότε ὁ κληρὸς νὰ πέσει στὸν Δημήτριο, πού μὲ τὴν σοφία του, τὴν γλυκύτητα τοῦ χαρακτήρος του καὶ τίς λοιπές ἀρετές του ὁδήγησε ἐπὶ εἴκοσι ἔτη τὸ Πατριαρχεῖο ἐν μέσῳ τρικυμιῶν καὶ ποικίλων ἀντιξοοτήτων μὲ ἀπόλυτη ἐπιτυχία –ὀμαλὴ καὶ νοικοκυρεμένη– κατὰ τὸν κ. Β.Θ.Σ.

Εἶναι μάλιστα ἐπιτυχὴς ἡ σύγκριση τῶν δύο μητροπολιτῶν Χαλκηδόνος, τοῦ Μαξίμου, πού καὶ αὐτὸς εἶχε διαγραφεῖ ἀπὸ τίς τουρκικὲς ἀρχές τὸ 1936 ἐν ὄψει τῆς πατριαρχικῆς ἐκλογῆς τοῦ ἔτους ἐκείνου, ὅποτε καὶ ἐξελέγη ὁ Ἡρακλείας Βενιαμίν (1936-1946), καὶ τοῦ Μελίτωνος πού διαγραφόταν, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, τὸ 1972 καὶ ἐστήριξε τὸν Δημήτριο, τὸν ὁποῖο καὶ ἐβοήθησε παντοιοτρόπως ὡς τὸν θάνατό του (1989). Ὁ κ.Β.Θ.Σ. σημειώνει τὸν μετρημένο καὶ προσεκτικὸ βίον τοῦ Δημητρίου καὶ τίς σχέσεις του μὲ τὴν τουρκικὴ Πολιτεία καὶ τὸν ἐξωτερικὸ παράγοντα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀγαθὴ τύχη

νά συνεργασθῆ με τὸν Μ. Λογοθέτη Π. Ἀγγελόπουλο, πού, ὡς γνωστό, ἀνακαίνισε δι' ἰδίων ἐξόδων τοῦ τὸν Πατριαρχικὸν οἶκο (ἐγκαίνια 17.12.1989). Γράφει, ὡσαύτως, ὁ κ. Β.Θ.Σ. γιὰ τὰ μηνύματα τοῦ Δημητρίου καὶ τὴν ἐπικαιρότητα πού τὸ καθένα εἶχε, τὴν ὁργάνωση τοῦ πατριαρχικοῦ γραφείου καὶ τὰ στελέχη του, τὴν σύνθεση τῆς Ἱεράς Συνόδου, τὶς συνοδικές ἐπιτροπές, τὶς μορφές τῶν συνόδων στὶς ἐπαρχίες, τὶς ἱερές συνάξεις τῶν ἱεραρχῶν τοῦ Θρόνου, τὰ τοπικὰ συμβούλια, τὰ ὄφφικια, τὶς μητροπόλεις, τὶς ἐν ἐνεργείᾳ στὴν Τουρκία, τὶς Νέες Χῶρες καὶ τὶς ἐκτὸς αὐτῶν. Ὁ κ. Β.Θ.Σ. ἀσχολεῖται ἐκτενῶς με τὶς διορθόδοξες σχέσεις, τὶς Οἰκουμενικές Συνόδους, τὴν χιλιετία τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Ρώσων (988-1988), τὰ ἐγκαίνια τοῦ Πατριαρχικοῦ οἴκου (1989) κ.ἄ.· στὴν συνέχεια ἀσχολεῖται με τὰ πανορθόδοξα θεολογικὰ συνέδρια, τὶς ἐπισκέψεις καὶ τὰ ταξίδια πού πραγματοποίησε ὁ Δημήτριος στὰ Ὁρθόδοξα Πατριαρχεῖα, στὶς Ὁρθόδοξες Αὐτοκέφαλες Ἐκκλησίες καὶ στὶς ὀρθόδοξες αὐτόνομες, στοὺς συνδέσμους, τὶς ἐνέργειές του γιὰ τὴν ἀνύψωση τοῦ κλήρου καὶ τοῦ μοναχισμοῦ, τῆς θείας λατρείας τῆς ἱεραποστολῆς, τοῦ χριστιανικοῦ βίου, τῶν ἱερατικῶν σχολῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὰ λοιπὰ κέντρα-ἰδρύματα καὶ κυρίως γιὰ τὴν Ἱ. Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης. Ὁ μακαριστὸς Δημήτριος ἐπέδειξε ζωηρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν πορεία τῶν βιβλιοθηκῶν τοῦ Πατριαρχείου, τῶν περιοδικῶν του, τὴν ὁργάνωση συνεδρίων, συμποσίων καὶ συνελεύσεων, τὴν ἐπιστήμη τῆς Θεολογίας. Ὁ Δημήτριος, μολοντί ἔδειχνε πρόσωπο ἀπομονωμένου Ἱεράρχου, ὡστόσο ἀνέπτυξε σημαντικὲς δραστηριότητες γιὰ τὴν βελτίωση τῶν διαχριστιανικῶν σχέσεων με τὶς ἀρχαίες ἀνατολικές ἐκκλησίες, τοὺς Καθολικούς, τοὺς Παλαιοκαθολικούς, τοὺς Ἀγγλικανούς, τοὺς Λουθηρανούς, τὶς Μετερουμενικές Ἐκκλησίες, τὴν Οἰκουμενικὴ κίνηση. Βεβαίως ὅλη αὐτὴ ἡ δράση τοῦ Δημητρίου καταγράφεται περιληπτικῶς ἀπὸ τὸν κ. Β.Θ.Σ., ἀλλ' αὐτὴ ἢ καταγραφή εἶναι πολὺ χρήσιμη, ἀφοῦ ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νὰ κρίνει τὸ πολυσχιδές ἔργο ἐνός ἡρεμου, κατὰ τὰ ἄλλα, Πατριάρχου.

Εἰδικὴ ἐνότητα εἶναι ἀφιερωμένη στὴν ἀσθένεια, τὸν θάνατο καὶ τὴν κηδεῖα τοῦ αἰοδύμου Δημητρίου, γιὰ τὴν ὁποία ὁ κ. Β.Θ.Σ. γράφει ὅτι «ὑπῆρξεν ἢ λαμπροτέρα –ἂν εἶναι δυνατόν νὰ χαρακτηρισθῆ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο– ἀκόμη καὶ αὐτῆς τῆς τοῦ ΚΠόλεως Ἀθηνᾶγορου (11.7.1972) καὶ ἔξ ὄλων τῶν ἄλλων τῶν ἀπὸ τοῦ 1923 καὶ ἐντεῦθεν». Τέλος, ὁ συγγρ. προβαίνει σὲ σύντομο χαρακτηρισμὸ τοῦ Δημητρίου: ὁ Δημήτριος δὲν ἐπέδιωσε τὴν θέση τοῦ Πατριάρχου, σύμβουλοί του διετέλεσαν οἱ Χαλκηδόνιοι Μελίτων, Σάρδεων Μάξιμος καὶ Ροδοπόλεως Ἱερώνυμος, ἀπέκτησε ἐμπειρία καθ' ὄν χρόνου διατελοῦσε Πατριάρχης, ἐπέτυχε πολλὰ ἐν μέσῳ κοσμογονικῶν ἀλλαγῶν (ὡς ἡ πτώση τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ), τιμήθηκε ἀπὸ τοὺς ξένους ὡς

άρχηγός κράτους, συνεργάστηκε άφύγως με τούς λοιπούς ιεράρχες και τόν κλήρο, προώθησε τίς διορθόδοξες σχέσεις και έν γένει ύπήρξε και γνωρίζεται: ταπεινός, ταπεινωθείς, άλγήσας, ήπιος, γαλήνιος, γλυκύς, πιστός, καλός, σεμνός, προσηής, άτυφος, γνήσιος, εύγενής, στοργικός κ.λπ.

Στό δεύτερο τμήμα τού βιβλίου του ό κ. Β.Θ.Σ. δημοσιεύει κείμενα: 'Υπόμνημα έκλογής τού άπό Ίμβρου και Τενέδου, Λόγος Προσαγορευτήριος εις Δημήτριον ύπό Άπολλωνιάδος Κωνσταντίνου, Λόγος ένθρονιστήριος, [Λόγος] εις τά έγκαίνια τού νέου Πατριαρχικού Οίκου (1989), Τάξις και Άκολουθία επί τοίς έγκαίνιοις τού Νέου Πατριάρχου Οίκου (Έν Φαναρίω τή 17η Δεκ. 1989), Έκδημία τού ΚΠόλεως Δημητρίου (1991), Λόγος Έπικήδειος ύπό Φιλαδελφείας Μελίτωνος (1991), Τό έτήσιον Μνημόσυνον τού ΚΠόλεως Δημητρίου (1992), Τό τριετές μνημόσυνον τού ΚΠόλεως Δημητρίου (1994). Τό έργο τού κ. Β.Θ.Σ. κατακλείεται με σειρά φωτογραφιών τού Δημητρίου και τό Εύρετήριον.

Τελικώς, τό νέο αυτό βιβλίό τού κ. Β.Θ.Σ. άποτελεί λαμπρή συμβολή στην ιστορία τού Οίκουμενικού Πατριαρχείου, καθώς έξιστορεί τόν βίο και τό έργο τού καλού κάγαθού Πατριάρχου Δημητρίου.

ΑΘΑΝ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

I Greci à Venezia, έκδ. Instituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Venezia 2002, σσ. 745

Ό τόμος αυτός, πού μελετά την έλληνική παρουσία στην Βενετία, άποτελεί έκδοση τών Πρακτικών τού Διεθνούς Συμποσίου I Greci à Venezia, τό όποιο έλαβε χώρα στην Βενετία άπό 5-7 Νοεμβρίου 1998, για να έορταστούν τά 500 χρόνια άπό την ίδρυση τής Έλληνικής Άδελφότητος στην πόλη τών Δόγηδων. Τόν πολυσέλιδο αυτόν τόμο έπιμελήθηκαν ή κ. Maria Francesca Tiepolo και ό κ. Eurigio Tenetti.

Τήν σειράν τών εισηγήσεων άνοίγει ό Manlio Pastore Stocchi, Venezia e la cultura greca. Qualche riflessione preliminare, πού σημειώνει ότι ή άνάγκη για την γνώση τής έλληνικής γλώσσας παρατηρήθηκε στην Φλωρεντία με έκφρασή τόν Βοσκάκιο και ότι άπό τά μέσα τού 15ου αί. ό βενετικός ούμανισμός προώθησε την έλληνική γλώσσα ως σύνδεσμο μεταξύ λατινικού και έλληνικού πολιτισμού. Ό Giorgio Ravegnani, Un legame di lunga tradizione. Dalla genesi di Venezia alla nascita della Comunità έξετάζει τίς σχέσεις Βυζαντίου και Βενετίας πρό τού 1204 πού χαρακτηρίζονται άπό συχνές άποστολές άντιπροσωπειών άπό την Κωνσταντινούπολη προς την Γαληνότατη

και οι όποιες σχέσεις συνεχίσθηκαν και μετά το 1261 με την παρουσία Έλλήνων σ' αυτήν, για να κορυφωθούν μετά το 1453, όποτε κατέφθασαν εκεί οι Βυζαντινοί ούμανιστές που συνέβαλαν στην διάδοση των άνθρωπιστικών γραμμάτων στη Δύση. 'Ο David Jacoby, I Greg' e altre comunità di Venezia e oltremare, ασχολείται με τρεις έθνοπολιτισμικούς πληθυσμούς που εγκαταστάθηκαν στην Βενετία, ήτοι Έλληνες, Άλβανούς και Έβραίους, τις δραστηριότητές τους από τα μέσα του 12ου αι. ως τα μέσα του 16ου αι., για τις διαφορές τους, την συμπεριφορά των βενετικών αρχών απέναντί τους, τις συχνές μεταβολές αυτής της συμπεριφοράς. 'Ο Giorgio Fedalto, La Comunità Greca, la Chiesa di Venezia, la Chiesa di Roma, τονίζει τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι Έλληνες Όρθόδοξοι της Βενετίας από τις τοπικές αρχές, την τοπική Έκκλησία και το Βατικανό, οι όποιοι τρεις αναφερθέντες φορείς επέδειξαν, κατά τον π. Fedalto, ευνοϊκότερη στάση έναντι των Έλλήνων μετά την σύνοδο της Φερράρας - Φλωρεντίας και τις παπικές βούλεις του Λέοντος Ι' σέ σύγκριση με τα αυστηρά βενετικά δικαστήρια.

'Ο Ευστάθιος Μπίρταχας, Un «secondo» vescovo à Venezia. Il metropolita di Filadelfia (secoli XVI-XVIII), έρμηνεύει τους πολιτικούς λόγους που όδηγησαν την Βενετία στην απόφαση να επιτρέψει την εγκατάσταση του μητροπολίτου Φιλαδελφείας στο έδαφός της, το 1577, την επίσημη έκλογή του το 1617 από την Άδελφότητα των Έλλήνων, την διαδικασία της έκλογής του, την δικαιοδοσία του στα Ίόνια νησιά, την Δαλματία και την Ίστρια. 'Ο καθηγ. Ζαχαρίας - Ν. Τσιρπανλής, La posizione della Comunità greco-ortodossa rispetto al patriarcato ecumenico di Constantinopoli (XV-XVIII secolo). Saggio interpretato di istituzioni e avvenimenti, κάμει λόγο για τις σχέσεις των Έλλήνων Όρθοδόξων της Βενετίας με το Οικουμενικό Πατριαρχείο από το τέλος του 15ου αι. ως το 1800: 1498-1540 το Πατριαρχείο δέν εμφανίζεται στην πνευματική ζωή της Άδελφότητας, 1540 και έξης άμεση παρέμβασή του, ίδρυση μητροπόλεως, φιλορθόδοξη πολιτική της Βενετίας και μόνιμη εγκατάσταση έλληνορθόδοξου μητροπολίτου, 1712-1800 έσωτερική φθορά της Άδελφότητας και παρακμή της.

'Η Έλένη Προφουρίου, La diaspora greca in Italia dopo la caduta di Constantinopoli: Ancona, Napoli, Livorno e Genova, μελετά τις έλληνικές αυτές κοινότητες: την Ancona, το λιμάνι αυτό του παπικού κράτους με την κοινότητα των ευπόρων Έλλήνων εμπόρων, την Napoli των Ίσπανών με τα μέλη της ασχολούμενα με τον στρατό (stradioti) και την πολιτική, το Livorno των Μεδίκων και την Genova, όπου οι έλληνικές κοινότητες αναπτύσσονται στους αρχικούς πυρήνες των ναυτικών και των εμπόρων· ή μελέτη κάμει λόγο, επίσης, για τους θεσμούς των κοινοτήτων, τις σχέσεις τους με τις

άρχες, τις πολεοδομικές επιδράσεις που άφησαν οι κοινότητες στο πέρασμά τους.

‘Ο Jonathan Harris, *La Comunità greca e i suoi avamposti nell’ Europa settentrionale*, αναφέρεται στις περιπτώσεις των ὀλιγαρίθμων Ἑλλήνων τοῦ Παρισιοῦ, τῆς Bruges στο Βέλγιο καὶ τοῦ Λονδίνου τοῦ 15ου καὶ 16ου αἰ., οἱ ὅποιοι στερούμενοι ἐκκλησιῶν, ἀφομοιώνονταν εὐκόλα ἀπὸ τὴν πλειονότητα, γεγονός που ἀντανακλοῦσε στὴν θέση τοῦ καρδινάλιου Βησσαρίωνος ὅτι ἡ γλώσσα διέκρινε τοὺς Ἑλληνες φυγάδες στὴν Δύση ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο πληθυσμό.

‘Ο ὑπογραφόμενος μὲ τὴν εἰσήγησή του *Il Collegio Flangini* ἐξετάζει τὴν λειτουργία τῆς σχολῆς που ἴδρυσε στὴν Βενετία ὁ Θωμᾶς Φλαγγίνης μὲ τὴν διαθήκη του τῆς 11 Σεπτ. 1644, τὸν σκοπὸ τῆς λειτουργίας της, που ἦταν ἡ ἀναστολή τῆς καθολικῆς προπαγάνδας στὴν Ἑλληνικὴ Ἀνατολή μέσω τῶν ἀποφοίτων της, καθὼς καὶ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου· ἐξετάζει, ἐπίσης, τὸν τρόπο λειτουργίας της ἀπὸ τὸ 1665-1797, τοὺς διδασκάλους, τὸν ἀριθμὸ τῶν μαθητῶν, τὰ διδασκόμενα μαθήματα.

‘Ο Renato d’ Antiga, *Elia Miniatis, teologo e storico della Chiesa greca a Venezia*, κάμει λόγο γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἀδελφότητα τὴν περίοδο που εὐρισκόταν ἐκεῖ ὁ Μηνιάτης 1671-1714, τὶς σχέσεις του μὲ τὸν φιλοκαθολικὸ μητροπολίτη Φιλαδελφείας Μελέτιο Τυπάλδο, τὴν σημασία τοῦ ἔργου του *Πέτρα σκανδάλου* (1718) γιὰ τὸ σχίσμα τοῦ 9ου αἰ. καὶ τὴν ἐπίδραση που ἤσκησε στοὺς καθολικοὺς τὸ ἐν λόγω ἔργο.

‘Ο Νικόλαος Γ. Μοσχονᾶς, *La comunità greca di Venezia: aspetti sociali ed economici*, ἐρευνᾷ τὴν παρουσία, μετὰ τὸ 1453, Ἑλλήνων, ὅπως βυζαντινῶν ἀριστοκρατῶν, ἐμπόρων, λογίων, πλοιοκτητῶν, κληρικῶν, στρατιωτικῶν, τεχνιτῶν κ.ἄ. που ἴδρυσαν τὸ 1498 τὴν Ἀδελφότητα, ἡ ὁποία πάραυτα προχώρησε στὴν ἴδρυση ὀρθοδόξου ναοῦ, βοήθησε τὰ μέλη της καὶ ἐν μέρει συνέβαλε καθοριστικῶς στὴν ἀνάπτυξη τῆς Γαληνοτάτης ὡς τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰ., ὁπότε ἄρχισε ἡ παρακμὴ της. ‘Ο Ugo Tucci, *I Greci nella vita marittima veneziana*, ἀσχολεῖται μὲ τὴν πληθωρικὴ ἑλληνικὴ παρουσία στὸν χῶρο τῆς ναυτιλίας, ὅπου οἱ Ἑλληνες ἀπασχολοῦνταν στὰ ναυπηγεῖα, στὸν στόλο ὡς κωπηλάτες, ἀλλὰ καὶ διακρίνονταν ὡς ἐφοπλιστὲς καὶ χαρτογράφοι. Ἡ Maria Francesca Tiepolo, *Greci nella cancelleria veneziana: Giovanni Dario*, παρουσιάζει τὴν προσωπικότητα τοῦ Κρητικοῦ, τὴν καταγωγή, *Giovani Dario* (1414-1494) που διακρίθηκε ὡς γραμματεὺς τῆς βενετικῆς δημοκρατίας· ἡ κ. Tiepolo ἐπισημαίνει τὴν ἐμπειρία της σὲ ναυτιλιακὰ θέματα ἀλλὰ καὶ τὴν συνεργασία, μέσω ἐπιστολῶν, μὲ τοὺς σουλτάνους γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς.

‘Ο Manlio Cortelazzo, *Influsso greco sull’ antroponomia e la toponomastica veneziane*, τονίζει την έντονη απουσία της ελληνικής γλώσσας στην ονοματολογία και τα τοπωνύμια, με εξαίρεση τα ονόματα αγίων της Ανατολικής Εκκλησίας στα ονόματα Βενετών. ‘Η Δέσποινα Βλάσση, *Cause di divorzio giudicate dagli arcivescovi di Filadelfia secondo «i sacri canoni e le leggi della Santa Madre Chiesa Orientale»*, εξετάζει τις αιτίες διαζυγίου ‘Ελλήνων της Βενετίας της περιόδου 1592-1820, την εκδίκασή τους από τους μητροπολίτες Φιλαδελφείας, και σε περιπτώσεις διατροφής από τα βενετικά δικαστήρια. ‘Ο Antonio Nero, *Influssi Veneto-byzantini nella devozione popolare veneziana*, κάμει λόγο για τις επισκέψεις ‘Ελλήνων ‘Ορθοδόξων σε καθολικούς ναούς, της Βενετίας και Βενετών στον ‘Αγιο Γεώργιο των ‘Ελλήνων ή την ιδιαίτερη τιμή του ‘Αγίου Σπυρίδωνος, μετά το 1716, ύστερα από την αποτυχία των Τούρκων να καταλάβουν την Κέρκυρα, που αποδόθηκε στην παρέμβαση του ‘Αγίου Σπυρίδωνος· γίνεται, ώσαύτως, λόγος για την εὐλάβεια λατρεία Βενετών σε βυζαντινές εικόνες.

‘Ο Γεώργιος Πλουμίδης, *Tipografie greche di Venezia*, όμιλεί για τους πρώτους ‘Ελληνες και Βενετούς τυπογράφους κατά τον 16ο και 17ο αιώνα, την ανάπτυξη της τυπογραφίας με πρωταγωνιστές τους Γλυκύδες, τους Θεοδοσίους, τον Σάρο, τον Βενετό Bortoli· εξετάζεται, επίσης, ό τύπος των εκδόσεων, ή διακίνηση του βιβλίου. ‘Η Anna Pontani, *L’umanesimo greco à Venezia*, Marco Musuro, Girolamo Aleandro e l’*Antologia Planudea*, ασχολείται με τα σχόλια άνωνύμου Βενετού στην ‘Ανθολογία του Πλανούδη, με βάση την διδασκαλία του Μάρκου Μουσούρου στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβας, σχόλια που άναδεικνύουν την ύψηλή ποιότητα της διδασκαλίας του Μουσούρου, αλλά και την πνευματική ώριμότητα του Βενετού μαθητού του. ‘Ο Nicolò Zorzi, *Tre note veneziane nel commento al Antologia Planudes*, Appendice al saggio di A. Pontani, συμπληρώνει την προηγούμενη μελέτη της A. Pontani. ‘Η Brigitte Mondrain, *Le commerce des manuscrits grecs à Venise au XVIe siècle, Copistes et marchands*, μελετά το εμπόριο χειρογράφων στην Βενετία κατά την περίοδο 1520-1560, τα όποια φιλοτεχνούσαν ‘Ελληνες αντιγραφείς με βάση την βιβλιοθήκη του καρδινάλιου Βησσαρίωνος και τα χειρόγραφα της, τα άποκείμενα στην Μαρκιανή Βιβλιοθήκη· στο εμπόριο μάλιστα των χειρογράφων είχε διακριθεί ό Κερκυραϊός λόγιος ‘Αντώνιος ‘Επαρχος.

‘Η Margherita Losacco, «*In angulo clarissimae huius verbise*», Antonio Katiforos (1685-1763) e l’*edizione veneziana delle opere di Fozio*, παρουσιάζει τον Ζακυνθινό λόγιο ‘Αντώνιο Κατήφορο και την ένασχόλησή του με την έκδοση του έργου του Φωτίου, που σώζονται άνέκδοτα σε έπτά κώδικες της

Μαρκιανής Βιβλιοθήκης. Ἡ Maria Elisabetta Bottechia-Dehō, *Codici greci mareiani bessarionei. Dall' antichità alla scienza moderna*, ὀμιλεῖ γιὰ τὸ χειρόγραφο τοῦ Βησσαρίωνος, τὸ ἀφορῶν τὰ Μηχανικά τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸ ὁποῖο εἶχε συμβουλευθεῖ ὁ Ἕλληνας οὐμανιστὴς Λαόνικος Θωμαῖος, προκειμένου νὰ μεταφράσει τὰ Μηχανικά, καὶ ἀπὸ αὐτὸν ὁ Γαλιλαῖος· τὸ γεγονός αὐτὸ δείχνει ὅτι, πράγματι, ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Βησσαρίωνος εἶναι ἡ γέφυρα μεταξύ Ἀρχαιότητος καὶ νεωτέρας ἐπιστήμης. Ἡ Ersi Brouscari, *La Chiesa di S. Giorgio dei Greci à Venezia e l' architettura*, παρουσιάζει τὶς ἐξελικτικὲς φάσεις ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ ἀπὸ τὸ 1539 ἢ τὸ 1575, τοὺς ἀρχιτέκτονες, τὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφή του, ἀλλὰ καὶ τὴν σημασία του γιὰ τὸν Ἑλληνισμό τῆς Διασπορᾶς. Ἡ Donatella Galabi, *L' Insediamento greco e il contesto urbano*, μελετᾷ τὶς περιοχὲς πέριξ τῆς Βενετίας, ὅπου ἐγκαταστάθηκαν Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ τὰ κτήρια ποὺ ἀνήγειραν, καθὼς καὶ τὰ τοπωνύμια τῶν περιοχῶν ποὺ ἐπιβιώνουν ἀκόμη καὶ σήμερα. Ἡ Maria Constantoudaki - Kitromilides, *Le icone e l' arte dei pittori greci à Venezia, Maestri in rapporto con la confraternità greca*, κάμει λόγο γιὰ σειρὰ ζωγράφων, κυρίως Κρητῶν τοῦ 16ου αἰ. ποὺ συνδύαζαν τὴν δυτικὴ ἐπίδραση, τὸν ἀρχαιοελληνικὸ τρόπο, τὴν προσωπικὴ εὐαισθησία ἑνὸς ἑκάστου ζωγράφου, ἀλλὰ καὶ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν πελατῶν τους. Ὁ Lionello Puppi, *El Greco à Venezia*, παρακολουθεῖ τὴν παρουσία τοῦ El Greco στὴν Βενετία, τὸ 1568 μὲ τὴν μαθητεία του κοντὰ στὸν Tiziano καὶ τὸν Tintoretto, στὴν Ρώμη τὸ 1570, ὅπου δέχθηκε τὴν ἐπίδραση τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου καὶ τὴν ἐπιστροφή του στὴν Βενετία μεταξύ 1573-1574 μὲ στάση στὴν Πάριμα.

Συμπερασματικῶς, πρόκειται γιὰ ἕνα θαυμάσιο ἀπὸ κάθε ἀποψη τόμο, ὅπου περιέχονται εἰσηγήσεις τῶν πλέον εἰδικῶν γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ παρουσία στὴν Βενετία: τὴν ἐκκλησιαστικὴ, τὴν πολιτισμικὴ, τὴν οικονομικὴ, τὴν κοινωνικὴ. Πρόσωπα, συμπεριφορὲς, τάσεις, σχέσεις μὲ τὴν Βενετία, τὸ Βατικανό, περιπέτειες, δόξα καὶ παρακμὴ, ὅλα τοῦτα περνοῦν στὸν τόμο αὐτόν. Αὐτὴν τὴν πορεία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Βενετίας συνεχίζει σήμερα τὸ Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο Βενετίας, ποὺ διευθύνει ἡ καθηγήτρια κ. Χρῦσα Μαλτέζου, διάδοχος ἐπιφανῶν προσωπικοτήτων τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων: τῆς Σοφίας Ἀντωνιάδου, τοῦ Μ. Ἰ. Μανούσακα, τοῦ Ν. Παναγιωτάκη.

Ἀξίζουσιν θερμὰ συγχαρητήρια στὸ Istituto Veneto ποὺ ὀργάνωσε τὸ Συμπόσιο ἀλλὰ καὶ ποὺ ἐξέδωσε καὶ τὰ Πρακτικά του· τὸ Istituto Veneto μὲ φροντίδα περισσὴ διοργανώνει συνέδρια, διαλέξεις, συζητήσεις καὶ κυκλοφορεῖ ἐκδόσεις γιὰ τὴν Βενετία. Μὲ ἕνα λόγο εἶναι ἡ Μητρόπολις τῆς ἱστορίας τῆς Βενετίας.

ΑΘΑΝ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

«*Ἡ Καινὴ Διαθήκη τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἀπλὴν διάλεκτον γενομένη μετάφρασις διὰ Μαξίμου τοῦ Καλλιουπολίτου ἀνατυπωθεῖσα δ' ἐπιμέλεια Ἑμμανουὴλ Χ. Κασδάγλη*», Ἀθήνησι: Μορφωτικὸν Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης (1995-1999), (Α'-Γ' τόμοι), ISBN 960-250-094-8, 960-250-095-6, 960-250-181-2.

Μία ἀπὸ τίς δραστηριότητες τοῦ πολυπράγμονος καὶ ἀμφιλεγόμενου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κύριλλου Λούκαρη (4 Νοεμβρίου 1620-17 Ἀπριλίου 1623, 2 Ὀκτωβρίου 1623-14 Ὀκτωβρίου 1633, 22 Ὀκτωβρίου 1633-16 Μαρτίου 1634, 12 Μαρτίου 1634-15 Μαρτίου 1635, 20/27 Μαρτίου 1637-29 Ἰουνίου 1638 σύλλληψη καὶ 7 Ἰουλίου 1638 ἐκτέλεση) ὑπῆρξε ἡ μετάφραση («μεταγλώττιση») τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἡ ὁποία ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Γενεύη τὸ 1638, «γενομένη ὑπὸ τοῦ ἱερομονάχου Μαξίμου τοῦ Καλλιουπολίτου».

Γιὰ πολλὰ χρόνια, ἡ κύρια μορφή ἀναφορᾶς μας σχετικά μὲ τὸ θέμα αὐτὸ ἦταν τὰ βιβλιογραφικὰ δεδομένα τοῦ Émile Legrand¹. Τὴν πληρέστερη ἐνημέρωση ὁμως στὸ θέμα αὐτὸ τὴν ὀφείλουμε στὴν κατατοπιστικὴ μελέτη τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Μ.Ἰ. Μανούσακα: «*Νέα στοιχεῖα γιὰ τὴν πρώτη μετάφραση τῆς Καινῆς Διαθήκης στὴ δημοτικὴ γλῶσσα ἀπὸ τὸν Μάξιμο Καλλιουπολίτη*», *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, 2 (1987), σσ. 7-70. Μετὰ τὴ μελέτη τοῦ Μ.Ἰ. Μανούσακα, θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Gunnar Herig, *Ökumenisches Patriarchat und europäische Politik 1620-1638*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden GmbH 1968, Sitz Stuttgart (μετάφραση στὰ ἑλληνικά: Δημοσθένης Κούρτοβικ, *Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ Εὐρωπαϊκὴ Πολιτικὴ 1620-1638*, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 1992), ἡ ὁποία ἐνέταξε τὸ μεταφραστικὸ ἔργο τοῦ Μαξίμου Καλλιουπολίτου στὸ σύνολο τῆς πολιτικό-θρησκευτικῆς δραστηριότητος τοῦ Κυρίλλου Λούκαρη². Τέλος, ἀξιόπιστη πληροφόρηση σχετικά μὲ τὴ μετάφραση τῆς Καινῆς Διαθήκης παρέχεται καὶ στὸ δημοσίευμα τοῦ Χρήστου Πατρινέλη, «*Λόγιοι τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τοῦ Διαφωτισμοῦ*», (Ἔρθρα στὸ Παγ-

1. Βλ. Émile LEGRAND, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-septième siècle*, I Paris 1894, pp. 363-388.

2. Ἀντιθέτως ἡ μελέτη τοῦ Steven Runciman, *The Great Church in Captivity. A study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independance*, At the University Press, Cambridge 1968, ἀναφέρεται στὸ γεγονὸς τῆς μετάφρασης τῆς Καινῆς Διαθήκης (σ. 275) ὡς μέρος τῆς θρησκευτικῆς δραστηριότητος (ἀποτέλεσμα τῆς πνευματικῆς ἐξελίξης) τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κύριλλου Λούκαρη (σσ. 259-288), ἐνῶ ἀποφεύγει νὰ ἐξετάσει τόσο τὴν παραπάνω μετάφραση τοῦ 1638 ὅσο καὶ τὴν Ὁμολογία Πίστεως (1629-) τοῦ Κυρίλλου Λούκαρη ὡς πολιτικὲς πράξεις.

κόσμιο Βιογραφικό Λεξικό της Έκδοτικής Ἀθηνῶν), Ἀνάτυπο, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 24 κ.έξ.

Μία ἄλλη κατηγορία ἐρευνητῶν, προσέθεσε καὶ αὐτὴ ἀρκετὲς πληροφορίες στὸ θέμα, ἀλλὰ τὸ ἐξέτασε ἀποκλειστικῶς ὡς θέμα τῆς μεταφράσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης, χωρὶς νὰ ἐξεταστοῦν οἱ ἱστορικὲς συγκυρίες καὶ ἡ πολιτικὴ πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς, τῶν δραστηριοτήτων καὶ τῆς συμμετοχῆς στὸ θέμα, τοῦ Κυρίλλου Λούκαρη. Ἐδῶ, θὰ πρέπει νὰ ἀναφεροῦν οἱ μελέτες τῆς Ἑλένης Κακουλίδου, *Γιὰ τὴ μετάφραση τῆς Καινῆς Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη 1970, τοῦ Γεωργίου Μεταλληνοῦ, *Τὸ ζήτημα τῆς μεταφράσεως τῆς Ἀγίας Γραφῆς εἰς τὴν νεοελληνικὴν κατὰ τὸν ἸΘ' αἰώνα*, Ἀθήναι 1977 καὶ τοῦ Στυλιανοῦ Μπαῖρακτάρη, *Οἱ μεταφράσεις τῆς Ἀγίας Γραφῆς στὴν ἀπλοελληνικὴ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας*, Ἀθήνα 1995.

Πρὶν λίγα χρόνια, ὁ Ἐμμανουὴλ Χ. Κάσδαγλης, ἀπὸ τὴ θέση τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης (Μ.Ι.Ε.Τ.), ἀποφάσισε νὰ παρουσιάσει στὸ κοινὸ τὸ ἀπρόσιτο καὶ δυσεύρετο ἔργο τοῦ Μαξίμου Καλλιουπολίτου, προβαίνοντας στὴν ἐπανεκδόσή του. Καὶ ἐνῶ ὄλα ἔδειχναν ὅτι ἡ ἐπανεκδοτικὴ προσπάθεια τοῦ ἔργου προχωροῦσε ἀπρόσκοπτα³, ἀνεστάλη γιὰ μερικὰ χρόνια, ἐξ αἰτίας τοῦ θανάτου τοῦ ἐπιμελητῆ τῆς ἐκδόσεως. Τελικὰ τὸ ἔργο κυκλοφόρησε τὸ 1999.

Στὴν παροῦσα ἐπανεκδόση τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης περιέχεται μόνον ἡ μετάφραση τῶν βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης, χωρὶς τὴν παράλληλη παράθεση τοῦ πρωτοτύπου κειμένου («Αὐθεντικόν»), ὅπως συνέβη στὴν πρώτη ἐκδοση τοῦ ἔργου στὴ Γενεύη τὸ 1638, ἀλλὰ καὶ στίς δυὸ ἐπανεκδόσεις τῆς ἰδίας μετάφρασης δηλαδὴ τοῦ Λονδίνου (1703) ἀπὸ τὸ Σεραφεῖμ Μυτιληναῖο καὶ τῆς Χάλλης (1710) ἀπὸ τὸ Ναουσσαῖο Ἀναστάσιο Μιχαήλ⁴.

3. Διότι ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς 2 ἔντυπους τόμους τοῦ ἔργου, οἱ ὁποῖοι ὑπάρχουν (Η ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΗΜΩΝ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ. ΔΙΓΛΩΤΤΟΣ. Ἐν ἡ ἀντιπροσώπως τὸ τέθειον πρωτότυπον καὶ ἡ ἀπαρἀλλάκτως ἐξ ἐκείνου εἰς ἀπλὴν διάλεκτον διὰ τοῦ μακαρίτου κυρίου, ΜΑΞΙΜΟΥ ΤΟΥ ΚΑΛΛΙΟΥΠΟΛΙΤΟΥ, γενομένη μετάφρασις ὅμα ἐτυπώθησαν. Genève, 1638, imprimé par Pierre Aubert en deux volumes), ὁ Ἐμμανουὴλ Κάσδαγλης ζήτησε καὶ προμηθεύτηκε τὸ μικροφίλμ τοῦ μοναδικοῦ χειρογράφου τοῦ ἔργου (Genevensis 12A), τὸ ὁποῖο βρῆσκειται στὴν Πανεπιστημιακὴ Βιβλιοθήκη τῆς Γενεύης.

4. Σχετικὰ μὲ τὶς δυὸ ἐπανεκδόσεις τῆς μεταφράσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀπὸ τὸν Μάξιμο Καλλιουπολίτη βλ. τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Κυριάκου ΠΑΠΟΥΛΙΔΗ, *Problèmes de traduction et d'interprétation du Nouveau Testament en grec moderne: le cas de Maxime de Gallipoli (1638)* / Thèse de doctorat Nouveau Regime sous la direction de Monsieur le Professeur Guy Saunier, Université de Paris-Sorbonne (Paris IV), Paris 1999, pp. 122-144.

Ἡ μετάφραση αὐτὴ ποὺ πραγματοποιήθηκε σὲ τρεῖς διαδοχικὲς φάσεις (Μάρτιος 1629-Μάρτιος 1630), Μάρτιος 1630-1633, 1636-1638)⁵ ἀπὸ τὸ μοναχὸ Μάξιμο Καλλιουπολίτη (Ρόδιο), ἔλαβε χώρα στὰ πλαίσια ἑνὸς πολιτικο-θρησκευτικοῦ σχολίου, ἐμπνευσμένου ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Κύριλλο Λούκαρη, τὸ ὁποῖο ἀποτελέσει τὴ βάση τῆς συνεργασίας τοῦ τελευταίου μετὰ τοὺς πρεσβευτὲς τῆς Ἀγγλίας, Sir Thomas Roe (1621-1628) καὶ τῶν Ἑνωμένων Ἐπαρχιῶν τῶν Κάτω Χωρῶν, Cornelius Haga (1612-1639) στὴν Κωνσταντινούπολη⁶. Ἡ πολιτικο-θρησκευτικὴ αὐτὴ συνεργασία μεταξὺ Ὁρθοδόξων καὶ Διαμαρτυρομένων στρεφόταν ἐναντία στὴν πολυδιάστατη δραστηριότητα τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο⁷,

5. Ἡ πρώτη φάση τῆς μετάφρασης τοῦ κειμένου τῆς Καινῆς Διαθήκης στὴν κοινὴ δημώδη τῆς ἐποχῆς διήρκασε ἀπὸ τὸ Μάρτιο τοῦ 1630 ἕως τὸ Μάρτιο τοῦ 1633. Στὴ συνέχεια ὁ θάνατος τοῦ μεταφραστῆ, Μάξιμου τοῦ Καλλιουπολίτου στὶς 24 Σεπτεμβρίου / 4 Ὀκτωβρίου 1633 καὶ ἡ ἀδυναμία εὑρεσης Ἑλλήνων διορθωτῆ καθυστέρησαν τὴ διαδικασία ἐκδόσεως τῆς μεταφράσεως, ἡ ὁποία ἄρχισε στὶς 26 Μαΐου / 6 Ἰουνίου 1636 καὶ ὀλοκληρώθηκε τὸ φθινόπωρο τοῦ 1638. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τὰ οικονομικὰ προβλήματα ἀποτελέσαν ἐπίσης ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα προβλήματα γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἐκδοτικῆς αὐτῆς διαδικασίας, ἀφοῦ τὰ πρῶτα ἀντίτυπα ἐφθασαν στὴν Κωνσταντινούπολη μόλις τὸ 1645. Βλ. σχετικὰ Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ, *Problèmes de...*, ὁ.π., pp. 100-106, 114-120.

6. Γιὰ τίς σχέσεις ἀνάμεσα στοὺς Προτεστάντες καὶ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο πρὶν ἀπὸ τὸν Κύριλλο Λούκαρη, ἡ ἀκόλουθη βιβλιογραφία παραμένει ἐνδεικτικὴ:

α) Gunnar HERING, «Orthodoxie und Protestantismus», XVI, *Internationaler Byzantinistenkongress, Akten I/2*, Wien 1981 (= *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 31/2), pp. 823-874.

β) Dorothea WENDEBOURG, *Reformation und Orthodoxie. Der ökumenische Briefwechsel zwischen der Leitung der Württembergischen Kirche und Patriarch Jeremias II von Konstantinopel in den Jahren 1573-1581*, Göttingen 1986.

γ) E. BENZ, *Wittengerg und Byzanz. Zur Begegnung Auseinandersetzung der Reformation mit der östlich-orthodoxen Kirche*, Marburg 1949.

δ) Χ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Σχέσεις ὀρθοδόξων καὶ διαμαρτυρομένων ἀπὸ Ἱερεμίου Β' μέχρι Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως», *Νέα Σιών* τόμ. 21 (1926), σ. 65-81, 129-144, 193-209, 356-371, 401-416.

ε) Ι. ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός* (τόμ. Ι-ΙΙ), Ἀθήνα 1937-1939.

7. Ἡ καταλυτικὴ παρουσία καὶ ἡ πολυδιάστατη δραστηριότητα τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας (ἐκδοσιμὴ λεξικῶν καὶ γραμματικῶν τῆς ὀμιλουμένης ἑλληνικῆς, ἀποστολὴ μισσιοναριῶν στὸν ἑλληνόφωνο χῶρο κ.λπ.) στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο κατὰ τὸ πρῶτο μισό τοῦ 17ου αἰώνα ὑποχρέωσαν τὸν Κύριλλο Λούκαρη νὰ ἀναθεωρήσει τίς ἀπόψεις του σχετικὰ μετὰ τοὺς παραδοσιακοὺς ἔχθρους τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ νὰ προχωρήσει στὴν ἀνεύρεση λύσεων γιὰ τὴν ἀνύψωση τοῦ βιοτικῆς ἐπιπέδου τῶν ἑλληνοφώνων ὀρθοδόξων χριστιανῶν, χρησιμοποιώντας τὰ ἴδια μέσα μετὰ τοὺς Ρωμαιοκαθολικοὺς μισσιονάριους. Σχετικὰ μετὰ τὴν ἱεραποστολικὴ δραστηριότητα τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο πα-

έπειδή θεωρούσαν την παρουσία της τελευταίας ως τὸ μεγαλύτερο κίνδυνο πὸν ὑπέθαλπε τὴν πολιτιστικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἀλλοτριώση τῶν ὀρθόδοξων ἑλληνοφῶνων τῶν Βαλκανίων καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Σ' αὐτὰ τὰ πλαίσια ἐντάσσεται καὶ ἡ ἐκδοσὴ τῆς μεταφράσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης στὴν ὁμιλουμένη τῆς ἐποχῆς, ἀφοῦ ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ ἐγχειρήματος αὐτοῦ ὑπῆρξε ἡ ἀντίστασὴ ἐναντίον τῆς διάδοσῆς τῆς ΡΚαθολικῆς προπαγάνδας «εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολήν» μὲ τὴν παράλληλη ἐξύψωση τοῦ βιοτικῆς ἐπιπέδου τοῦ ἑλληνοφώνου-ὀρθόδοξου πληθυσμοῦ στὴ γεωγραφικὴ ζώνη τῶν Βαλκανίων καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, σὲ πρώτη φάση καὶ ἡ ἀναχαίτισή της στὸ μέτρο πὸν αὐτὸ παρέμενε ἐφικτό, σὲ δευτέρη φάση⁸. Κατ' ἐπέκταση, θὰ πρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι τὰ κίνητρα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κύριλλου Λούκαρη ὑπῆρξαν ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο ποιμαντικὰ καὶ δὲν ἀπέβλεπαν ἕως τὴν ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία, ὅπως ἀναφέρεται σχετικὰ στὸ κείμενο τῶν Ἐπιλεγόμενων (σ. 846)⁹.

ραθέτουμε τὴν παρακάτω βιβλιογραφία, ἡ ὁποία παραμένει ἐνδεικτικὴ:

α) Μ. ΡΟΥΣΣΟΣ, *Ἰησοῦτες στὸν ἑλληνικὸ χῶρο (1560-1915)*, Ἔκδ. Κ.Ε.Ο. Αθήνα 1991.

β) Ε. LEGRAND, *Relation de l' Etablissement des P.P. de la Compagnie de Jésus en Levant* (éd. conforme au manuscrit de la B.N.), Paris, Maisonneuve, 1869.

γ) Γυετταίου Ἀββᾶ, «Περὶ τῆς δυτικῆς προπαγάνδας ἐν τῇ Ἀνατολῇ», *Εὐαγγελικὸς Κῆρυξ*, 11(1867), σσ. 380-383.

δ) Μ. SCHNEIDER, *Girolamo Germano, grammairien et lexicographe du néo-grec (1568-1632). Contribution l' étude des premiers entegistements systematiques du grec parlé d' une région en pays grec*, Thèse de doctorat Nouveau Regime sous la direction de Monsieur le Professeur Asterios Argyriou, Université de Strasbourg II, Strasbourg 1998.

8. Ἡ μετάφραση τῆς Καινῆς Διαθήκης στὴν ὁμιλουμένη τῆς ἐποχῆς εἶχε ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο βοηθητικὸ σκοπὸ στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐρημνείας καὶ τῆς κατανόησης τοῦ Εὐαγγελίου ἐκ μέρους τοῦ ἀπλοῦ πιστοῦ καὶ δὲν φιλοδοξοῦσε νὰ ἀντικαταστήσει οὔτε τὸ πρωτότυπο κείμενο ἀλλὰ οὔτε καὶ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ τελευταίου πὸν χρησιμοποιοῦσε ἡ Ὄρθόδοξη Ἐκκλησία.

9. Τὰ κίνητρα πὸν ὤθησαν τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχῃ Κύριλλο Λούκαρη στὴν πραγματοποίηση τῆς μετάφρασης τῆς Καινῆς Διαθήκης στὴν ὁμιλουμένη τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ στὴ συναφῆ πολιτικοθρησκευτικῶν συνεργασιῶν μὲ τοὺς Προτεστάντες πρεσβευτὲς στὴν Κωνσταντινούπολη, συνδέονται ἄμεσα μὲ τὴν πνευματικὴ του ἐξέλιξη, ὅπως καὶ μὲ τὴν υἰοθέτηση ἢ τὴν ἀπόρριψη συγκεκριμένων δογματικῶν θέσεων ἀπὸ τὸν ἴδιο πρὶν καὶ μετὰ τὸ 1622. Βλ. σχετικὰ Gunnar HERING, *Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ Εὐρωπαϊκὴ Πολιτικὴ 1620-1638*, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 1992, σ. 36 (σῆμ. 23), σ. 38 (σῆμ. 28), σ. 39 (σῆμ. 36-37), σ. 213-216, σ. 217 (σῆμ. 18), σ. 219 (σῆμ. 26), σ. 225-236 καὶ Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ, *Problèmes de...*, ὁ.π., pp. 39-74. Ἀντιθέτως, γιὰ τὴ δραστηριότητα τοῦ ἀθηναιικοῦ ἰδεολογικοῦ ρεύματος μὲ πρωταγωνιστὲς ὀρισμένους ἱεράρχες τῆς Ὄρθόδοξου Ἐκκλησίας μὲ καταγωγή ἀπὸ τὶς βενετικὲς κτήσεις τοῦ ἑλληνοφώνου χώρου (Κρήτη, Χίος, Κυκλάδες κ.τ.λπ.) καὶ σπουδὲς στὴν Ἰταλία (Πάδοβα, Βενετία) ὅπως ὁ Μελέτιος Πηγᾶς καὶ ὁ Κύριλλος Λούκαρης, οἱ ὁποῖοι ὑ-

Τὰ πρότυπα τῆς μεταφράσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης τοῦ Μαξίμου Καλλιουπολίτη εἶναι δύο: κατ' ἀρχὴν τὸ πρωτότυπο κείμενο τῆς Καινῆς Διαθήκης (σύμφωνα μὲ τὴν ἔκδοση τῶν Παρισίων ἀπὸ τὸ Ροβέρτο Στέφανο τὸ 1546) καὶ ἡ ἰταλικὴ μετάφραση τῆς Καινῆς Διαθήκης (Il nouono Testamento del Signor nostro Iesu Christo) τοῦ Giovanni Diodati ποῦ ἐκδόθηκε τὸ 1608 στὴ Γενεύη¹⁰. Ἡ ἀντιπαραβολὴ τῶν προτύπων μὲ τὴν μετάφραση τοῦ Μαξίμου Καλλιουπολίτη δείχνει σχεδὸν πιστὴ ἐξάρτηση τοῦ τελευταίου ἀπὸ τὴν ἰταλικὴν μετάφραση τῆς Καινῆς Διαθήκης. Διότι ὁ Ἑλληνας μεταφραστὴς ἀκολούθησε πιστὰ (καταλεκτικὰ) τὸ ἰταλικὸ κείμενο ὡς πρὸς τὴ συντακτικὴ καὶ λεξικολογικὴ δόμηση τῶν φράσεων καὶ τῶν βιβλικῶν εἰδῶν τοῦ λόγου (θαῦμα, παραβολή, μονόλογος, περιγραφή, διάλογος κτλ.) ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴ διάταξη τῶν σχολίων καὶ τῶν παραπομπῶν¹¹.

Τὸ ἔργο ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς τόμους, διαστάσεων 18 x 28 ἑκατοστῶν ὁ καθένας καὶ 1006 σελίδων συνολικὰ (+ 6 μὴ ἀριθμημένα φύλλα).

Τὸ κείμενο τῆς μετάφρασης παρουσιάζεται δομημένο σύμφωνα μὲ τὴ μορφή κεφαλαίων (Α, Β, Γ, Δ, Ε κτλ.) καὶ ἐδαφίων (1, 2, 3, 4, 5 κτλ.), τὰ ὁποῖα ἀκολουθοῦν τὴν ἀντίστοιχη ἀλφαβητικὴ καὶ ἀριθμητικὴ σειρά. Σὲ καθένο τόμο παρατίθενται σχόλια στὸ περιθώριο, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ κειμένου, ὅπως καὶ στὴν ἔκδοση τῆς Γενεύης (1638).

Ὁ πρῶτος τόμος (496 σελίδες + 3 μὴ ἀριθμημένα φύλλα, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 1995) περιλαμβάνει τοὺς προλόγους τοῦ μεταφραστῆ Μαξίμου Καλλιουπολίτου (σελ. 3-12) καὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου Λούκαρη (σελ. 13-19), τὶς «Ἐπιθέσεις» (σελ. 24, 128, 193-194, 305-306), καθὼς καὶ τὶς μεταφράσεις τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων (σελ. 25-125, 129-192, 195-304, 307-388), ὅπως καὶ τὴν μετάφραση τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων (σελ. 391-497).

πῆρξαν οἱ σφυρηλάτες τῆς λαϊκῆς συμμετοχῆς στὸ ἀθηνωτικὸ αὐτὸ ρεῦμα μέσθ τῆς χρησιμοποίησης κάθε «σωτηρίου» στοιχείου προερχομένου ἀπὸ τὴ Δύση (ὀμιλουμένη γλῶσσα, ἐκπαίδευση κ.τ.λπ.), τὸ ὁποῖο ἀπέβλεπε τόσο στὴν πνευματικὴ (ἀγώνας ἐναντία στὴν ἁμαρτία) καὶ ὅσο καὶ στὴν ὕλικὴ ἀπελευθέρωση (ἀγώνας ἐναντία στὴν ἄγνοια, τοὺς Λατίνους καὶ τοὺς Τούρκους) τοῦ ἀνθρώπου. Βλ. σχετικὰ Α. ARGYRIOY, *Les exégèses grecques de l'Apocalypse à l'époque turque (1453-1821). Esquisse d'une histoire des courants idéologiques au sein de u peuple grec asservi*, Thessalonique 1982, pp. 81-82.

10. Ἡ ἀντιπαραβολὴ τῆς ἰταλικῆς μεταφράσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης τοῦ Giovanni Diodati μὲ τὸ Textus Receptus καὶ τὴν μετάφραση τοῦ Μαξίμου Καλλιουπολίτου ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἴταλὸς μεταφραστὴς ἀκολούθησε πιστὰ (καταλεκτικὰ) τὴν ἔκδοση τῆς Καινῆς Διαθήκης τοῦ Ἑράσμου (1527, 1535) στὸ ἔργο του. Βλ. σχετικὰ Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ, *Problèmes de...*, ὁ.π., p. 87 (note 8).

11. Ὁμοίως, pp. 87-89.

Οί τέσσερις «Υποθέσεις» προλογίζουν συντόμως τή μετάφραση τών Εὐαγγελίων καί εἶναι συνταγμένες πρὸς ὄφελος τοῦ ἀναγνώστη.

Τὸ βασικὸ μειονέκτημα ποῦ παρουσιάζεται στὸν πρῶτο τόμο ἐστιάζεται στὴ μὴ δημοσίευση τῶν στίχων (ἐνὸς δεκάστιχου, ἐνὸς δίστιχου καί ἐνὸς ἑξαστίχου) τοῦ ἱερομονάχου Νεοφύτου Πατελάρου, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀφιερωμένοι «*εἰς τὸ θεῖον καὶ ἱερὸν εὐαγγέλιον μεταγλωτισθὲν εἰς φράσιν κοινήν παρὰ τοῦ ἐν ἱερομονάχοις καὶ πνευματικοῖς πατράσι Κυρίου Μαξίμου*». Οἱ στίχοι αὐτοὶ βρίσκονται ὕστερα ἀπὸ τὸν Πρόλογο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου Λούκαρη στὴν ἔντυπη ἔκδοση τῆς Γενεύης (1638), ἀλλὰ ἀγνοήθηκαν γιὰ ἄγνωστο λόγο, στὴν παρούσα ἔκδοση τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος τῆς Ἑθνικῆς Τραπέζης.

Στὸ δεῦτερο τόμο (359 σελίδες + 1 μὴ ἀριθμημένο φύλλο, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 1999) περιλαμβάνονται οἱ μεταφράσεις τῶν δεκατεσσάρων ἐπιστολῶν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (σελ. 501-736), τῶν ἑπτὰ Καθολικῶν ἐπιστολῶν (σελ. 737-788), τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου Θεολόγου (σελ. 789-837), ὅπως καὶ τὰ Ἐπιλεγόμενα (σελ. 840-856) τοῦ Ἄλκη Ἀγγέλου.

Στὸν τρίτο (151 σελίδες + 2 μὴ ἀριθμημένα φύλλα, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 1999) περιέχονται ὅλες οἱ νεοελληνικὲς λέξεις (σελ. 11-151), ἰδιωματικὲς καὶ μὴ, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν μόνον μεταφράσματα λέξεων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς κοινῆς, σύμφωνα μὲ τὸ Προλόγισμα (σελ. 7-9) τῶν ἐπιμελητῶν: τῆς Ἐ. Ἐξίσου καὶ τοῦ Ἀ. Τσελίκα.

Στὰ πλαίσια τῆς διαδικασίας διαμόρφωσης τοῦ νεοελληνικοῦ λεξιλογίου ἀπαραίτητη προϋπόθεση ὑπῆρξε ἡ ἐπίλυση ὀρισμένων μεθοδολογικῶν προβλημάτων ὅπως τὸ περιεχόμενο καὶ ἡ μορφή. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, ἡ δημιουργία τοῦ νεοελληνικοῦ λεξιλογίου βασίστηκε στὴ μετατροπὴ τοῦ κειμένου τῆς μετάφρασης σὲ πλήρη λεξικολογικὴ σειρὰ, ὥστε νὰ ἐπισημανθοῦν οἱ λέξεις ποῦ ἀποτελοῦν μόνον μεταφράσματα στὴ νέα ἑλληνικὴ, ὕστερα ἀπὸ ἀντιπαραβολὴ τοῦ πρωτοτύπου μὲ τὴ μετάφραση.

Ἀντιθέτως, στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ πληρότητα τοῦ νεοελληνικοῦ λεξιλογίου ἀποτελεῖ σημαντικὸ μειονέκτημα ἐπειδὴ ἡ διαδικασία μετατροπῆς τοῦ κειμένου τῆς μετάφρασης σὲ πλήρη λεξικολογικὴ σειρὰ βασίστηκε μόνον σὲ μεταφράσματα λέξεων καὶ ὄχι στὸ σύνολο τῶν λημμάτων τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἔτσι π.χ. στὰ 30 ἐμπειριεχόμενα λήμματα τοῦ γράμματος Β τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἰωάννη θὰ ἔπρεπε νὰ ἀντιστοιχοῦν 34 λήμματα τοῦ νεοελληνικοῦ λεξιλογίου (λέξεις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, τῆς κοινῆς ἑλληνιστικῆς, καθὼς καὶ τὰ ἀντίστοιχα μεταφράσματά τους σύμφωνα μὲ τὸ Ταμεῖο τῆς Καινῆς Διαθήκης) καὶ ὄχι μόνον τὰ 8 μεταφράσματα τῆς παρούσας ἔκδοσης τοῦ Μ.Ι.Ε.Τ., ὅπως π.χ. βάλλω/βάνω, βαστῶ, βοσκή, βο-

σκός, βούκα, βουτῶ, βρύσις, βρωμῶ¹².

Ἡ γλώσσα τῆς μεταφράσεως τοῦ Μαξίμου Καλλιουπολίτου εἶναι ἡ κοινὴ δημώδης τοῦ 17ου αἰώνα με ἀρκετὰ λεξικά δάνεια ἀπὸ τὰ ἰταλικά καὶ τὰ τουρκικά. Ὁ μεταφραστὴς ἀκολουθεῖ πιστὰ (καταλεκτικά) τὰ πρότυπά του, ἀλλὰ διατηρεῖ αὐτούσια τῆ γλωσσικῆ μορφῆ τοῦ πρωτοτύπου κειμένου τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὅπου αὐτὸ κρίθηκε ἀναγκαῖο¹³. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ οἱ παραπομπές (βιβλικά χωρία, ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς) δίνονται μεταφρασμένες (ἀπὸ τὰ ἰταλικά), παραφρασμένες ἢ ἀκόμη καὶ αὐτούσιες¹⁴. Κατ' ἐπέκταση, δὲν μποροῦμε νὰ μιλήσουμε γιὰ μία ἀμιγῆ γλώσσα, ἀλλὰ γιὰ μία γλώσσα ποὺ εἰκονίζει τὴν ὀμιλουμένη τῆς ἐποχῆς στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς.

Ἐξάλλου, ὅπως ἀναφέρεται ἀπὸ τὸ Μάξιμο Καλλιουπολίτη στὴν Εἰσαγωγή τοῦ ἔργου, ὁ κύριος στόχος τῆς μεταφράσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης παραμένει ἡ κατανόηση τῶν Γραφῶν μέσῳ μίας ἀπλουστευμένης γλωσσικῆς μορφῆς: «*ἐπεχειρίσθηκα νὰ μεταγλωττίσω εἰς τὴν κοινὴν διάλεκτον τὸ θεῖον καὶ ἱερὸν Εὐαγγέλιον, τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Ἀγίου Παύλου καὶ τῶν λοιπῶν Ἀποστόλων, καὶ τὴν Ἀποκάλυψιν. Διατί τὸ ἀναγιγνώσκειν καὶ μὴ γινώσκειν, καταγινώσκειν ἐστί*».

Σ' αὐτὰ τὰ πλαίσια, ἡ μετάφραση τοῦ Μαξίμου Καλλιουπολίτου χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν «τυφλή»-καταλεκτικὴ τῆς προσήλωσῃ στὰ δυὸ προαναφερθέντα πρότυπά τῆς. Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ μεταφραστῆ στὴν καταλεκτικὴ ἐξάρτηση τοῦ κειμένου τοῦ ἀπὸ τὰ πρότυπά του εἶναι ἐμφανὴς σ' ὅλα τὰ ἐπίπεδα (συντακτικὸ, γραμματικὸ, στυλιστικὸ) καὶ προϋποθέτει τὴν ἀναπαράγωγὴ τῶν σημασιολογικῶν καὶ στυλιστικῶν παραδρομῶν τοῦ πρωτοτύπου¹⁵. Ἀντι-

12. Σχετικὰ μεῖς προϋποθέσεις δημιουργίας τοῦ νεοελληνικοῦ Ἰνδικα με βάση λεξικολογικὸ δείγμα ἀπὸ τὸ μεταφρασμένο κείμενο τῆς Καινῆς Διαθήκης βλ. Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ, *Problèmes...*, ὁ.π., Supplement II: Répertoire inversé des mots grecs de l' original du Nouveau Testament, Paris 1999.

13. Πρβλ. καὶ τὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθεῖ.

14. Σχετικὰ μετὰ τὴ διευθέτησῃ τῶν παραπομπῶν βλ. Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ, *Problèmes de...*, ὁ.π., p. 88 (note 9).

15. Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἡ ἄνιση συμπεριφορὰ τοῦ μεταφραστῆ ὡς πρὸς τὴν μετάφραση βιβλικῶν ἑδαφίων με ἀπλὴ καὶ πολὺπλοκὴ συντακτικὴ δομῆ. Σ' αὐτὰ τὰ πλαίσια, ὁ Μάξιμος Καλλιουπολίτης προέβη σὲ μία καταλεκτικὴ προσαρμογὴ τῶν φράσεων ἀπλῆς συντακτικῆς δομῆς σύμφωνα μετὰ τὴ σειρά τῶν λέξεων τοῦ πρωτοτύπου, ὥστε ἡ μετάφρασή του νὰ μοιάζει πιστὴ στὸ ἴδιο τὸ πρωτότυπο, χωρὶς νὰ ἀλλοιώνεται σημασιολογικὰ στὴ γλώσσα-ἀποδέκτη. Ἀντιθέτως, στὴν περίπτωσῃ φράσεων πολὺπλοκῆς συντακτικῆς δομῆς, ὁ μεταφραστὴς προχώρησε στὴ μερικὴ ἀνανέωση τοῦ λεξιλογίου καὶ στὴν τροποποίησῃ τοῦ ὕφους διαμέσου τῆς ἀντίστροφης ἀντιστοιχίας τῶν φράσεων-πυρήνων καὶ τῆς νόμιμης παράφρασης. Βλ. σχετικὰ Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ, *Problèmes de...*, ὁ.π., pp. 203-248.

θέτως, μ' ὅτι θὰ μποροῦσε νὰ λεχθεῖ, ἡ «τυφλή» αὐτὴ προσήλωση στὰ πρότυπα ἔγινε ἐν συνειδήσει ἐκ μέρους τοῦ μεταφραστῆ (Μάξιμος Καλλιουπολίτης) ἀλλὰ καὶ τῆς μεταφραστικῆς ομάδας (Κύριλλος Λούκαρης, Antoine Leger) γιὰ νὰ μὴν «προδοθεῖ» τὸ μήνυμα, ἡ σημασία καὶ ἡ δομὴ τοῦ κειμένου τοῦ Εὐαγγελίου, φανερώνοντας ταυτόχρονα τὴν ἄγνοιά τους γιὰ τὴν πραγματικὴ κατάσταση τοῦ πρωτοτύπου κειμένου τῆς Καινῆς Διαθήκης¹⁶.

Ἀντιθέτως, ἡ «τυφλή»-καταλεκτικὴ αὐτὴ προσήλωση τῆς μετάφρασης στὰ πρότυπά της, τὴν καταδικάζει στὴ λεξικολογικὴ ἀναπαραγωγὴ τῶν λημμάτων τοῦ πρωτοτύπου. Ἔτσι, ὁ μεταφραστὴς δὲν συνέβαλε οὐδόλως στὴν ἀνανέωση τοῦ λεξιλογίου, ἂν καὶ γνώριζε τὸ σημασιολογικὸ πλοῦτο τῶν χρησιμοποιημένων ἐκ μέρους τοῦ λημμάτων, ἀλλὰ προσπάθησε νὰ ἀποδείξει ὅτι τὸ λεξιλόγιο τῆς γλώσσας-πηγῆς (κοινὴ ἑλληνιστικὴ) θὰ μποροῦσε κάλλιστα νὰ καλυφθεῖ ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχὸ τῆς γλώσσας-στόχος (δημοτικὴ) μέσῳ τῆς «ἰσόποσης οικονομικῆς ἐκμετάλλευσης», ὅπως αὐτὴ προκύπτει ἀπὸ τὰ διάφορα λεξικολογικὰ εὔρετήρια¹⁷. Ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς γλωσσικῆς συμπεριφορᾶς ἐκ μέρους τοῦ μεταφραστῆ, τὸ μεταφρασμένο κείμενο τῆς Καινῆς Διαθήκης χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἄγνοια τοῦ πλούτου τῆς λεξικολογικῆς σημασιολογίας, ὅσον ἀφορᾶ τὶς λέξεις κλειδιά, τὴν ἰσχνὴ στυλιστικὴ τροποποίησις ποὺ ὑπέστη καὶ τὴν ἀπουσία λεξικολογικῶν σχολίων στὸ θεολογικὸ ἐπίπεδο, ὅταν αὐτὸ κρίνεται ἀναγκαῖο¹⁸.

Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ ἔμμεση καταδίκη (ἀπαγόρευση τῆς ἀνάγνωσης) τῆς μεταφράσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀπὸ τρεῖς Τοπικῆς Συνόδους τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (Κωνσταντινούπολη 1638, Ἰάσιο 1641-1642, Κωνσταντινούπολη 1642), ἡ ὁποία στόχευε στὴν ἰδεολογικὴ καὶ θανατικὴ καταδίκη τοῦ Πατριάρχου Κύριλλου Λούκαρη, ἀποτέλεσε ἓνα καίριο πλήγμα σ' ὁλόκληρη τὴ συγγραφικὴ καὶ πνευματικὴ δραστηριότητα τοῦ Κρητὸς ἱεράρχου¹⁹.

16. Ὁμοίως, π. 251.

17. Ἔτσι, ὁ Μάξιμος Καλλιουπολίτης μετέφρασε γιὰ παράδειγμα μόνο 262 λήμματα ἀπὸ τὰ 942 ποὺ περιέχονται συνολικὰ στὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Ἰωάννη σύμφωνα μὲ τὸ Ταμεῖο τῆς Καινῆς Διαθήκης. Τὸ ποσοστὸ τῶν μεταφρασμένων λημμάτων (27,8%) ἀφορᾶ ἔξ ὁλοκλήρου οὐσιαστικὰ καὶ ῥήματα, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα μὴ μεταφρασμένα λήμματα φαίνεται ὅτι ἱκανοποιοῦν σημασιολογικὰ τόσο τὸ μεταφραστὴ ὅσο καὶ τοὺς ἐπιμελητὲς τῆς ἐκδόσεως (Κύριλλος Λούκαρης, Antoine Léger, Etienne LeClerc.). Βλ. σχετικὰ Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ, *Problèmes de...*, ὁ.π., Supplement II: Répertoire inversé des mots grecs de l'original du Nouveau Testament.

18. Βλ. σχετικὰ Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ, *Problèmes de...*, ὁ.π., π. 251.

19. Σχετικὰ μὲ τὴν καταδίκη τῆς μεταφράσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης (1638) τοῦ Μαξίμου Καλλιουπολίτου ἀλλὰ καὶ τῆς Ὁμολογίας τῆς Πίστεως (1622) τοῦ Κύριλλου Λούκαρη βλ. Ι. ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός*, Ι, Ἀθήνα 1937, σ. 236-259.

Ἔτσι, ἡ μετάφραση τοῦ Μαξίμου Καλλιουπολίτου, ποὺ γνώρισε τέσσερις διαδοχικὲς φάσεις διανομῆς (φθινόπωρο 1645, χειμῶνας 1645, Νοέμβριος 1669, Μάϊος-Ἰούνιος 1733) καὶ τρεῖς ἐπίσημες καταδικὲς ἐκ μέρους τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀποτελεῖ ἓνα ἐργο-σταθμὸ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γραμματολογία, ἀφοῦ γιὰ πρώτη φορὰ ἡ συγκεκριμένη μετάφραση μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς ἐγγεῖρημα μὲ πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς προεκτάσεις γιὰ τὸν ἑλληνοφωνο-ὀρθόδοξο πληθυσμὸ τῶν Βαλκανίων καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Σ' αὐτὰ τὰ πλαίσια ἡ ἐκδοτικὴ πρωτοβουλία τοῦ Μ.Ι.Ε.Τ. ὑπῆρξε σημαντικὴ ἐφ' ὅσον ξεπέρασε τὰ ὄρια καὶ τὶς νόρμες τῆς ἀπλῆς ἐπανεκδόσης.

ΚΥΡΙΑΚΟΣ Π. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ

Μανουὴλ Ἰ. Γεδεών, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες*, 2η Ἔκδ., Ἀθήναι 1996, σελ. 921 μὲ ἐπιμέλεια τοῦ Νικ. Φορόπουλου.

Τὴν εὐθύνη τῆς ἐκδόσης αὐτῆς εἶχε ὁ γνωστὸς ἱστοριοδίφης συγγραφέας καὶ κριτικὸς κ. Νικ. Φορόπουλος, πτυχιούχος τῶν Σχολῶν Θεολογικῆς, Φιλοσοφικῆς καὶ Παντείου, τέως Προϊστάμενος Γραφείου τῆς Δ/θμίας Ἐκπαιδεύσεως τῆς Δ/νσεως Ἀθηνῶν καὶ τέως Προϊστάμενος Δ/νσεως τοῦ Νομοῦ Πειραιῶς καὶ νήσων.

Ἡ νέα ἐκδοση τῶν Π.Π., ποὺ εἶναι 4 φορὲς μεγαλύτερα σὲ ἔκταση τῆς προηγουμένης, περιλαμβάνει νέο ὑλικό, τὸ ὁποῖο ὁ ἀείμνηστος Μ. Γεδεών, Ἄρχων Μέγας Χαρτουλάριος καὶ Χρονογράφος τοῦ Οἴκ. Πατριαρχείου καὶ Ἄρχων Ὑπομνηματογράφος τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, εἶχε συναθροίσει καὶ καταχωρίσει σὲ φακέλλους μὲ τὴν ἔνδειξη Π.Π. Ὁ ἐπιμελητὴς τῆς ἐκδόσης αὐτῆς Ν. Φορόπουλος προέβη στὴν ἀνασύνταξη τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου, ἔκανε τὴν ἀναγκαῖα ἐπεξεργασία στὸ νέο ὑλικό καὶ κατέταξε τοῦτο στὰ οἰκεία μέρη τῶν Π.Κ., ὥστε ἡ νέα ἐκδοση, ὑπὸ τὴν νέα της μορφή, νὰ διεκδικεῖ ὄχι μόνον τὴν πληρότητα ἀλλὰ καὶ τὴν ἐγκυρότητα τῶν εἰδήσεων ποὺ περιέχει.

Ἡ ὅλη δομὴ τοῦ ὀγκώδους καὶ πολυτίμου αὐτοῦ ἔργου εἶναι διατεταγμένη ἀπὸ τὸν ἐπιμελητὴ στὶς ἐξῆς ἐνότητες:

1) Πρόλογος, σελ. 7-10, 2) Ἐπιστολὴ τοῦ Μητροπολίτου Μυριοφύτου καὶ Περιστάσεως Γρηγορίου Φωτίου πρὸς Μανουὴλ Γεδεών, σελ. 11-12, 3) Προδιοίκησις, σελ. 13-51, 4) Εἰδήσεις ἱστορικαὶ βιογραφικαὶ περὶ τῶν Πατριαρχῶν Κων/πόλεως ἀπὸ Ἀνδρέου τοῦ Πρωτοκλήτου μέχρι Ἰωακείμ Γ', τοῦ ἀπὸ Θεσσαλονίκης, σελ. 52-628, 5) Κατάλογος συνδρομητῶν τῆς πρώ-

της έκδόσεως, σελ. 629-633, 6) Παράρτημα Α': Ἐκκλησίαι τῶν Ὁρθοδόξων ἐν Κων/πόλει, ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ τῶν ἱερῶν ναῶν καὶ περὶ τῶν παρ' αὐτοῖς Σχολείων, πατριαρχικῶν πινάκων προσάρτημα κτλ., σελ. 639-663, 7) Μέρος πρῶτον, ἐκκλησίαι τῆς κυρίως πόλεως (Πατριαρχικοὶ Ναοί, Ναοὶ τῶν Μετοχίων) σελ. 665-688, 8) Παράρτημα Β', Πατριαρχικῆς Ἱστορίας Μνημεῖα, Α' Γρηγορίου Ε' 9 διάδοχοι κτλ., σελ. 686-720, 9) Παράρτημα Γ', Ἐπίσημα Γράμματα, σελ. 721-768, 10) Πίνακες μὲ Καταλόγους Πατριαρχῶν (παραιτηθέντων, ἐκθρονισμένων ἢ παυθέντων, καθαιρεθέντων, ἀποθανόντων στὸ θρόνο, φονευθέντων, ἐξορισθέντων, συγχρόνων) σελ. 769-783, 11) Ἐορτοδρόμιον Πατριαρχῶν, σελ. 783-784, 12) Εὐρετήριο Βιογραφουμένων Πατριαρχῶν, σελ. 785-788, 13) Πίναξ εἰκόνων πανομοιότητων ὑπογραφῶν, σελ. 789, καὶ τέλος 14) Γενικὸν Εὐρετήριο Ὄνομάτων καὶ Πραγμάτων, σελ. 791-911.

Τὴν ἔκδοσιν αὐτὴ εἶχε ἐξαγγεῖλει ὁ Μ. Γεδεὼν τὸ ἔτος 1922. Τότε μιλοῦσε γιὰ νέο ὕλικό «τετράκις μεγαλύτερον τῆς παλαιᾶς ἐκδόσεως» (1885-1890) τῶν Πατριαρχικῶν Πινάκων.

Ἐκτοτε, καὶ ἐπὶ μιᾷ τριακονταετία καὶ ἐπέκεινα, ὡς τὸν θάνατό του (1943), συνέχισε τὴ συνάθροιση στοιχείων γιὰ τὴ δευτέρη αὐτὴ ἔκδοσι, ταξιθετώντας αὐτὰ σὲ ἐπὶ μέρους φακέλλους μὲ τὴν ἔνδειξη Π.Π., ὅπως ἀκριβῶς περιῆλθαν στὰ χέρια τοῦ ἀκαμάτου διανοομένου καὶ γνωστοῦ ἱστοριοδίφῃ συγγραφέα καὶ κριτικοῦ τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, Ν. Φοροπούλου. Ἡ ἀποστολὴ ἦταν νὰ ἀνασυντάξει τὸ ἀρχικὸ κείμενο καὶ νὰ ἐντάξει στὰ οἰκεία μέρη του τὸ συγκεντρωμένο ἀπὸ τὸν Μ.Γ. ὕλικό, ἓνα ἔργο ἐξόχως δύσκολο καὶ γιὰ τὸν πλέον σύγχρονο γνώστη τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας, δυνάμενο νὰ ὑποβάλει σὲ κριτικὴ ἀνάκριση δεδομένα, συλλεγμένα ὑπὸ ἄλλου, καὶ ἐρχόμενα τὸ πρῶτον σήμερα στὸ φῶς τῆς δημοσιότητος.

Ἄλλωστε, ἡ ἔννοια τῆς ἐπιμέλειας τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τῶν Π.Π. θὰ ἦταν ἑλλιπής, ἂν ὄχι καὶ ἐπιπόλαια, χωρὶς κριτικὴ ἐπεξεργασία τοῦ νέου ὕλικου. Εἶχαμε τὴν εὐκαιρίαν νὰ παρακολουθήσουμε ἀπὸ κοντινὴ ἀπόσταση τοὺς ἀτρεπτοὺς κόπους στοὺς ὁποίους ὑποβλήθηκε, τίς δυσκολίες ποὺ ἀντιμετώπισε στὸ ὅλο ἐγχείρημα, τὸ ὁποῖο δὲ χρειαζόταν μόνον τὸ ζῆλο ἢ τὴν τόλμη, ποὺ ὄντως διαθέτει ὁ φίλος ἐπιμελητής, ἀλλὰ καὶ τὸν εὐλόγο χρόνο, τὸν ὁποῖο ὄφειλε νὰ ἀναζητήσει ἔξω ἀπὸ τὰ ὑπηρεσιακὰ του καθήκοντα, καὶ τὴ σιγουριὰ στὶς δυνάμεις του γιὰ νὰ σηκώσει ἀπὸ τὸ παρελθὸν τὸ γίγαντα ἱστοριοδίφῃ καὶ νὰ τὸν παρουσιάσει στὴν σύγχρονη γενιὰ τῶν ἐρευνητῶν καὶ μελετητῶν τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἔθνους μας, μὲ τὴν ἀξία καὶ τὴν φήμη ποὺ εἶχε κερδίσει δικαίως κατὰ τὸ δόλιχο τοῦ πνευματικοῦ του βίου (1782-1943). Γιατὶ ὁ Μ. Γεδεὼν ἀπὸ τὰ πρῶτα του βήματα στὴν

Ιστορική έρευνα και τὰ γραπτά του κείμενα ἀποκαλύπτει τὴν πρόθεσή του «νὰ ἀφιερῶσει ἅπαντα τὸν βίον του περὶ τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας» (σελ. 8).

Βεβαιώνεται σὲ ὅλους τοὺς χρόνους καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ κείμενα του ὅτι ὁ χαλκέντερος αὐτὸς ἱστοριοδίφης συμπορευθῆκε πιστὰ μὲ τὸ Οἶκ. Πατριαρχεῖο καὶ τὸ ὑπόδουλο Γένος μας, ὅτε μὲν προβάλλοντας τὸ μεγαλεῖο τους ὅτε δὲ ὑπερασπιζόμενος τὰ δίκαιά τους. Ἐνδεικτικὲς εἶναι οἱ τολμηρὲς φωνές του στὸ περιοδ. «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, μετὰ τὴν Ἐπανάσταση τῶν Νεοτούρκων, μὲ τίς ὁποῖες ὑποστηρίζει σθεναρὰ τίς ἀντιδράσεις τοῦ Μεγάλου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Γ', ὁ ὁποῖος ἦταν ἐκ τῶν ἐξοχοτέρων Πρωθιεραρχῶν πού οἱ Σουλτάνοι καὶ οἱ Νεοτούρκοι ὑπελόγισαν καὶ πρόσεξαν περισσότερο.

Ὅσο γιὰ τὴν ἀντικειμενικότητα τῶν εἰδήσεων πού παραθέτει στὸ ἔργο του ὁ Μ.Γ. μποροῦμε νὰ ποῦμε βασίμως ὅτι ὑπῆρξε ἀνελέητα καυστικός πρὸς ἐκείνους πού μετῆλθαν ταπεινὰ μέσα γιὰ νὰ ἀναρριχθῶν στὸν Οἶκ. Θρόνο ἢ ἀποδείχθηκαν ἀνεπαρκεῖς καὶ ἀνάξιοι τοῦ ὑψηλοτάτου αὐτοῦ ἀξιωματος, ἀλλὰ καὶ ἐγκωμιαστικός, μὲ ἀντικειμενικὴ κρίση, πρὸς ἐκείνους τοὺς μεγάλους Πρωθιεράρχες πού ὑπηρέτησαν εὐόρκως τὴν Ἐκκλησία καὶ τὰ δίκαια τοῦ Γένους μὲ σοφία, θάρρος, αὐθεντία καὶ αὐτοθυσία. Ὡς τὸ πιὸ στενὸ καὶ μακρόβιο στέλεχος τῆς Πατριαρχικῆς Αὐλῆς ὁ Μ.Γ. εἶχε τὴν εὐκαιρία, ἀπὸ τὴν προνομιακὴ θέση πού τοῦ εἶχε ἐκχωρηθεῖ, νὰ παρακολουθῆται ἀπὸ κοντὰ ὅλες τίς ἐξελίξεις πού συντελέσθησαν στὴ Βασιλεύουσα, οἱ ὁποῖες λειτούργησαν ὡς προμηνύματα τῶν γεγονότων πού δὲν ἄργησαν νὰ συμβοῦν στὸ χῶρο τῆς Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ τὸν Ἑλληνισμό τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, τὰ ὁποῖα ὄχι μόνον δὲν ἀγνοεῖ στὸ ἔργο του, ἀλλ' ἔχει ἐπιφέρει ἐπ' αὐτῶν ὄριμες καὶ εὐστοχες κρίσεις.

Χάρις στὸ Γεδεών καὶ σὲ μιά δεκάδα λογίων Ἱεραρχῶν καὶ ἄλλων τόσο λαϊκῶν διανοουμένων τὸ ὕλικό τῆς «Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας» ἔχει ἀποβεῖ ἢ πιὸ ἀξιόλογη καὶ αὐθεντικὴ πηγὴ γιὰ πολλὰ θέματα πού συνδέονται μὲ τὸ ἔργο τοῦ Οἶκ. Πατριαρχείου, τὴν ὀργάνωση καὶ τὴ λειτουργία τῶν Ἑλλ. Κοινοτήτων σὲ ὅλη τὴν Ὀθωμ. Αὐτοκρατορία καὶ τῶν Ἑλλ. Παροικιῶν ἐκτὸς αὐτῆς ὡς τὴ Μικρασιατικὴ τραγωδία. Γιὰ περισσότερα ἀπὸ 20 χρόνια ἀρχισυντάκτης τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ καὶ κορυφαῖος συνεργάτης του, στὴν ὑπερτεσσαρακονταετῆ παρουσία στὸν Ἑλληνικὸ Ἐπιστημονικὸ περιοδικὸ Τύπο, ἦταν ὁ Μ. Γεδεών. Οἱ Π.Π. μᾶς παρέχουν ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν ἀποψή μας αὐτῆ, ἀφοῦ σ' αὐτοὺς ὑπάρχουν 150 περίπου ἀναφορὲς στὸ ἔγκριτο αὐτὸ περιοδικὸ τοῦ Οἶκ. Πατριαρχείου, ὡς τὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποῖα ἀρύεται σημαντικὲς πληροφορίες. Πράγματι, ἡ πηγὴ αὐτὴ δὲν εἶναι ἄλλη

από τις δικές του πολυάριθμες ιστορικο-κανονικές διατριβές, που έχει δημοσιεύσει σ' αυτό. Σ' αυτό συγκλίνει και η άποψη του Ν. Φορ., ότι «ό Γεδεών υπήρξε ο ιστοριοδίφης εκείνος που με την εργατικότητα του και την πολυμέρειά του, η όποια τον διέκρινε, θεμελίωσε ένα έργο αξιόλογο και πρωτοποριακό· ένα έργο που με τον πλούτο και την ζωντάνια του διεκδικεί το προβάδισμα, ως πηγή, της νεώτερης ιστορίας μας και μάλιστα του ΙΘ' αιώνα» (σελ. 9). Έμεις, συμπληρώνοντας την αδιαφιλονίκητη αυτή άποψη, θα λέγαμε ότι η ιστορική του έρευνα εκτείνεται σε όλο το δόλιχο της Έκκλησίας μας και τη ζωή του Γένους μας, όταν τουτο τελοῦσε υπό τον όθωμανικό ζυγό. «Ζωντανεύει ἄξια τὸ παρελθὸν καὶ ὀριοθετεῖ ἐποικοδομητικὰ τὸ μέλλον» με τὸ πλῆθος τῶν ιστορικοκανονικῶν διατριβῶν του, ιδιαίτερα με τὸ ὀγκῶδες αὐτὸ ἔργο του, τοὺς Πατριαρχικοὺς Πίνακες, μέσα στο ὄποιο ἔχει ἀποθησαυρισθεῖ ἀκόμη ἡ πείρα, ἡ ἀμφιλαφὴς γνώση περὶ τὰ ιστορικά, θεολογικά καὶ φιλολογικά θέματα μαζί με τὸ δόκιμο κριτικὸ κάλαμο, τὸν ὄποιον διαθέτει ἐπαρκῶς, ὁ γνωστὸς στὴν ἑλληνικὴ διανόηση καὶ τὴ Νεοελληνικὴ Γραμματεία κ. Νικ. Φορόπουλος.

Ὅχι τόσο ἡ μεγάλη του φήμη ὅσο τὸ πραγματικὰ τεράστιο πνευματικὸ μέγεθος τοῦ Μ. Γεδεών ἦταν, ἴσως, ὁ λόγος που κανεὶς ἄλλος σύγχρονος ιστοριοδίφης δὲν ἀποτόλμησε, οὔτε καὶ βρέθηκε, ἀπὸ τοῦ θανάτου (1943) ὡς τις ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '90, νὰ ἀναλάβει αὐτὸ τὸ δύσκολο ἔργο που ἀνέλαβε καὶ ἔφερε σὲ πέρας ἐπιτυχῶς ὁ κ. Φορόπουλος. Ἀκόμη καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μ. Γεδεών, ὄντας στο πέλαγος τοῦ ὑλικοῦ που εἶχε συλλέξει γιὰ τὴ 2η ἔκδοση τῶν Π.Π., δὲν προχώρησε κατὰ τὴν τελευταία 20ετία τῆς ζωῆς του νὰ κάνει τὴν ἐξαγγελθεῖσα ἀπὸ τὸν ἴδιο (1922) 2η ἐπαυξημένη ἔκδοση.

Ἡ Ἐκκλησία ὡς ὑπηρετούμενος θεσμός καὶ τὸ Ἔθνος ὡς ἀποδέκτης τῶν πολυτίμων ὑπηρεσιῶν πρὸς αὐτὸ τοῦ Μ. Γεδεών, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῆς ἀνεκτίμητης συμβολῆς τοῦ Ν. Φορόπουλου, χρεωστοῦν μεγάλες χάριτες καὶ στοὺς δυό. Ἰδιαίτερα, χάριτες θὰ χρεωστοῦν σ' αὐτοὺς οἱ ιστορικοὶ ἐρευνητὲς καὶ σπουδαστὲς τῶν Θεολογικῶν Γραμμάτων, γιατί θὰ ἔχουν στὴ διάθεσή τους ὡς πηγή ἐκκίνησης τὸ πολύτιμο αὐτὸ ἔργο με τὶς ἀπόλυτα ἐλεγμένες εἰδήσεις καὶ τὴ λεπτομερειακὴ κατάταξη τῆς ὕλης, με ὀδηγὸ πάντοτε τοὺς πίνακες καὶ τὰ ἐκτενῆ εὔρετήρια που ὄλα ἄνετα παραπέμπουν σὲ πρόσωπα, θεσμούς, γεγονότα καὶ πράγματα τοῦ παρελθόντος.

Ὁ κ. Ν. Φορόπουλος εἶναι ἄξιος παντὸς ἐπαίνου, γιατί συντέλεσε στὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς Νεοελληνικῆς Γραμματείας με ἓνα τόσο αξιόλογο καὶ πρωτοποριακὸ ἔργο.